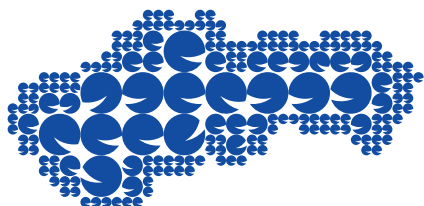

SLOVENSKÁ REČ

80 • 2015 • 5–6

**ČASOPIS PRE VÝSKUM SLOVENSKEHO JAZYKA
ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SAV**

SLOVENSKÁ REČ

Časopis pre výskum slovenského jazyka.
Založený v roku 1932. Vydáva Jazykovedný
ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

SLOVAK SPEECH

Journal for the Slovak Language Research.
Founded in 1932. Published by Ľudovít Štúr
Institute of Linguistics,
The Slovak Academy of Sciences

HLAVNÝ REDAKTOR VÝKONNÁ REDAKTORKA REDAKČNÁ RADA

Slavomír Ondrejovič
Jana Wachtarczyková

EDITOR-IN-CHIEF EXECUTIVE EDITOR EDITORIAL BOARD

Ján Bosák (Bratislava), Klára Buzássyová (Bratislava), Juraj Dolník (Bratislava), Ľubomír Ďurovič (Lund – Švédsko), Miroslav Dudok (Bratislava), Ján Findra (Banská Bystrica), Siniša Habijanec (Záhreb – Chorvátsko), Björn Hansen (Regensburg – Nemecko), Martina Ivanová (Prešov), Ľubomír Kralčák (Nitra), Mark Lauersdorf (Kentucky – USA), Milan Majtán (Bratislava), Martin Ološtiak (Prešov), Oľga Orgoňová (Bratislava), Ján Sabol (Košice), Daniela Slančová (Prešov), Pavol Žigo (Bratislava)

REDAKTORKA ANGLICKÝCH TEXTOV TECHNICKÝ REDAKTOR

Júlia Behýľová
Vladimír Radík

ENGLISH LANGUAGE EDITOR LAY OUT

Časopis je citovaný v databázach

Scopus (Elsevier), *Linguistic Bibliography/Bibliographie Linguistique* (Brill), *The Year's Work in Modern Language Studies*, *Central European Journal of Social Sciences and Humanities*, *Bibliografia Językoznawstwa Slawistycznego*, *Naviga* (Softweco), *ProQuest – Linguistics & Language Behavior Abstract* (LLBA), *Summon* (Serials Solutions/ProQuest), *WorldCat* (OCLC)

Indexed in databases

Periodicita

Vychádza 6 čísel 3-krát ročne

Periodicity

Published 6 issues, 3 times per year

Adresa redakcie

811 01 Bratislava, Panská 26, Slovensko,
tel. +421-2-54431756, e-mail: slovenska.rec@juls.savba.sk, www.juls.savba.sk

Address of editor's office

Elektronická verzia časopisu je dostupná na

<http://www.juls.savba.sk/ediela/sr/>

The electronic version of journal is available at

Informácie o predplatnom podáva a objednávky prijíma redakcia

Subscription information and booking are received by editor's office

Výhradný distribútor na Slovensku

SAP – Slovak Academic Press s. r. o., Bazová 2, 821 08 Bratislava.
E-mail: sap@sappress.sk, www.sappress.sk. Registračné číslo 7089.

Distributed in Slovak Republic by

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje

SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia,
tel.: +421-2-63839472, fax: +421-2-63839485, e-mail: info@slovart-gtg.sk.

Foreign orders executed by

Časopis je v predaji v kníhkupectve Veda

Štefánikova č. 3, Bratislava

The journal available at Veda bookshop

Návrh a grafické spracovanie obálky

Jana Wachtarczyková, Martina Cebecauerová

Design and cover design graphic processing by

ISSN 0037-6981 (tlačená verzia)

EV 3695/09

ISSN 1338-4279 (verzia online)

Toto číslo vyšlo v decembri 2015

Ľo vydavateľa 00167 088

ŠTÚDIE A ČLÁNKY / STUDIES AND ARTICLES

- 263-275 **Potreba lingvistickej sociovedeckej komunikácie**
Need for Linguistic Socioscientific Communication
Juraj Dolník
- 276-306 **Porovnávací obraz lexikálnej zásoby slovenčiny a češtiny v doterajšom lingvistickom spracovaní. I. Začiatky lexikálnej komparácie**
Comparative View of Slovak-Czech Lexicon in Existing Linguistic Description. Part I. Beginnings of Lexical Comparison
Mira Nábělková
- 307-324 **Dynamické tendencie feminín vzoru *gazdiná* v deklinácii a pri vyjadrovaní prívlastňovacieho vzťahu**
Dynamic Tendencies of Feminine Substantives Belonging to the Paradigm *gazdiná* in their Declension and in the Expressing of Possessive Meaning
Dana Guričanová – Katarína Kálmánová
- 325-342 **Jazykové povedomie študentov mediálnych odborov a ich schopnosť využitia programov na korigovanie textu**
Language Awareness of Media Department Students and their Ability to Exploit Programs with Editing Function
Gabriela Magalová

DISKUSIE A ROZHLADY / DISCUSSIONS AND HORIZONS

- 343-352 **Nový projekt SASPRO v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV**
New SASPRO Project in L. Štúr Institute of Linguistics of the Slovak Academy of Sciences
Siniša Habijanec
- 353-355 **O káľalovskom slovenskom *Slovníku z literatury a nářečí* trochu jinak**
Slightly Differently about the Kalal's Slovak Dictionary from Literature and Dialects
Ivor Ripka

SPRÁVY / REPORTS

- 356-362 **9. medzinárodná vedecká konferencia o komunikácii v Banskej Bystrici**
9th International Conference on Communication in Banská Bystrica
Annamária Genčiová

363-364 Paradoxy vedeckej komunikácie na 9. medzinárodnej konferencii o komunikácii v Banskej Bystrici

The Paradoxes of Scientific Communication at the 9th International Conference on Communication in Banská Bystrica

Lucia Satinská

RECENZIE / REVIEWS

365-369 Kniha o dvojjazyčnosti v Maďarsku

Monograph on Bilingualism in Hungary

Alžbeta Uhrinová

KRONIKA / CHRONICLE

370-371 80 rokov od narodenia profesora Juraja Furdíka

80 Years since Birthday of Professor Juraj Furdík

Katarína Vužňáková

372-373 Michal Blicha osemdesiatpäťročný

Eightiethfive Birthday of Michal Blicha

Iveta Valentová

ROZLIČNOSTI A ROZHOVORY

374-388 Mat' v sebe aspoň drobnú iskričku objavnosti. Rozhovor s Ľubomírom Kralčákom

To have Tiny Spark of Inovativeness. Interview with Ľubomír Kralčák

Jana Wachtarczyková

OBSAH 80. ROČNÍKA ČASOPISU SLOVENSKÁ REČ

Content of 80th Volume of Slovak Speech Journal

389-391 *Jana Wachtarczyková*

ZÁPISNÍK BIBLIOGRAFA / BIBLIOGRAPHER'S NOTES

392-392 *Júlia Behýlová*

POTREBA LINGVISTICKEJ SOCIOVEDECKEJ KOMUNIKÁCIE*

Juraj Dolník

*Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Katedra slovenského jazyka
Gondova 2, 814 99 Bratislava, e-mail: juraj.dolnik@fphil.uniba.sk*

DOLNÍK, J.: Need for Linguistic Socioscientific Communication. In: Slovak Speech, 2015, vol. 80, no. 5-6, p. 263-275.

Abstract: The author argues that the linguistic socioscientific communication is a challenge to the linguists since the contact of linguistics with the general public is only on the level of scientific popularisation. There is no doubt that currently this communication has to be an integral part of the linguistic research process and an instrument for increasing of interestedness of the population in linguistics. The paper first defines the concept of socioscientific communication and points up three aspects of the problem of this communication: consensus, implementation and participation. Following on from this, it will look at some of the barriers between linguistics and public with special emphasis on the epistemological literacy of laymens and on their attitude towards the science. The conclusion of this paper gives an illustration of the linguistic socioscientific communication: a good example of socioscientific issues is the literary language.

Key words: socioscientific communication, linguistics, barriers, autonomy of linguistics, literary language

1. ÚVOD

Komunikácia medzi vedou a laickou verejnosťou sa tradične obmedzovala na popularizáciu výsledkov vedeckých bádání a verejnosť redukovala svoj záujem o vedu na informácie o jej výskumoch. V súčasnosti si verejnosť uvedomuje, že vývoj spoločnosti dospel do štádia, v ktorom veda zasahuje do jej každodenného života, a to jednak pozitívne, tak, že skvalitňuje životné podmienky, jednak negatívne, tak, že ohrozuje človeka, vystavuje ho rizikám, a jednak tak, že vnáša do života jednotlivca a spoločnosti problémy. Uvedomuje si aj to, že expanzia vedy, stupňujúca sa náročnosť vedeckých výskumov a organizácia vedeckého sveta pohlcujú značnú časť spoločenských zdrojov, čo sa takisto priamo dotýka každého člena spoločnosti. Tieto okolnosti podnecujú zvyšovanie záujmu verejnosti o vedu, ale aj veda je zainteresovaná na tom, aby získala podporu verejnosti, a teda ju vtiahla do svojho sveta. Podmienky sa vyvinuli tak, že sa nastolila potreba komunikácie vedy s verejnosťou na inej úrovni, akú predstavovala popularizácia vedy, ktorú lingvisti spraco-

* Štúdia je súčasťou grantového projektu VEGA 2/0011/15 *Jazyk v sociálnej kultúre*.

vali ako popularizačný štýl. Tento príspevok je venovaný ťažisku tejto komunikácie, na ktoré sa vzťahuje pojem sociovedecká komunikácia. Vychádza sa z toho, že taká komunikácia je aktuálna aj pre lingvistiku, a tak sa zavádza pojem lingvistickej sociovedecká komunikácia, ktorej obsah sa ilustruje náčrtom spisovného jazyka ako lingvistickej sociovedeckej témy. Potreba takej komunikácie a prípravy lingvistov na ňu je akútna, a preto ju tento príspevok dáva do pozornosti lingvistickej verejnosti. Už prvotná dvojotázka, čo vie verejnosť o výskumnom dianí v jazykovede a čo vedľa lingvisti o vnímaní jazykovedy verejnosťou, vzbudzuje podozrenie, že ich vzťah je deficitný.

2. SOCIOVEDECKÁ KOMUNIKÁCIA

Sociovedecká komunikácia je komunikácia medzi vedou a verejnosťou (vedeckou komunitou a laickými subjektmi), v ktorej sa nastoľujú sociovedecké témy, chápané ako vedecké otázky rezonujúce v spoločnosti ako problémy a tým vyvolávajúce potrebu zaujať postoj k nim, a teda utvoriť si istý názor na ne, ako aj angažovane sa zaujímať o svet vedy. Komunikácia je prvotne zameraná na formovanie informačno-znalostnej bázy v prospech orientácie v probléme, potrebnej na rozhodovanie pri jeho riešení. Takým problémom sú napríklad geneticky modifikované organizmy, ktoré v nás rezonujú ako otázka, či máme (môžeme) konzumovať potraviny zasiahnuté genetickou modifikáciou. Žiada sa sociovedecká komunikácia s témou GMO, ktorou sa navodí interakcia medzi príslušnou vedeckou komunitou a laickou verejnosťou na formovanie potrebnej orientačnej bázy. Výraz interakcia však naznačuje, že sociovedecká komunikácia sa nechápe len ako „dovzdelávanie“ laikov vedcami, ale aj ako podpora angažovania verejnosti do vedeckého diania, z čoho profituje aj samotná veda. Také chápanie zodpovedá tomu, že vo vývoji spoločnosti západného typu sa presadzuje tendencia k expanzii demokracie – demokratizácia sa rozširuje do všetkých lokalít sociálneho života –, čo zvyšuje ich transparentnosť, a teda ich verejnú kontrolovateľnosť, a súčasne zasahuje ich autonómnosť, čím sa myslí hlavne, že verejnosť vstupuje do rozhodovacích procesov vnútri lokalít. Takou lokalitou je aj veda, ani ona sa nevymyká z tejto tendencie. Prax ukazuje, že veda touto tendenciou nie je len zasahovaná, ale sama ju posilňuje, lebo pochopila, že z nej profituje, a to duchovne aj materiálne. Pochopila, že vťahnutie verejnosti do vlastného života je obojstranne prínosné. Ide o špecifický prípad prínosu medzikultúrnych kontaktov: tieto kontakty majú antistagnačný účinok, sú potrebným dynamizačným faktorom. Prínos angažovania verejnosti do vedeckého diania pre samotnú vedu spočíva jednak v tom, že získava impulzy na usmerňovanie výskumu, na jeho korekcie, modifikácie, obohatenie nepovšimnutým aspektom a pod., a jednak v tom, že verejnosť jej viac rozumie, a teda má aj viac porozumenia pre jej potreby. „Interkultúrny“ pohľad vyjavuje, že vedné odbory nepotrebujú len interdisciplinárnu interakciu, ale aj inte-

rakciu s laickou verejnosťou, ktorá je tiež potenciálnym hýbadlom ich života. Hneď však treba pripomenúť, že otázky autonómnosti vedy sa treba venovať ako osobitnému problému.

Termín sociovedecká komunikácia sa tu používa ako špecifikácia bežného termínu vedecká komunikácia, ktorá sa vzťahuje na súhrn komunikácií vedy, zahŕňajúci popularizačnú komunikáciu. Popularizácia je zahrnutá do sociovedeckej komunikácie, ale ťažiskom tejto komunikácie sú sociovedecké témy, ktoré verejnosť vníma ako problémy jej života, čo je potenciálnou živnou pôdou jej aktívneho zasahovania do vedeckého diania, jej účasti na tomto dianí, pričom participácia verejnosti je aj v intencii vedy; v tomto zmysle sociológovia L. d'Andrea a A. Declich (2005) hovoria o všeobecnej komunikácii, zdôrazňujúc interakciu, obojstrannú výmenu znalostí – na rozdiel od jednosmernosti popularizačnej komunikácie – medzi vedou a verejnosťou. Keďže existenčným motivantom sociovedeckej komunikácie sú verejné problémy navodené vedeckými výskumami a rozhodovania späť s reakciami na tieto problémy „si pýtajú“ znalostnú oporu, táto komunikácia je v prieniku s manažovaním znalostí, teda s regulovaným zaobchádzaním so znalosťami v rámci systému ich nositeľov/nosičov a ich užívateľov, so znalosťami relevantnými na riešenie problémov. Sociovedecká komunikácia je znalostná komunikácia, v ktorej ide o to, aby sa na jednej strane demokratizovali vedecké znalosti so zreteľom na rozhodovacie potreby laickej verejnosti a na druhej strane využili znalosti aj neznalosti tejto verejnosti pri manažovaní vedeckého života.

3. PROBLÉMY SOCIOVEDECKEJ KOMUNIKÁCIE

Pri počiatočnom prístupe k sociovedeckej komunikácii sa črtajú tri okruhy javov, v rámci ktorých sa vynárajú trojaké problémy, ktoré nazveme problém konsenzu, problém implementácie a problém participácie. Tieto problémy sa objavujú pri nazeraní na túto komunikáciu z pozície vedy, ktorá v nej hrá rolu hlavného iniciátora a regulátora vzhľadom na jej duchovnomocenské postavenie vo vzťahu k laickej verejnosti. Tým, že sa navodili podmienky, ktoré aktualizujú potenciálny záujem vedy o jej demokratizáciu, o jej „zľudovenie“, o zblíženie sa s laickou verejnosťou, o vlastnú transparentnosť, o vťahnutie tejto verejnosti do vlastného sveta, nastolili sa pre ňu aj tieto problémy. Načrtnime si ich.

Problém konsenzu sa týka otázky, ako si môže vedec rozumieť s laikom v chápaní problému navodeného sociovedeckou témou, napríklad problému spätého s konzumáciou potravín spojených s genetickou modifikáciou, s podporou rozvíjania jadrovej energie, so zasahovaním proti škodcom v prírode chemickými prostriedkami, s rozvíjaním syntetickej biotechnológie, ktorá navodzuje nové druhy a pod. Problém spočíva v bariére medzi nimi so zreteľom na osobitnú kvalitu znalostí na strane vedy, ako aj na okolnosti, ktoré ovplyvňujú prístupy a postoje laickej

verejnosti k produktom vedy a k samotnej vede. Odstraňovanie znalostnej bariéry pri danej sociovedeckej téme vyžaduje navodenie kongruenčnej znalostnej bázy, umožňujúcej odbornou-laické dorozumievanie, čo evokuje predstavu klasickej popularizačnej komunikácie: báza sa navodí sprístupnením vedeckých znalostí ich podaním z perspektívy znalostného sveta laického recipienta. Ide o špecifický prípad akomodačno-asimilačnej aktivity vedca ako komunikátora vedy, riadenej princípom optimálnej proporcie, ktorý vyžaduje rovnováhu medzi prispôsobovaním vedeckých znalostí znalostnému svetu laika a súčasne prispôsobovaním tohto sveta znalostnému svetu vedy. O tom, či sa taká rovnováha dosiahla, rozhodujú aktéri komunikácie na základe pocitu, presvedčenia, istoty, že si rozumejú (porov. s prácou Dolník, 2013, s. 317 – 322).

Závažnou súčasťou zázemia úspešnosti sociovedeckej komunikácie je scientistická predispozícia laika, jeho sklon k rozumeniu tomu, čo sa deje vo vede, čo veda produkuje. Zahŕňa sklon k získavaniu znalostí, ktoré umožňujú prvotné, informačné „čítanie“ toho, čo veda ponúka, a k prieniku do poznávania vyúsťujúceho do znalostí. Môžeme to zachytiť výrokom, že scientistická predispozícia sa prejavuje vo vedeckej a epistemologickej gramotnosti laika. Všeobecné vzdelávanie sa sústreďuje na vedeckú gramotnosť, v čom sa pokračuje aj v sociovedeckej komunikácii, vychádzajúcej z toho, že jej základnou úlohou je odstránenie znalostného deficitu na strane laika. Zanedbáva sa epistemologická gramotnosť, a tak sa žiada dôkladná reflexia rozvíjania scientistickej predispozície v edukácii v najširšom zmysle; porov. napríklad s výkladom dôležitosti nezostať pri „tradičných predstavách o zlepšovaní scientific literacy, pri ktorej ide predovšetkým o sprostredkovanie základných prírodovedných pojmov“, ale prejsť k „public understanding of science, pri ktorom ide predovšetkým o sprostredkovanie základného porozumenia základným témam aj metódam vedeckej práce“ (Bromme – Kienhues, 2012, s. 333). Na programe dňa je komplexná kultivácia scientistickej predispozície s primeraným prihliadaním na epistemologickú gramotnosť, na to, aby jednotlivец mimo vedy nadobudol orientačné znalosti o tom, ako veda dospieva k poznatkom, ako sa poznatky dajú/nedajú overiť, v čom sa odlišuje prírodovedné poznávanie od humánnovedného a spoločenskovedného poznávania, ako sa menia poznatky, ako sa dokazujú alebo vyvracajú, prečo sú spory vo vede a pod. Význam tejto gramotnosti sa prejavuje najmä vtedy, keď laik očakáva od vedy istú, jednoznačnú odpoveď na otázku, ako sa má rozhodnúť – „Mám sa stať vegetariánom?“, „Mám sa pridať k odporcom jadrovej energie?“, „Mám podporovať homosexuálne manželstvá?“ atď. –, a je sklamaný, že takú odpoveď od vedy nedostáva. Disponovanie epistemologickou gramotnosťou je predpokladom toho, že laik rozumie tomu, prečo nedáva veda vždy jednoznačnú odpoveď, prečo vychádzajú z vedy aj protichodné tvrdenia, prečo sú vo vede vecné konflikty, prečo sa menia vedecké poznatky alebo prečo nedokáže veda odpovedať na všetky

otázky. Rozumieť vede v tomto zmysle znamená mať vyššiu „dávku“ imunity voči „pseudovede“, „alternatívnym“ praktikám, ktoré využívajú túto „nedokonalosť“, „necnosť“ vedy na jej spochybnenie a presadzovanie náhradných riešení s rozličnou motiváciou. Znamená to aj odolnosť voči ľahkému podľahnutiu jednému z toposov klasickej rétoriky, ktorý sa už stáročia učebnicovo zobrazuje Aristotelovým príkladom „dodržiavať mieru je dobré, bezuzdne žiť je oproti tomu škodlivé“ (topos protikladu). Podľa toho môžeme entymématicky (teda v rámci rétorickej argumentácie) usúdiť, že ak veda nedokáže dať jednoznačnú odpoveď, dá ju alternatíva k vede. Epistemologická gramotnosť je dôležitým komponentom vzdelávania (uvedený príklad naznačuje, že primerane vzdelaný človek dokáže postrehnúť, že sila rétorickej argumentácie – tu pomocou toposu protikladu –, jej „rafinovanosť“, spočíva v tom, že rečník sa napojí na empirický svet recipienta, vstupuje do spoločne uznávaného sveta, a tak ho ľahko presvedčí; napríklad všetci sme počuli, že komu nepomohla lekárska veda, pomohol mu liečiteľ; je to naša spoločná znalosť a kto sa na ňu napojí, je nám blízky).

Kultivácia scientistickej gramotnosti je jednou z úloh edukácie, od plnenia ktorých závisí vnímanie sociovedeckých tém občanmi a kvalita ich reakcií na ne. K tejto gramotnosti sa však pridružujú ďalšie faktory. Aj o nich musia vedieť aktéri sociovedeckej komunikácie zo strany vedy – komunikátori. Popri znalostnej diferencii medzi vedcom a laikom a nízkej scientistickej gramotnosti ďalšou bariérou v tejto komunikácii sú postoje laickej verejnosti a dôveryhodnosť vedy, sprostredkovanej komunikátorom. Ide o postoje ustálené, štandardizované, teda zakotvené v kultúre daného kolektívu, ale aj aktuálne navodené. Formovanie postojov v tejto súvislosti je osobitná výskumná téma, pri ktorej nejde len o zistenie, registráciu postojov, ale aj o ich vysvetlenie, o objasnenie, z čoho vzišli, aký mechanizmus je v ich základe, ako sa upevňujú, konvencionalizujú v kolektíve a pod. Z hľadiska sledovanej komunikácie najvyššiu relevanciu má otázka, aké postoje prejavuje laická verejnosť k sociovedeckým témam a ako sťažujú konsenzus medzi vedou a verejnosťou (alebo ako ho podporujú). Výskum sa teda musí realizovať pri každej téme. Ako ilustračný príklad posluží výskum trojice autorov (Bredahl – Grunert – Frewer, 1998), ktorý bol zameraný na postoje k zelenej génovej technike. Identifikovali sedem determinantov postoja k tejto téme: znalosti o téme, postoje k okoliu a prírode, postoje k vede a technológii, obava (strach) pred novým so zreteľom na potraviny („potravinová neofóbia“), dôvera k regulátorom, záujem o výrobu potravín, citlivosť na ich cenu a vedomá kontrola jednotlivca, čo kupuje a konzumuje. Príklad naznačuje širokú škálu zdrojov, z ktorých daný postoj vzišiel a ktoré ho živia. Zvláštnu pozornosť vyžadujú stabilné postoje blížiacie sa k fundamentalizmu, postoje spojené s vierou, tradíciou, stereotypmi a predsudkami. Ďalším závažným faktorom je dôveryhodnosť vedy, ktorá je sprostredkovaná dôveryhodnosťou komunikátora. Z jednej strany ide

o dôveryhodnosť vedeckých produktov („Mám dôverovať tomu, čo veda vyskúma-la?“) a z druhej strany o dôveryhodnosť komunikátora. Do popredia sa tu dostáva rétorický aspekt sociovedeckej komunikácie, konkrétnejšie otázka, čo má robiť komunikátor, aby presvedčil laickú verejnosť, že tvrdeniam a odporúčaniam vedy môže dôverovať (napr. že jadrové elektrárne sú optimálne bezpečné, takisto očkovanie detí a pod.). Základom úspešnosti komunikátora je disponovanie rétorickým fundamentom, ktorý je utváraný primeranou proporciou komponentov v súhre étosu, logiky a pátosu, teda étosu rečníka, logiky reči a pátosu recipientov. Klasického popularizátora vedy tu nahrádza komunikátor s rétorickou kompetenciou, chápanou ako schopnosť používať jazykové prostriedky v súčinnosti s mimojazykovými znakmi s optimálnym persuazívnym účinkom.

Problém implementácie vzhádza z aktívnej otvorenosti vedy voči verejnosti, ktorá posilňuje interakčnosť sociovedeckej komunikácie. Aktivnosť jej otvorenosti spočíva v tom, že vo verejnosti sama vyhľadáva podnety ako potenciálne príspevky k usmerňovaniu výskumov a získava informácie o jej názoroch, postojoch, predsudkoch, stereotypoch a pod. Problém implementácie navodzuje otázka, (1) ako môže/má veda včleniť tieto externé podnety do stimulačnej bázy vlastného rozvoja vzhľadom na to, že veda má svoj vlastný svet, jej rozvoj sa riadi vlastnou logikou, a teda vzhľadom na jej potrebnú autonómnosť, a otázka, (2) ako má komunikátor narábať so získanými informáciami so zreteľom na jeho persuazívnú intenciu. Na tento problém nadväzuje problém participácie, t. j. aktívnej účasti verejnosti na vedeckom živote, ktorá sa najvýraznejšie prejavuje v jej vplyve na reguláciu vedeckých výskumov zapájaním sa do eticky orientovaného diskurzu so sociovedeckými témami a na ich financovanie. Zdrojom tohto problému je záujmová diferenciácia verejnosti. K zameranosti sociovedeckej komunikácie patrí aj podpora participácie verejnosti, čo však prispieva k živeniu nedôvery v objektivnosť vedy. Opäť sa objavuje otázka autonómnosti vedy.

4. AUTONÓMNOSŤ VEDY V SOCIOVEDECKEJ KOMUNIKÁCIÍ

Aby verejnosť rozumela vede, musí byť pripravená aj na vnímanie otázky jej autonómnosti. Túto pripravenosť by sme azda mohli včleniť do epistemologickej gramotnosti s dodatkom, že v tomto bode je táto gramotnosť v styku so schopnosťou vnímať organizovanosť sveta v jej descendentnom aspekte, teda to, že v jeho usporiadaní je moment „potomstva“ („potomok“ v zovšeobecnenom zmysle = „čo vzišlo z niečoho“). Ani veda sa nevymyká z poľa pôsobnosti descendentno-autonomizačného mechanizmu, ktorý riadi „neologizáciu“ vo svete, t. j. vzhádzanie niečoho nového z existujúceho, vytváranie niečoho nového. „Potomok“, descendent, to, čo vzišlo, čo bolo vytvorené, prejavuje tendenciu k autonomizácii, k zbavovaniu sa závislosti od toho, z čoho vznikol, kým bol vytvorený, alebo môže sa zjaviť s vlast-

nosťami, ktoré sú pre neho svojské vo vzťahu k vlastnostiam zdroja – sú to emergentné vlastnosti –, čím sa jeho „život“ (fungovanie, používanie) autonomizuje. Vzorovými príkladmi sú ľudský potomok, ktorý sa postupne zbavuje svojej závislosti od rodičov, byrokratický aparát, ktorý sa automatizoval tým, že oslabil svoju existenčnú väzbu s tými, ktorým majú úrady slúžiť, alebo literárne dielo, ktoré žije svoj život vo svete čitateľov nezávisle od intencie, vôle jeho tvorca; voda sa zrodila z vodíka a kyslíka s emergentnými vlastnosťami „kvapalnosť“, „priehľadnosť“ a „funguje“ autonómne vo vzťahu k týmto zdrojovým prvkom, frazéma *hádzat' flintu do žita* má emergentnú vlastnosť „idiomatizovaný význam“ a pod. Autonomizácia je spätá s autopojetizáciou, s navodzovaním, vytváraním vlastných pravidiel pre vlastný život.

Veda ako inštitucionalizovaná systematická poznávací aktivita vzišla z potrieb spoločnosti, z problémov jej života, ktoré si vyžadovali poznanie vyššej kvality v porovnaní s kvalitou bežného poznania. Funguje však tak, ako aj iný descendent, podlieha tendencii k autonomizácii a autopojetizácii. Je zviazaná s potrebami a záujmami spoločnosti, reaguje na ne (vedecké výskumy reagujú na spoločenské objednávky), ale správa sa aj nezávisle od nich a riadi sa vlastnými pravidlami (má vlastnú vnútornú dynamiku, jej vývoj má vlastnú logiku), a tak dochádza k tomu, že skúma aj to, čo je mimo externej motivácie – potreby a záujmy prežívané a uvedomované jednotlivcami aj kolektívami v rámci ich materiálno-duchovného života. Hnacou silou vedy nie sú len jej reakcie na externé stimuly, ale aj vnútorné podnety – idey, prístupy, teórie –, pri ktorých sa síce stráca väzba na externé motivácie, na pragmatiku života, ale sú potrebné pre pokrok vo vede. Pritom sa, pravda, vynára otázka, čo je v nej samoúčelné, a čo reálne prispieva k jej pokroku. Ale treba mať na mysli aj to, že pokrok vo vede je podmienený fungovaním descendentno-autonomizačného mechanizmu. Z jednej teórie sa rodí (jej rozvíjaním, z jej inšpirácií, ale aj z jej popierania) nová teória, ktorá sa rozvíja vlastnou logikou, a z nej sa vyvinie ďalšia atď. Ďalej dôležité je aj to, že z vedy vychádzajú aj emergentné produkty, nepredpovedateľné, ktoré sú osobitným bonusom poznávania.

Samotná veda v jej autonómnom aspekte je sociovedecká téma, chápaná ako problém v interakcii vedy a spoločnosti so zreteľom na otázku, aké vedecké projekty má verejnosť podporovať. Verejnosť je, prirodzene, naklonená projektom s evidentným pragmatickým potenciálom, k preferovaniu projektov riešiacich prioritné problémy jej života, takže jednou z úloh vedy v sociovedeckej komunikácii je získavanie verejnosti na podporu vedeckých aktivít, ktorých pragmatický potenciál nie je transparentný, resp. je v úzadí, na základe rozumenia vede ako potrebné autonomizovanej sféry duchovnej činnosti jej aktérov. Sociovedecká komunikácia má v sebe aj potenciálny stimul k sebareflexii vedy vo vzťahu k jej autonomizovanosti, k sebakontrolu z hľadiska otázky samoúčelnosti jej aktivít, hrozby pohľtenosti, riadenosti vedca vy-

pestovanou myšlienkovou kultúrou, čo mu zabráňuje vnímať svoje aktivity ako činnosť s istým zmyslom nad rámcom toho, že koná v súlade s vnútornou logikou vedy.

5. K ZÁUJMOVEJ SFÉRE JAZYKOVEDY

Súhrnne povedané, súčasný civilizačný stav spoločnosti, tendencia k zvyšovaniu jej demokratizácie a zodpovedajúce stupňovanie občianskej emancipácie jej členov navodzujú podmienky, v ktorých sa posilňuje verejný záujem o komunikáciu medzi vedou a verejnosťou nad rámcom tradičnej popularizácie vedy. Už nejde len o to, aby sa produkty vedy zrozumiteľne sprístupnili laickej verejnosti a aby verejnosť bola fascinovaná vedeckým pokrokom, ale aj – a to hlavne – o to, aby veda a verejnosť boli v symetrickej interakcii, vo vzťahu partnerstva v duchu „veda zasahuje do života spoločnosti, jej členovia zasahujú do vedy“. V týchto podmienkach dozrieva potreba kultivovania sociovedeckej komunikácie ako osobitného prípadu vedeckej komunikácie chápanej ako komunikácia v rámci vedy aj medzi vedou a verejnosťou. Sociovedecká komunikácia má byť nástrojom demokratizácie vedeckých znalostí so zreteľom na rozhodovacie potreby verejnosti vo vzťahu k problémom jej života, ktoré sú vyvolávané produktmi vedy, aj nástrojom na podporovanie participácie verejnosti na vedeckom dianí, ale aj na implementáciu stimulov verejnosti do manažovania tohto diania. Lingvistická stylistika sa sústavne zaoberala popularizáciou, popularizačným štýlom, a teraz lingvistika stojí pred ďalšou výzvou: prispieť k orientácii v sociovedeckej komunikácii a hlavne k vytváraniu predpokladov na symetrizáciu interakcie vedy a verejnosti. Do záujmovej sféry jazykovedy sa dostávajú tieto výskumné úlohy:

- opísať sociovedeckú komunikáciu z jej hľadiska, čo predpokladá deskripciu rozličných sociovedeckých komunikačných udalostí (empirické výskumy);
- identifikovať problémy sociovedeckej komunikácie, ktoré sú prekážkou vzájomného porozumenia vedy a verejnosti, a hľadať riešenia;
- špecifikovať sociovedeckú komunikačnú kultúru ako prejav optimálnej interakcie medzi vedou a verejnosťou, a teda ako záruku jej úspešnosti;
- opísať relevantné vlastnosti kvalifikovaného sociovedeckého komunikátora (mediátora), čo je príspevkom k určeniu sociovedeckej komunikátorskej kompetencie (aktuálnou úlohou univerzitného vzdelávania – minimálne na úrovni doktorandského štúdia – je príprava aj na rolu komunikátora; najmä v našom prostredí sa taká príprava zanedbáva, čo súvisí s nerozvinutosťou interakcie verejnosti a vedy v spomínanom zmysle).

6. SPISOVNÝ JAZYK AKO SOCIOVEDECKÁ TÉMA

Výraznou lingvistickou sociovedeckou témou je spisovný jazyk. V slovenskom kultúrnom prostredí (ale iste nielen v ňom) je to tradičná dominantná téma, ktorá

rezonuje v spoločnosti ako problém, navodzujúci istý názor naň i postoj k nemu a vzbudzujúci istý záujem o to, čo sa deje v jazykovede vo vzťahu k tejto téme. Súčasná slovenská lingvistika zaobchádza s ňou z dvoch metodologických pozícií: zo stanoviska systémovej lingvistiky, založeného na presvedčení o riadenosti jazyka zákonitosťami, a z pozície lingvistickej pragmatiky, opretej o presvedčenie, že jazyk je riadený sociálnymi pravidlami. Výsledky skúmania spisovného jazyka na základe dvoch metodológií nemajú vo verejnosti rovnakú ozvenu. Silnejší ohlas majú produkty systévolingvistickej metodológie, čo sa dá vysvetliť jej dlhou tradíciou, edukáciou v jej duchu, dlhodobou reprodukciou nomologického („zákonitostného“) spisovno-jazykového diskurzu, ktorým sa udržiava kultúra metajazykového myslenia a správania, odbreňujúca používateľov od vlastného uvažovania a rozhodovania a pôsobiaca ako deontická sugescia („príkazová“ sila sugescie dlhodobo reprodukováných štandardizácií akceptovaných v spoločnosti; tradícia vsugerúva normalitu a tá pôsobí v duchu „Takto sa máš správať!“). Myslenie v rámci tejto metodológie vedie k obrazu spisovného jazyka riadeného zákonitosťami, k jeho nomologickému zobrazeniu, odrážajúcemu, aký je skutočný spisovný jazyk; tento „skutočný spisovný jazyk“ je meradlom, hodnotiacim kritériom spisovného jazyka vyskytujúceho sa v sociálnej interakcii. Je to obraz jazyka vyvinutý – aplikovaním scientistickej metodológie – z domnejšej podstaty jazyka. Závažná je aj rétorická persuzívna sila výrazu zákonitosť, používaného v jazykovej edukácii (v najširšom zmysle): vzbudzuje predstavu prísnej vedeckosti a od tej sa očakáva žiaduca presvedčacia sila. Výsledky skúmania spisovného jazyka z pozície lingvistickopragmatickej metodológie, ktorá nemá takú tradíciu a ešte nie je samozrejmom súčasťou uvažovania o tomto jazykovom útvare v odborných kruhoch, majú, prirodzene, slabší ohlas vo verejnosti, ktorá nie je dostatočne mentálne pripravená na konfrontáciu tradície s inováciou. Myslenie o spisovnom jazyku v medziach tejto metodológie vyúsťuje do jeho zobrazenia ako špecifického sociálno-kultúrneho objektu, ktorého povaha zodpovedá tomu, ako vznikol a ako sa rozvinul do súčasného stavu. Hoci sa spisovná slovenčina konštituovala a rozvíjala so značnou dávkou umelosti (umelo sa do nej intervenovalo), jej základom je prirodzený jazyk a následkom jej demokratizácie sa aj približuje k stavu prirodzeného jazyka vyššieho stupňa. Jej opis na základe tejto metodológie je obrazom jej ovládania používateľmi na základe ich jazykového povedomia („citu“), ktorého obsahom je súdržný celok (výraz systém evokuje nepriemeraný obraz tohto celku) jazykových pravidiel sociálno-kultúrnej povahy, prirodzene osvojovaný v rozmanitých komunikačných podmienkach, v ktorých sa navodzuje a pestuje zmysel pre možnosti vlastného jazyka (pre to, čo vlastný jazyk umožňuje, ponúka). Táto metodológia namiesto nomologického obrazu ponúka sociálny autopojetický obraz spisovného jazyka, teda obraz jazyka ako sociálno-kultúrnych pravidiel vytvorených a menených používateľmi v súlade s potrebou prirodzeného

ovládania a fungovania jazyka, čiže jeho ovládania na základe neuvedomovaných („tacitných“) znalostí (znalostí získaných jazykovou praxou a ovládaných tým, že používateľ ovláda túto prax) a jeho fungovania na základe intenčno-emergentného mechanizmu (jazykové štruktúry v komunikácii sa automaticky vynárajú – „emergujú“ –, aby sa používateľ mohol sústrediť na komunikačno-sociálnu intenciu).

Táto metodologická situácia v jazykovede navodzuje trojaspektový verejný problém. Spoločným menovateľom všetkých troch aspektov je zneistenie, ktoré môžeme diferencovať prívlastkami: znalostné zneistenie, hodnotové zneistenie a vedné zneistenie. Znalostné zneistenie sa týka tej stránky problému, ktorú používatelia pociťujú alebo si aj uvedomujú pod tlakom jazykovedy prezentujúcej sa produktmi systémovolingvistickej metodológie. Tento tlak sa prejavuje ako konštantný stav „pri verejných jazykových prejavoch byť pod kontrolou, či hovorím/píšem správne, tak, ako to vyžaduje kodifikovaná jazyková norma“. Pocit, resp. vedomie tejto permanentnej kontroly, stáleho dozoru nad jazykovými prejavmi používateľa podnecuje k tomu, aby si ten stále overoval jazykové výrazy, ktoré sa mu v komunikácii vynárajú z pamäti („emergencia“), z hľadiska ich správnosti, čo vedie k jeho zneisteniu vo vzťahu k vlastnej znalosti jazyka (porov. s dôverne známou reakciou používateľa „pre istotu si to overím“). Permanentné znalostné zneisťovanie stabilizuje názor, že používatelia neovládajú perfektne svoj spisovný jazyk („perfektne“ v tom zmysle, ako sa tento výraz v tejto súvislosti bežne používa), a preto sa musia obracať na znalcov tohto jazyka, ktorí optimálne poznajú jeho zákonitosti. Potenciálnym sprievodným príznakom tohto zneistenia je strata vlastnej spisovnojazykovej autonómnosti a upadnutie do jazykovej submisívnosti (porov. s bežne pozorovaným javom, že používateľ mechanicky akceptuje kritickú reakciu na nejaký výraz v jeho prejave bez toho, aby niečo vedel o jazykovom zázemí kritizujúceho).

Druhým aspektom sledovaného problému je hodnotové zneistenie, ktoré je navodzované výsledkami lingvistickopragmatickej metodológie. Keďže obraz skutočného spisovného jazyka vytvorený na základe tejto metodológie korešponduje s neuvedomovanými znalosťami v jazykovom povedomí (teda nie vo vedomí, ale tak povediac po(zdĺž)-vedomia) štandardného používateľa, na jednej strane tento obraz „pracuje“ proti jeho znalostnému zneisťovaniu, ale na druhej strane podnecuje hodnotové zneistenie, čo je následkom toho, že používateľ pod vplyvom edukácie v duchu systémovolingvistickej metodológie spisovný jazyk prezentovaný ako nomologický celok, ako zložitý objekt riadený zákonitosťami, ktorých dokonalé poznanie je vyhradené expertom, hodnotí ako niečo vyššie v porovnaní s tým, čo on ovláda. Prežíva alebo si aj uvedomuje, že jazyková edukácia smeruje k tomuto vyššiemu, ale jazyková prax ukazuje, že rozdiel medzi „vyšším“ a „bežným“ spisovným jazykom sa neodstraňuje, čo vníma ako normálny stav, lebo dokonalosť „vyššieho“ jazyka pre bežného používateľa je nedosiahnuteľná. Je to živná pôda pre kultový vzťah k no-

mologicky zobrazenému spisovnému jazyku, ktorý je navyše podporovaný tým, že sa mu prisudzujú suprakomunikačné funkcie (národnoreprezentatívna, identifikačná a pod. funkcia). Tým, že v lingvistikopragmatickom obraze spisovný jazyk je zbavený nomologickej glorioly a s ňou spätou dokonalosťou, takže sa ruší diferenciácia „vyšší“ a „bežný“ spisovný jazyk, dochádza k hodnotovému zneisteniu používateľov. Tento obraz ich stavia pred otázku, či sa majú vzdať toho, čo je súčasťou ich kultúry, totiž spisovného jazyka, v mene ktorého sú ich verejné jazykové prejavy opravované, kritizované, kontrolované, teda spisovného jazyka ako hodnoty založenej na sociálnej potrebe regulátora spisovno-jazykového správania vo verejnom živote, stelesňujúceho dokonalosť správania. Zneisťuje ich stimul tohto obrazu: vidieť hodnotu v štandardne používanom spisovnom jazyku (teda nie v abstraktnom jazyku „za“ empirickým jazykom, jazykom, s ktorým sa stretávame v empirickej realite), ktorý je riadený sociálnymi pravidlami.

Tretí aspekt problému je spätý s vedným zneistením, zneistením týkajúcim sa dôvery k vede, k jazykovede. Vo verejnosti sa objavuje otázka, ako sa dá dôverovať jazykovede, ktorá dospieva k dvom značne odlišným obrazom spisovného jazyka, čiže nedokáže dať jednoznačnú odpoveď na takú základnú otázku, akou je spôsob existencie tohto jazykového útvaru. Ktorým jazykovedcom mám dôverovať? Ako si mám vytvoriť vlastný názor? Aký postoj mám zaujať k odchodným jazykovedným výkladom? Bežnou skúsenosťou jazykovedca je, že v prípade znalostnej neistoty používateľ od neho očakáva jednoznačnú odpoveď (markantným príkladom je nedôveryhodnosť jazykovedca, keď poučí používateľa, že v danom prípade sú obidva tvary správne, že ide o dvojtvár – používateľ očakáva jednoznačnosť). Vedné zneistenie je strata istoty, že veda poskytne neprotirečivé poznatky na riešenie životných problémov.

Lingvistická sociovedecká komunikácia zameraná na tému spisovný jazyk by mala vyústiť do vzájomného porozumenia jazykovedcov a používateľov v tejto téme (konsenzus), do zhromaždenia podnetov zo sveta používateľov a ich včleňovanie do výskumu jazyka (implementácia) a do angažovania verejnosti v ňom (participácia). Konsenzus sa týka (v rámci nášho ilustračného náčrtu problému) spomínaného trojakého zneistenia používateľov a spočíva v tom, že jazykovedci rozumejú používateľom so zreteľom na ich zneistenie a používatelia rozumejú tomu, čo sa deje v jazykovede a ako toto dianie pôsobí na ich istotu vo vzťahu k ich znalosti spisovného jazyka, k jeho vnímaniu ako hodnoty a k ich dôvere k jazykovede vzhľadom na jej vedeckú kompetenciu. Tradičná komunikácia jazykovedy s verejnosťou sa obmedzuje na jazykové poradenstvo, teda poučanie používateľov, rámcované zafixovaným asymetrickým vzťahom medzi odborníkom a laikom. Sociovedecká komunikácia symetrizuje tento vzťah, a to v tom zmysle, že používateľovi sa v nej prisudzuje status „praktického odborníka“, t. j. komunikačného partnera, ktorý je zžitý so spi-

sovojjazykovou praxou a vyzná sa v pravidlách tohto jazyka na základe jeho osvojenia v permanentnej kooperácii a konfrontácii s aktérmi v tejto praxi. Je to komunikácia medzi akademickým a praktickým jazykovým odborníkom, ktorá je rovnako prínosná pre obidve strany: vzájomné rozšírenie horizontu. Akademický odborník si v našom prípade rozšíri svoj horizont tým, že vnikne do sveta zneisteného komunikačného partnera, spozná, ako stav zneistenia prežíva, vníma a ako naň reaguje, a horizont praktického odborníka expanduje vniknutím do spôsobu existencie akademickoodborného sveta. Rozširovanie ich horizontov znamená zvyšovanie ich gramotnosti. Zvyšuje sa praktickoodborná interpretačná gramotnosť jazykovedca a epistemologická gramotnosť používateľa. V prvom prípade ide o senzibilizáciu jazykovedca vo vzťahu k vnútornému svetu praktického jazykového odborníka, o kultivovanie jeho schopnosti interpretovať formy tohto sveta, a teda o to, aby jazykovedec čoraz lepšie rozumel jazyku tým, že rozumie jeho používateľom. Epistemologická gramotnosť používateľa sa týka jeho schopnosti rozumieť tomu, ako sa jazyk vedecky poznáva, ako napreduje poznávanie, prečo sa jazykovedci v poznávaní rozchádzajú a pod. Spomínaný konsenzus predpokladá, že tieto gramotnosti sú rozvinuté.

Lingvistická sociovedecká komunikácia je možnosťou zasahovania verejnosti do jazykovedného výskumu, a to stimuláciou výskumov (→ implementácia) aj ich priamou podporou (→ participácia). Sociovedecká téma spisovný jazyk ponúka napríklad podnety, ako príčiny znalostnej neistoty nositeľov spisovného jazyka, spisovný jazyk ako hodnota pre súčasného štandardného používateľa alebo vzťah používateľov k preskriptívnej lingvistike, resp. príčiny ich dôvery alebo nedôvery k jazykovede so zreteľom na to, ako vnímajú výsledky poznávania spisovného jazyka. Objavovanie týchto podnetov je cesta k ozrejmeniu spisovného jazyka ako sociovedeckej témy. Miera verejnej podpory výskumu spisovného jazyka koreluje s tým, ako osloví verejnosť téma spisovný jazyk ako jej problém a ako naň zareaguje jazykoveda. Pritom sa ale nastolí otázka pomeru medzi výskumom spisovného jazyka ako reakciou na problém verejnosti a autonómnosťou jazykovedy (aj) vo vzťahu k tomuto útvaru a dostávame sa k citlivej téme (aj) jazykovedy: spoločenská (verejná) užitočnosť a samoučelnosť výskumných projektov.

Navodenie a riadenie lingvistickej sociovedeckej komunikácie predpokladá aktivitu lingvistov ako sociovedeckých komunikátorov. Keďže už nejde o lingvistu ako tradičného popularizátora jazykovedy, žiada sa vypracovanie profilu komunikátora a špecifická príprava na túto rolu (porov. napr. Bednárík – Holubová – Repková 2008). Z predchádzajúceho náčrtu sociovedeckej komunikácie je zjavné, že kompetencia lingvistického sociovedeckého komunikátora spočíva na troch pilieroch: na schopnosti uchopiť lingvistický sociovedecký problém v jeho komplexnosti, na schopnosti navodiť symetrickú komunikáciu s verejnosťou, ktorá

smeruje ku konsenzu, k získavaniu podnetov pre jazykovedné výskumy a k vtáhovaniu záujmu verejnosti do výskumného diania, a na schopnosti tvorivo aplikovať ponuky rétoriky.

LITERATÚRA

- BEDNÁRIK, Rastislav – HOLUBOVÁ, Barbora – REPKOVÁ, Kvetoslava: Zručnosti vedeckej komunikácie mladých spoločenskovedných výskumníkov. In: *Rodina a práca*, 2008, č. 1, s. 9 – 70.
- BREDAHL, Lone – GRUNERT, Suzanne – FREWER, Lynn : Consumer attitudes and decision-making with regard to genetically engineered food products: A review of the literature and a presentation of models for future research. In: *MAPP working paper*, 1998, č. 52, s. 251 – 257.
- BROMME, Rainer – KIENHUES, Dorothe: Rezeption von Wissenschaft – mit besonderem Fokus auf Bio- und Gentechnologie und konfligierende Evidenz. In: *Perspektiven der Biotechnologie-Kommunikation. Kontroversen – Randbedingungen – Formate*. München: Acatech – Deutsche Akademie der Technikwissenschaften – 2012, s. 303 – 348.
- D'ANDREA, Luciano – DECLICH, Andrea: The sociological nature of science communication. In: *Journal of Science Communication*, 2005, vol. 4/2, s. 1 – 9.
- DOLNÍK, Juraj: *Všeobecná jazykoveda*. 2. vyd. Bratislava: Veda 2013, s. 317 – 322.

POROVNÁVACÍ OBRAZ LEXIKÁLNEJ ZÁSObY SLOVENČINY A ČEŠTINY V DOTERAJŠOM LINGVISTICKOM SPRACOVANÍ. I. ZAČIATKY LEXIKÁLNEJ KOMPARÁCIE¹

Mira Nábělková

*Praha, Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Letenská 4/123, 118 51 Praha 1
e-mail: mira.nabelkova@gmail.com*

NÁBĚLKOVÁ, M.: Comparative View of Slovak-Czech Lexicon in Existing Linguistic Description. Part I. Beginnings of Lexical Comparison. In: *Slovak Speech*, 2015, vol. 80, no. 5-6, p. 276-306.

Abstract: The paper gives an overview of the development in the field of comparison of Slovak and Czech lexicon. In the first part, it maps the beginnings of the lexical comparison which are closely tied to the presence of Czech as a literary code on the Slovak territory. Lexical reduplications, metalinguistic comments, footnote lexical explanations and small vocabularies added to literary works of Slovak authors are tackled as the first step of the lexical comparison which was followed by the incorporation of a comparative view of the Slovak and Czech lexicon in the Czech and Slovak dictionaries of the National Revival period. Approaches to the representation of lexical differences, both in the frame of Czech-Slovak literary and linguistic unity (dictionaries of J. Dobrovský, J. Palkovič, J. Jungmann) and in the frame of Bernolák's codification of literary Slovak (dictionary of A. Bernolák), are described and compared. The paper deals with the contribution of Anton Bernolák, Josef Dobrovský, Josef Jungmann, Ján Kollár, Štefan Leška, Juraj Palkovič, Juraj Ribay, Pavol Jozef Šafárik, Bohuslav Tablic and others to the development in the field.

Key words: Slovak-Czech, Czech-Slovak lexical comparison, reduplication, footnote lexical explanation, dictionary, lexicography, Anton Bernolák, Josef Dobrovský, Josef Jungmann, Ján Kollár, Štefan Leška, Juraj Palkovič, Juraj Ribay, Pavol Jozef Šafárik, Bohuslav Tablic

1. ÚVOD

Lexikálnu zásobu slovenčiny a češtiny, blízkopříbuzných západoslovanských jazykov, charakterizuje výrazná miera zhôd, na ktorých rozsahu sa popri spoločnom genetickom východisku češtiny a slovenčiny podieľalo široké spektrum paralelných vývinových procesov. Na druhej strane sa pri vzájomnom porovnaní ukazuje aj výrazná prítomnosť lexikálnych diferencií, reprezentujúcich rozdiely v jazykovom obraze sveta každého z jazykových spoločenstiev ako výsledku odlišného jazykového spracúvania myšlienkových obsahov, odlišnej konceptualizácie a kategorizácie javov spätých s rozdielnymi okolnosťami kultúrneho, hospodárskeho, politického života aj rozdielných interlingválnych vzťahov. Porovnávanie slovenskej a českej slovnej zásoby – výskumná problematika patriaca do sféry porovnávacieho výskumu lexiky príbuzných aj nepříbuzných jazykov – predstavuje závažnú tému z hľadiska slovenského, českého,

¹ Príspevok bol vypracovaný vďaka podpore Grantovej agentúry Českej republiky v rámci projektu č. P406/11/2304 *Konfrontační popis současného slovenského a českého lexika (systémové vztahy a komunikační koexistence)*.

slavistického aj širšieho odborného medzinárodného kontextu. Je však (a nemenej) dôležitá a aktuálna i z hľadiska súčasnej vzájomnej komunikácie Slovákov a Čechov – existuje dostatok indícií, že lexikálne otázky majú vysokú rezonanciu v česko-slovenskom komunikačnom priestore. Zhody a rozdiely v slovnej zásobe češtiny a slovenčiny ako výsledok paralelných, konvergentných aj divergentných lexikálnych procesov zásadným spôsobom ovplyvňujú existenciu a podoby dvojazykovej komunikácie, toho komunikačného modelu, keď pri vzájomných kontaktoch používa každý svoj jazyk. Vo vzájomnej česko-slovenskej komunikácii, pri čítaní textov a sledovaní programov v druhom jazyku, ako aj pri prekladoch textov rozličného druhu aktualizuje sa predovšetkým otázka lexikálnych diferencií, rozdielov v lexikálnej zásobe, ktoré sú potenciálnym aj reálnym zdrojom neporozumení a nedorozumení, komunikačných šumov. Obraz historicky sformovaných lexikálnych zhôd, o ktoré sa dvojazyková komunikácia zásadne opiera, a na druhej strane lexikálnych rozdielov, ktoré (pri nepoznaní) môžu predstavovať problémy v jej realizácii, je dôležitou súčasťou poznania jazykových predpokladov (minulého, súčasného aj budúceho) vzájomného prepojenia českého a slovenského jazykového spoločenstva.

Porovnávaci pohľad na lexikálnu zásobu slovenčiny a češtiny má dlhodobú tradíciu a nezanedbateľné lingvistické – lexikologické aj lexikografické – výsledky, ozrejmujuce lexikálne vzťahy obidvoch jazykov z rozličných strán a hľadísk, v rozličných súvislostiach a s využitím rozličných metodologických prístupov. Pri existencii mnohých prác, štúdií, článkov, jazykových poznámok a zmienok v širšie koncipovaných textoch, v ktorých je česko-slovenský konfrontačný motív prítomný (hoci len okrajovo ako dôležitá sprievodná informácia v štúdiách zameraných na slovnú zásobu slovenčiny/češtiny), aj pri výsledkoch veľkej práce investovanej do existujúcich prekladových slovníkov však možno konštatovať, že porovnávaci obraz, ktorý máme k dispozícii, v dostatočnej miere nezodpovedá očakávaniam, ktoré by mohli vyplývať z osobitých historických vývinových okolností obidvoch jazykov, z mnohoročnej koexistencie jazykov v spoločnom štáte, zo „spoločenskej objednávky“ vychádzajúcej na jednej strane z odborných požiadaviek komparatívneho opisu lexiky dvoch blízkopríbuzných jazykov, na druhej strane z komunikačných potrieb slovenského a českého jazykového spoločenstva v priebežne sa meniacej jazykovej situácii. Ak vezmeme do úvahy, že jediná monografická práca explicitne venovaná konfrontácii slovenskej a českej slovnej zásoby, *Očerki sopostavitelnoj leksikologii češskogo i slovackogo jazykov* Rozy Tuguševovej (2003), vznikla a bola publikovaná v zahraničí, je zrejme, že slovenská a česká odborná a ani širšia kultúrna verejnosť nemá k dispozícii „domácu“ publikáciu, ktorá by prinášala viac či menej syntetizujúci porovnávaci pohľad na slovnú zásobu slovenčiny a češtiny. So zreteľom na závažnosť danej problematiky možno si klásť otázku o rozsahu a zameraní dosiaľ vykonanej práce, o miere pripravenosti na syntézu, resp. o potrebe prehĺbenia

výskumov v niektorých otvorených smeroch, ako aj o „bielych miestach“, témach, čiastkových úlohách, na ktoré sa pozornosť dosiaľ systematickejšie či vôbec nezameriavala a ktorých spracovanie sa ukazuje ako aktuálna výzva. Táto téma nebola dosiaľ prehľadovo spracovaná, príspevok si preto kladie za cieľ priniesť istý „sumár“ doterajšieho vývinu porovnávacieho obrazu českej a slovenskej lexiky.

Súčasný konfrontačný opis slovnej zásoby slovenčiny a češtiny má z čoho vychádzať a o čo sa v jestvujúcich lingvistických prácach oprieť? Nejde len o čiastkové porovnávacie analýzy českej a slovenskej lexiky, ale aj o práce prehlbujúce poznanie slovnej zásoby každého z jazykov samostatne a o štúdie venované ich konfrontácii s inými jazykmi, nielen v zmysle konkrétnych výskumov, ale aj teoretického, metodologického premýšľania otázok lexikálnej konfrontácie. Hoci sa vlastný konfrontačný výskum českej a slovenskej lexiky (jadro doterajšieho opisu lexikálnych diferencií) rozvíja hlavne od druhej polovice 20. storočia, jeho začiatky (či zárodky) možno stopovať hlboko do histórie, pričom v jednotlivých obdobiach, predstavujúcich rozdielne jazykové situácie, možno sledovať rozličné motivačné impulzy porovnávacieho prístupu k slovnej zásobe.

Reflexiu slovensko-českých/česko-slovenských lexikálnych diferencií v rozličnej podobe (ako textové doklady vedomia formálnych či významových rozdielov, metajazykové poznámky aj slovníkové spracovanie diferenčnej lexiky) významne stimulovala dlhodobá prítomnosť češtiny ako kultúrneho kódu v slovenskom prostredí. Jedným z prvých a najznámejších metajazykových komentárov týkajúcich sa vzťahu slovenskej a českej lexiky je vyjadrenie Daniela Sinapia Horčičku, formulované ako odôvodnenie lexikálnej slovakizácie českého textu, podľa ktorého sa „mnohé Slowá w čisté Česstině, tak nám Slowakům gako chodnjk na Tatry nezname nachazegj“ (*Perlička Dítěk Božích*, 1683). Analogický doklad vnímania lexikálnych diferencií s deklarovanou zámernou slovakizáciou vlastného textu možno nájsť u Jána Simonidesa: „...k Zřetlednosti a k Snadnosti w Řeči nassj newybraussene wssudy sem směřowal a nerozumitedlnnych Slow českych wystřjhal a to poněwadž mnoha Slowa w čisté čzesstině se nachazegj nam Slovakum neznama...“ (*Vysvětlení křestianského učení*, 1704). Aj pri existencii takýchto vyjadrení samu prítomnosť lexikálnych slovakizmov v českých (či československých) textoch slovenských autorov (a podobne sporadický výskyt slovenských ekvivalentov k inojazyčným lexémam vo viacjazyčných slovníkoch predpisovného obdobia)² ťažko v každom prípade či súhrnne interpretovať ako výsledok vedomých „komparačných operácií“ vo vzťahu k češtine – použitie slovakizmov mohlo byť vedomé, cielené, ale aj nezámerné či nevedomé (v dôsledku nedostatočného poznania a ovládania češtiny). Na druhej strane však už za doklad vedomia lexikálnych odlišností a ich zámernej pre-

² K problematike vývinu slovenskej lexikografie v predpisovnom období porov. napr. Weingart, 1923; Vážný, 1936; Jóna, 1950 – 51; Palkovič, 1962; Hayeková, 1979; Jarošová, 2013).

zentácie možno považovať paralelné (hoci explicitne netematizované) zachytávanie českých a slovenských lexém, aké prináša napr. levočské vydanie Komenského učebnice *Orbis Pictus* (1685). V preklade učebného textu do slovakizovanej češtiny, za autora ktorého sa pokladá Daniel Sinapius Horčička, sa tu okrem samostatne využitých slovenských lexém zachytávajú na mnohých miestach aj lexematické dvojice ako *kočka* (*mačka*); *mič* (*labda*); *moždír* (*mažár*); *ocas* (*chvost*); *rezník* (*masar*); *věci kupecke* (*tovary*); *ves* (*dedina*); *zelí* (*kapusta*); *múr* (*zed'*)³ a i., kde sú v zátvorke uvedené bežné slovenské pomenovania, neraz prevzatia z iných jazykov (opačné poradie slov, ako pri dvojici *múr* – *zed'*, je zriedkavejšie).⁴ Zdvojovanie lexém (lexikálna reduplikácia), známe z textov rozličných vývinových období (a v nových podmienkach aj zo súčasnej česko-slovenskej komunikácie, Nábělková, 2013), mohlo plniť a plnilo v konkrétnych situáciách rozličné funkcie.⁵ Z hľadiska sledovanej témy je pri uvedených príkladoch dôležité, že sa v diele učebnicového charakteru popri lexémach typických pre češtinu v textovej konfrontácii cielene uvádzajú slová charakteristické pre slovenské prostredie. Paralelné zachytenie špecifických slovenských lexém popri českých (resp. s češtinou zhodných slovenských) slovách nachádzame aj v lexikografických dielach, napr. v Cellariovom slovníku vo vydání Mateja Bela z r. 1735 (*kmín, rasca; ledvina, oblička; poduška, hlavnice, vankuš; až po kotník, až po členky; barvíř, farbíř; chovačka, dojka, chůva; pantofle, papučky; políbiti, boskati; žihlava, kopřiva*) či v 1. a 2. diele stručného slovníka Johanna Baptistu Grossingera *Universa historia physica* z r. 1793 (*jezvec, jazvec, in Liptov borsuk; jastrab, jestrab, kršak; bogdan, čáp, bočan; prepelka, krepelice*).

Explicitné nastolenie problematiky diferenčných lexém ako reprezentantov lexikálnych systémov slovenčiny a češtiny sa spája s obdobím národného obrodzenia, pričom pri rozdielnom vnímaní pomeru slovenčiny a češtiny v slovenskom katolíckom a evanjelickom prostredí (a na českej strane) sa aj konfrontácia slovenskej a českej lexiky ukladala do rozdielnych konceptuálnych rámcov.⁶ Obsiahle zobrazenie sloven-

³ Lexikálne doklady z textov jednotlivých autorov píšucich dobovým bratským pravopisom (neraz s rôznymi odchýlkami) tu i ďalej uvádzam v prepise. Výnimku predstavujú širšie citáty s cieľom dokumentovať podobu textového zapojenia reduplikácie – z textu *Orbis pictus* môže ako príklad slúžiť napr. vyjadrenie *Zawist ginim zle přeže (žičj)*.

⁴ Treba poznamenať, že hoci takéto prípady rámcovo interpretujem ako výsledok lexikálnej komparácie so začlenením slovenskej lexémy do učebného textu, pri viacerých lexikálnych dvojiciach nejde jednoznačne o protiklad české – slovenské slovo. Mnohé z lexém, ktoré sú sprevádzané významovo zhodnými slovenskými slovami v zátvorke, mali, resp. majú svoje (okrajovejšie či okrajové) miesto nielen v českej, ale aj v slovenskej slovnej zásobe (v celku národného jazyka napr. v nárečiach).

⁵ K využívaniu reduplikácie napr. pri explikácii novouvádanej lexiky v textoch štiurovského obdobia porov. Horecký (1946 – 1948), Kondrašov (1974), Skladaná (1993).

⁶ Z rôznorodej literatúry k problematike odlišných vývinových línií a formovania rozdielov v nazeraní na vzťah slovenčiny a češtiny (resp. biblickej češtiny/českoslovenčiny) v slovenskom katolíckom a evanjelickom prostredí pozri napr. Paulíny, 1983; Doruľa – Krasnovská – Žeňuch, 1998; Ďurovič 2004, 2007; Kačala – Krajčovič, 2006; Krajčovič – Žigo, 2006; Švagrovský, 2007.

sko-českých/česko-slovenských lexikálnych diferencií v rozdielnom uchopení ich statusu a vzájomných vzťahov nachádzame v základných viacjazyčných lexikografických dielach prelomu 18. a 19. storočia – na jednej strane v Bernolákovom slovníku *Slowár Slowenský-Česko-Latínsko-Ľemecko-Uherský*, na druhej strane v trojici českých slovníkov, *Deutsch-böhmisches Wörterbuch* Josefa Dobrovského, *Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch* Juraja Palkoviča a *Slovníku česko-německom* Josefa Jungmanna ako vyústení početných a rozsiahlych „prípravných prác“.

2. OBRAZ SLOVENSKEJ A ČESKEJ LEXIKY V BERNOLÁKOVOM SLOVÁRI

Kodifikácia bernolákovskej slovenčiny na sklonku 18. storočia s programovo delimitačným postojom k češtine – ako dovŕšenie predchádzajúceho vývinu v katolíckom prostredí a otvorenie novej etapy v dejinách slovenského jazyka – priniesla bohatý obraz slovensko-českých lexikálnych diferencií v lexikografickom diele Antona Bernoláka *Slowár Slowenský-Česko-Latínsko-Ľemecko-Uherský* (koncipovanom na konci 18. storočia súbežne s ostatnými kodifikačnými dielami, vydanom však podstatne neskôr, v rokoch 1825 až 1827), v istej miere aj v jeho opise slovo- tvorby v diele *Etymologia vocum slavicarum* (1791).⁷ V *Slovári* sa delimitačný postoj k českej lexike premietol do existencie hesiel označených križikom, v ktorých sa lexémy hodnotené ako české (bohemicam vocem) zachytávajú s odkazom na zodpovedajúce slovenské lexémy, napr.⁸ †biřič v. šerha / †bořiři v. búrat' / †cizrna v. cicer / †čalún v. koberec / †čarodejník v. bosorák / †čenichati v. nuchať / †červánki v. zora, zori / †čočka v. šošovica / †čtenář v. čítač / †drobet v. trochu, trošku / †druhdi v. nekedi, nekdi / †dúpě v. jeskiňa / †hbiti v. hibkí / †hlemížd' v. slimák zemský / †húpať v. hinčovať / †chlubiti se v. pochvalovať sa / †chřestačka v. hrkavka / †chtič v. chuť / †jezditi v. na koči ist' (chodit'), vezť sa / †jezdec v. koňík / †jho v. járho / †kaboňiti se v. mráčiť sa / †kadeř v. kučera / †kalhoti v. galoti / †kapla v. kaplnka / †kvapit' v. náhliť / †lazeň v. kupel' / †míč v. balon, lobda / †mislivec v. jáger, lovec, poľovník / †mrskáni v. bičováni, šlaháni, prutováni / †neckí v. korito / †prkno v. deska / †rima v. nácha / †sliční v. šumní, pekní, krásní, švarní / †sňidati v. frištukovať / †šprim v. žart, špás / †tropiti v. páchať / †válka v. vojna, boj / †zarpuťili v. tvrdošijní a i. V existencii hesiel tohto typu sa tak – v situácii dlhodobej prítomnosti češtiny v slo-

⁷ Hoci sa *Etymologia vocum slavicarum* spomedzi Bernolákových diel hodnotí najnižšie ako dielo nekriticky nadväzujúce na spracovanie slovo- tvorby v gramatikách P. Doležala a V. J. Rosu (tak napr. Habovštiaková, 1962, s. 332), na viacerých miestach obsahuje dôležité kontrastívne poznámky zachytávajúce difference v stavbe slovo- tvorných formantov (napr. slovenské -áreň, -árňa vs. české -irňa), v ich repertoári (slovenský formant -stvo vs. sémanticky diferencovaná dvojica českých formantov -stvo/-stvi) aj rozdiely v ich funkčnom zaťažení (napr. širšie využitie -i spomedzi formantov hromadných podstatných mien -i, -ina, -ovina v češtine než v slovenčine).

⁸ Z hesiel slovníka vypúšťam výklad, inojazyčné ekvivalenty a uvádzam v prepise len relevantné lexikálne časti ukazujúce vzájomný pomer slovenských a českých lexém v Bernolákovom spracovaní.

venskom prostredí a predpokladanej rozšírenosti poznania českých lexém – upozornenie na „nepatričnosť“ daných bohemizmov z hľadiska lexikálnej normy slovenčiny ustaľovanej slovníkom spája s úlohou nasmerovať používateľa slovníka k slovenskému výrazivu (porov. Kralčák, 2009, s. 71 – 72). Spracovanie bohemizmov ako heslových slov korešponduje v slovníku s ďalšími spôsobmi predstavenia lexikálnych vzťahov slovenčiny a češtiny. Lexémy spracované ako heslové slová označené krížikom sú zväčša symetricky (v zhode s koncepciou slovníka ako české ekvivalenty s označením *boh.*) zachytené aj v heslách tých slovenských slov, na ktoré sa odkazuje. V mnohých heslách sú potom usúvzťažnené ekvivalentné dvojice slovenských a českých lexém (alebo lexíí polysémických slov) a aj skupiny slovenských alebo českých, resp. slovenských a českých synonym, napr. *šerha*, syn. *lapaj*, boh. *biřič*, *po chop*, *ras*, *škariant* / *cicer*, boh. *cizrna* / *frištukovat'*, syn. *ranní pokrm požívat'* (užívať), boh. *snídati'*⁹ / *galoti*, syn. *čtnosti*, *nemecké nohavice*, *ohavnice*, *poctívice*, *plundri*, boh. *kalhoti* / *hinčovat'*, syn. *hojdat'*, *hučkať*, vulg.¹⁰ *combat'*, *combílat'*, boh. *húpati* / *jármo*, boh. *jho* / *kachle*, syn. *pec*, boh. *kamna* / *lobda*, boh. *haban*, *mič* / *nuchať*, syn. *noriť*, *voňať*, boh. *čeňichati'*, *čuchať*, *čuchnúti* / *tvrdošijní*, syn. *hlavati*, *neukrepní*, *neustupní*, *tvrdohlavati*, *tvrdohlaví*, *tvrdokrkní*, *protivní*, *zavilí*, boh. *urputní*, *zarputíli*, *zpuřní* / *zora v. žára*, boh. *červánki*. Zvolená koncepcia spracovania umožnila Bernolákovi osobitným spôsobom upozorňovať aj na medzijazykové sémantické rozdiely (existenciu medzijazykovej homonymie) – slovník obsahuje niektoré dvojice hesiel, z ktorých jedno je označené krížikom a reprezentuje lexému v českom význame, kým druhé predstavuje slovenskú lexému s jej významom, resp. významami. Tak sú napr. v samostatných heslách spracované slová †*chudnúti* a *chudnúť*. Prvé z nich zachytáva českú lexému a odkazuje na slovenský ekvivalent (†*chudnúti* v. *chudobňet'*), heslo slovenského slovesa *chudnúť* predstavuje vnútrojazykové aj medzijazykové synonymické vzťahy: *chudnúť*, syn. *chudorlavel'*, *schnúť*, *vichúdat'*, boh. *churavěti*, *hubnúti* (obidva uvádzané české ekvivalenty sú zachytené aj samostatne ako heslové slová s krížikom: †*churavel'* v. *chudnúť*, 2. v. *choret'* / †*hubnúti* v. *chudnúť*, *chudorlavel'*). Podobne sú spracované napr. medzijazykové homonymá †*brav* v. *krdeľ* *ovec* – *brav*, syn. *bravec*, boh. *vepř* (†*vepř* v. *brav*).¹¹ Z hľa-

⁹ K zaujímavému vývinu slovenských pomenovaní predchádzajúcich vznik súčasnej diferenčnej lexikálnej dvojice *snídaně* – *raňajky* pozri Majtán, 1998.

¹⁰ Lexémy s označením *vulg.* sú ako nie spisovné/nárečové (*vulgare*, i. e. *culinare et barbarum vocabulum*) spravidla spracované aj ako samostatné heslá označené hviezdíčkom (v danom prípade **combat'* v. *hinčovat'* **combílat'* v. *hinčovat'*). Podľa K. Habovštiakovej z približne 80000 hesiel slovníka okolo 35 percent obsahuje upozornenia na bohemizmy, nárečové a zastarané slová (Habovštiaková, 1968b, s. 6; k spracovaniu českých lexém v Bernolákovom slovníku porov. napr. aj Habovštiaková, 1968a, 1987; Blanár, 1987, 1992; Dolník, 1992; Majtán, 1992; Kralčák, 2009).

¹¹ Bernolák tu upozorňuje na nie príliš uvedomovanú slovensko-českú medzijazykovú homonymiu, ktorej existencia sa aj v súčasnosti – pri okrajovom postavení lexémy *brav* s významom „menší hospodársky statok (ovce, kozy, ošípané)“ v českej slovnej zásobe – premieta do chýb v prekladoch.

diska spracovania lexiky slovenčiny v porovnaní s češtinou obsahuje slovník mnohé jemné postrehy, niekedy „maskované“ spôsobom zápisu zastierajúcim grafickú aj zvukovú podobu českého slova. Ak pri rozdielne spracovaných lexémach *fúsatí* a *fúzatí* (†*fúsatí* v. *bradatí* / *fúzatí* v. *fúznatí*) vidíme za podobou *fúsatí* českú lexému *vousatý*, je zrejmé, že aj tu Bernolák zachytil medzijazykovú homonymiu (resp. paronymiu), teda neekvivalentnosť slov *vousatý* – *fúzatý*. Z lexém *bradatý* a *fúzatý* zachytáva český ekvivalent len pri prvej z nich (*bradatí*, boh. *fúsatí*). Pri slove *fúzatý*, resp. *fúznatý* (*fúznatí*, syn. *fúzatí*, *fuzovatí*, vulg. *bajuznatí*, *bavúznatí*) sa český ekvivalent neuvádza.¹² České ekvivalenty v slovníku absentujú aj pri mnohých iných slovenských heslových slovách, napr. pri expresivách ako *lapaj*, *mumák*, *pobehaj*, *trpák*, *trubiroh*, *ťarbák* (k synonymám lexém *mumák*, *trubiroh* však Bernolák isté ekvivalenty uviedol: *trúp* syn. *trúbač*, *trubiroh*, *ťarbák*, *daremník*, boh. *hulvat* / *mamlas* syn. *mumko*, *mumáček*, *ňemí člověk*, boh. *muňa*) či pri slovesách typu *čižmárit'*, *felčeriť*, *frajerčiť*, *hrnčáriť*, *kaplaňiť*, *šafáriť* (ale napr. *krčmárit'* vulg. *šenkáriť*, *šenkovať*, boh. *češniť*, *krčmáriť* / *stoláriť* syn. *stolárem biť*, boh. *truhláriť*).

V Bernolákovom slovníku sa v spracovaní slovnej zásoby slovenčiny vo vzťahu k češtine popri delimitačnom prístupe uplatňuje aj (slovami K. Habovštiakovej) kontinuálny princíp, ktorý sa premieta do kodifikácie časti lexikálnych prostriedkov českého pôvodu udomácnených v kultúrnej západnej slovenčine v predberňolákovskej literatúre. A. Bernolák napr. ako české slová nehodnotí mnohé spojky, ktoré sa v značnom rozsahu využívali v predpisovnom období (*aneb*, *anebo*, *jestli*, *jestliže*, *kdiž*, *neb*, *nebo*, *poňeváč*), a podobne ani ďalšie lexémy ako *bázliví*, *cit*, *dokaz*, *doležití*, *druh*, *lahkovážní*, *lahkomiselní*, *lkať*, *náležití*, *námluva*, *mluviť*, *trída*, *truchliť*, *pečovať*, *polikať*, *pospíchať*, *vséklí*, *zlobiť* (*sa*), *zlobiví*, *zložití*, *zmysel*, *znesitedelní*, *zretedelní*, *zretel*, *zrozumitedelní*, *žížeň*, *živočích* (Habovštiaková, 1987, s odkazom na hodnotenie daných slov ako prevzatí z češtiny u E. Paulinyho, 1956; porov. Kralčák, 2009). Možno poukázať i na to, že v súlade so západoslovenskou bázou bernolákovskej slovenčiny sa v slovníku ako spisovné hodnotia aj rozličné západoslovenské lexikálne prostriedky zhodné s češtinou, ktoré v nasledujúcich obdobiach vývinu spisovnej slovenčiny status spisovnej lexiky nezískali, napr. *kočka*, *hrebíček*, *kmín* (*kmín* syn. *rasca* vulg. *resca*), *kostka* a i. Bohatý a viacrozmerý obraz lexikálnych diferencií predstavený v *Slovári*, hoci „zverejnený“ až na konci prvej štvrtiny 19. storočia, reprezentuje štandardizáciu lexiky v bernolákovskej kodifikácii ako vyústenie vývinového procesu konca 18. storočia v katolíckom prostredí. Je pritom zrejmé (a v dobových okolnostiach prirodzené), že sa, ako konštatuje V. Blanár, bernolákovská kodifikácia slovnej zásoby slovenčiny „uskutočňovala v pomere k češtine a na

¹² Adjektívum *kníratý* ako súčasný český ekvivalent slovenského *fúzatý* (a ani substantívum *knír*) napr. nenájde ani v Tomšovom alebo Dobrovského slovníku, Jungmannov slovník substantívum už, bez širších dokladov, zachytáva.

jej pozadí“ (Blanár, 1987, s. 260), pričom (aj pri existujúcich limitoch predstavenej lexikálnej konfrontácie, kde o. i. osobitnú otázku predstavujú heslá, v ktorých české ekvivalenty absentujú) Bernolákov *Slovár* predstavuje nielen dielo kodifikujúce slovenskú lexiku, ale aj zásadný vklad do porovnávacieho obrazu slovenskej a českej slovnej zásoby. Komparácia slovenskej a českej lexiky predstavená v *Slovári* bola v značnom rozsahu využitá aj pri ďalšej lexikografickej práci, významne napr. v česko-nemeckom slovníku J. Jungmanna, zachytávajúcom aj slovenskú slovnú zásobu.¹³

3. BERNOLÁKOVSKÁ KODIFIKÁCIA AKO IMPULZ POROVNÁVANIA LEXIKY V ČESKOM PROSTREDÍ A VZNIKU SLOVENSKEHO-ČESKÉHO PREKLADU

Otázka slovensko-českých lexikálnych diferencií sa v dobovom kontexte vynorila pozoruhodným spôsobom v českom prostredí v súvislosti s literárnou tvorbou v bernolákovčine, konkrétne s vysoko ceneným dielom Jána Hollého. Z Hollého tvorby bola v českom časopise prvá predstavená oslavná báseň na arcibiskupa A. Rudnaya (*Báseň k slawnému installowánj Arcibiskupa Ostřihomského P. (tit.) Alexandra Rudnayho*), publikovaná v bernolákovskej pôvodine ako „nářečím slovenským psaná“ s pripojeným českým prekladom v próze (Krok, 1823, 4, str. 10–19). Zaujímavý je v danej súvislosti aj jazykovo orientovaný úvod *Předmluva o potřebném skaumánj ginoslowanských nářečj*, ktorého autorom bol J. Jungmann.¹⁴ V poznámkach, podávajúcich charakteristické znaky (berňolákovskej) slovenčiny, uviedol Jungmann niekoľko vysvetlení Hollého slov (*pre stol – trůn, stolec / ligotati se – blýskati se / lej – lijavec, pomenšů hospodů – menší, zmenšenou / len – naše jen*). Z hľadiska explicitnej lexikálnej komparácie je významná recenzia Antonína Marka na Hollého knihu prekladov *Rozličné básně hrdinské, elegiacké a lirické* (1824), uverejnená v Kroku (1831, s. 314–320), kde autor na niekoľkých stranách uvádza „co do slohu znamenitější svojstva“ – ide dominantne o diferenčné slovenské lexémy. Osobitý je spôsob ich prezentácie: kým niektoré lexikálne jednotky či dlhšie poetické úseky len reprodukuje, iné zachytáva s latinskými ekvivalentmi (napr. *blavká, čuči, chladnota, chyřečiti, znahčila, dělba, diví se, gagotať, jahňada, do jarkov, hrivnáci, krdel neduhův, kuvík, orba, pohurtuje reka, ponos*) a pri pomerne širokom vý-

¹³ V zozname skratiek využívaných pri dokladoch z excerpovaných diel sa v úvode prvého dielu Jungmannovho slovníka ako informácia o *Slovári* uvádza: *Brn. = Bernolákůw slownjk slowácký*. V *Historii literatury české*, kde v súpisu českých slovníkov J. Jungmann zachytil aj Bernolákov *Slovár*, podáva jeho stručnú charakteristiku slovami: *Gest vlastně Slowácký, české slowce sice také přigal, ale křijžkem znamenal. Pro skaumatele slowenského gazyka dobrá pomůcka, bodejž gen nářečj to od českého cele neodlaučil!* (Jungmann, 1825, s. 510).

¹⁴ Píše sa v ňom okrem iného: *My tedy uznáwagjce užitečnost skaumánj giných nářečj, dle návrhu tohoto spisu (w. Krok I, str. 10) ku vzdělánj slowozpytu něco zde umístjme, a počjnéme básnj Slowenskau, z nářečj, od něhož český gazyk podle neypodobnějšjho domněnj pochodj, kterýž nám gakožto neybližj, neyduležitějšj býti musj* (Krok, 1823, s. 13).

seku lexiky uvádza aj české ekvivalenty: *chytře* (rychle), *po hradскеj* (po cestě), *rohmi klává* (trká), *zlatýma klinci* (hřeby), *kníše se* (chvěje), *ligocu sa* (třpytí), *liščali světla* (blýskali), *miňa sa zima* (pomíjí), *mučí líbezňě kravička* (bučí), *nahlící se* (pospíchající), *po pašách* (pastvach), *plazgyr* (puchejř), *počut'* (slyšeti), *poprebraná* (probuděná), *prežuvá* (přežvykuje), *přidusiť hněv* (ukrotiti), *příkřina* (sráz), *hore* (vzhůru), *strihneš na koho* (čiháš), *podle mojej bojoval jsem vlády* (síly) a i.¹⁵ Pochvalné vyjadrenia o Hollého poézii v českých periodikách spravidla sprevádzajú slová ľútosti nad tým, že nie je písaná po česky, s čím sa v konečnom dôsledku spája, resp. od čoho sa odvíja skutočnosť, že s Hollého dielom sú späté začiatky prekladu zo slovenčiny do češtiny. V prekladoch potom – pri porovnaní s originálom – možno sledovať výsledky textovej prekladateľskej ekvivalentácie, ktoré však z hľadiska čitateľa „stoja za scénou“. Na rozdiel od prezentácie slovenskej diferenčnej lexiky a slovensko-českých dvojíc ekvivalentov v recenzii A. Marka tak napr. výsledky „komparačných operácií“ autora prekladov častí Hollého eposu *Svätopluk* Karla Vinařického, uverejnených v Časopise českého muzea (1833) a v Českej včele (1835), možno vidieť (ako to pri prekladoch býva) už len pri cielenom porovnaní originálu a prekladového textu. Na takom základe sa dá dôjsť k textovým ekvivalentnom ako *ponos* – *nářek*, *inde bēdovāni* / *uvlādal* – *mohl* / *včil* – *nyňi* / *zavretý* v *kletce* – *zavřen v kleci* / *žalobnú nářeky pesňu cifruje* – *žalobnou nářeky písni své hude* (k porovnaniu niektorých úryvkov bližšie Budovičová, 1986). Preklad zo *Svätopluka* sprevádzala redakčná poznámka naznačujúca vôľu pokračovať vo vydávaní prekladov: „mělo-liby i nápotom geště co znamenitějšjho a pozornosti hodného slowáckým nářečjm wygiti, by spis takowý tudž pjsemnjm gazykem českým se wydal a rozšjřil“ (Česká včela, 1935, s. 103). Hollého dielo svojimi literárnymi kvalitami pritiahlo „českú pozornosť“ k súdobej slovenskej literárnej tvorbe aj z hľadiska jej jazykových, lexikálnych osobitostí.

4. OBRAZ LEXIKÁLNYCH DIFERENCIÍ V TEXTOCH SLOVENSKEJ EVANJELICKEJ INTELIGENCIE

V slovenskom evanjelickom prostredí, ktoré sa až do štúrovskej kodifikácie spisovnej slovenčiny pridržalo češtiny (českoslovenčiny) ako spoločného (a spoločne pestovaného) kultúrneho kódu, lexikálna konfrontácia vychádzala – v porovnaní s bernolákovskou kodifikáciou – z rozdielneho vzťahu k spisovnému/literárnemu jazyku a vyvíjala sa osobitnou cestou. U slovenských evanjelických autorov sa dá špecifický priemet vedomia lexikálnych diferencií pozorovať už v ich vlastnej literárnej praxi. U dvojdomých autorov píšucich v slovenskej (slovakizovanej) verzii

¹⁵ Porovnanie uvedených slovenských lexém a súvzťažných hesiel v Jungmannovom slovníku s dokladmi z diela Jána Hollého naznačuje, že do Markovej recenzie sa premietli excerpčné a prípravné práce na lexikografickom diele.

češtiny s častými zámernými, uvedomovanými lexikálnymi slovakizmami, zodpovedajúcimi ich textovým výrazovým intenciam, možno stretnúť výklady diferenčných lexém v metajazykových komentároch a v drobných či rozsiahlejších diferenčných slovníčkoch pripojených k literárnym dielam, adresovaným súčasne do slovenského aj českého prostredia (tak napr. v Palkovičovej *Muze ze slovenských hor* z r. 1801, v Tablicovej dvojzväzkovej edícii diel starších slovenských autorov *Slovenští veršovci* z r. 1805, 1809, v Kollárových *Básňach* z r. 1921, v druhom diele *Národných spievaniek* z r. 1835 či v *Běle* K. Kuzmányho publikovanej v Hronke r. 1836). Nachádzame tu (ako ich nachádzali slovenskí aj českí súčasníci) upozornenia na lexikálne rozdiely a vysvetlenia slovenských aj českých diferenčných lexém, pričom sa v literárnych dielach, osobitne reprezentovaných poéziou, lexikálne diferencie tematizujú predovšetkým v slovníčkoch a v poznámkach pod čiarou, kým v dielach iných žánrov sa skôr využíva lexikálne zdvojovanie (reduplikácia) so súčasným uvedením diferenčných lexém priamo v texte. Využitie rozdielných prístupov stretávame aj v žánrovo rozdielných textoch jedného autora.

Z literárnych poetických diel možno zachytenie diferenčných lexém nájsť u Juraja Palkoviča v slovníčku *Výklad neznámějších v těchto básních se nalézajících slov*, pripojenom k zbierke básní *Muza ze slovenských hor* (1801), kde sa popri heslách encyklopedického charakteru (napr. *Helios*, *Bůh slunce*) uvádzajú aj diferenčné lexémy (dvojice alebo skupiny slov), zväčša v jednoduchom priradení: *hoch, mládenec, parobek / hřbitov, cimiter / huba, pysky, rty, usta; hubička, vlastně ustka; odtud, políbení / palouk, louka / pěji, zpívám / třpytím se, blištím se / vír, krouťava, aneb zátočina na vodě / znak, znamení / znoj, horko, 2. pot*¹⁶ a i. Literárne dielo J. Palkoviča je vôbec bohaté na textovú tematizáciu česko-slovenských aj slovensko-českých lexikálnych diferencií. Slovníček sprevádzal aj jednu z verzií v celku Palkovičovej tvorby jazykovo najslovenskejšieho diela, veselohernej jednoaktovky *Dva buchy a tři šuchy* (1800), ktorú sám v liste Josefovi Dobrovskému z 19. 3. 1801 označil za svoje „slovenské extempore“. Slovníček, pripojený k scénickým podkladom hry z r. 1842, reflektuje slovenské lexikálne javy z replík postáv divadelnej hry, zachytáva slová bežnej komunikácie, medziiným, v súlade s tematikou hry, aj výrazivo „ľudovejšieho charakteru“ (napr. *Cedidlo ranec ovčáků. / Či jestli. / Dnu uvnitř. / Donjest přinest. / Hromovati proklínati. / Nebanuj nelituj. / Neskape neztratí sa. / Ozaj opravdu. / Ozbíjat obloupit. / Poměriti smířiti. / Počujem slyším. Prepitujem prosím za odpuštění. / Počudoval divil jsem se. / Raz najednou. / Skap zhyň. / Statočný poctivý. / Stobohovati proklínati. / Shuckal seštal. / Tadnu dovnitř. / Teraz ny-*

¹⁶ Možno tu pripomenúť, že lexémy *znak* (vo význame „znamenie“) a *znoj* (vo význame „pot“) patria k slovakizmom prijatým češtinou v období národného obrodzenia (Nábělková, 2015). *Znoj* v tomto význame s označením *sl.* zachytáva už Dobrovského slovník, *znak* i *znoj* s označením *slc.* sú spracované v Jungmannovom slovníku.

ni.).¹⁷ V žánrovo odlišných textoch Juraja Palkoviča stretávame aj zdvojovanie slov ako ďalší z frekventovaných prístupov k diferenčnej lexike. V preklade náučnej knihy Ch. V. Hufelanda *Kunšt prodloužení života lidského* (1800) využil Palkovič obidva postupy – kniha na jednej strane obsahuje slovníček 291 slov s názvom *Wýklad některých neznámejších a kunštowních w této knize užívaných slow, pro neučené a češtiny málo powědomé*, na druhej strane sú české lexémy pomocou zdvojovania explikované aj v texte, čo sám autor komentoval v poznámke: „Mnohá slowa také vysvětlil sem jinými v parentezy, aneb slowíčky čili, neb k nim připojenými“ (podrobnejšie Tvrdoň, 1978, s. 81). Zdvojovanie s vysvetľovaním českých slov pomocou slovenských ekvivalentov v zátvorkách uplatňoval J. Palkovič aj v publicistických textoch, napr. v Týdenníku z r. 1812 možno nájsť dvojice lexém ako *chůva* (*dojka*), *hrád* (*kroupy*), *hřbitov* (*cimiter*), *lázně* (*koupele*), *loupežník* (*zbojník*), *myslivců* (*jägerů*), *naběhlo* (*napuchlo*), *ocas* (*chvost*), *oddal* (*sobášil*), *písek* (*homok*), *podkrají* (*chotář*), *řezník* (*masář*), *silnice* (*hrázské cesty*), *sněm* (*dieta*), *zděný* (*murovaný*), *zelí* (*kapusta*) a i.¹⁸ Textová (do konkrétného textu začlenená alebo s konkrétnym textom spätá) komparácia diferenčných lexém tak v celku Palkovičovho diela vystupuje ako komplement (či, z hľadiska času, „predohra“) k spracovaniu slovenskej lexiky v jeho česko-nemecko-latinskom slovníku (*Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch*, 1820, 1821).

Textovú komparáciu a ekvivalentáciu slovenských a českých slov ako odraz vedomia prítomnosti diferenčných lexém a súčasne aj ako dobovú prax, ktorá v širšom rozsahu pri využití viacerých metajazykových postupov tematizovala existenciu lexikálnych diferencií, stretávame aj u ďalších významných autorov prelomu 18. a 19. storočia. Využitie rozličných postupov (explicitne či implicitne) tematizujúcich lexikálne diferencie nachádzame u Bohuslava Tablica. V *Slovenských veršovcoch* (1805, 1809) sú frekventované poznámky pod čiarou ozrejmujuce slovenské slová, v ktorých sa miestami upozorňuje aj na existenciu sémantických diferencií formálne zhodných/podobných lexém (medzijazykových homoným):¹⁹ *Bývat t. j. bydlet*,

¹⁷ Text hry podľa 2. vydania z r. 1810 (ktoré však slovníček neobsahuje), v porovnaní s rukopisom scénickej úpravy pre divadelnú realizáciu v Prahe (kde sa v r. 1842 hrala „v origináli“) uverejnil Č. Zíbrt (1925). Z reflexie v dobovej tlači (Česká včela, 1842, s. 216), ktorej Č. Zíbrt v článku venuje pozornosť, je zaujímavá pasáž týkajúca sa otázky jazykovej realizácie hry predstavenej v prvej polovici 19. storočia v českom prostredí „ponejprv v slovenském nářečí“: „Ačkoli věc nesnadná, v příbuzném sice Čechům, ale nenavylkém nářečí, zvláště na divadle, obcovati, počínali si přece naši hercové výborně“. Vo vzťahu k slovníčku je pozoruhodná zmienka o motíve jeho prítomnosti v rukopise scénickej predlohy: „Pro censora podle předpisu připojen v rukopise A na konci: *Slovníček k lepému porozumění slov nepovědomých*“ (Zíbrt, 1925, s. 243). Z uvedených súvislostí vyplýva, že autorstvo slovníčka vlastne nie je zrejmé.

¹⁸ Lexikálnu reduplikáciu tohto typu v Týdenníku obsahujú popri vlastných textoch J. Palkoviča aj ním redigované a uverejňované texty iných autorov (Palkovič, 1971).

¹⁹ Prepisy uvádzam podľa nepublikovaného návrhu edície *Slovenských veršovcov* v dizertačnej práci M. Bekešovej (2007).

u Slováků v užitku. / *Gazda t. j. hospodář původně slovenské jméno, ač i Uhré je mají. Odtud gazdovati Slovákům hospodářiti znamená, gazdina hospodyní. / Hole se jmenují vysoké hory v pulnočních uherské země stolicích, ježto na vrchu obyčejně holé jsou t. j. bez stromů. / Hrbtová kost, Čechům páteř slove. / Jarmo Rusům i Slovákům jho znamená. / Kobyla, Čechům klisna sluje. / Neborák, Slovákům ubohého, neborka ubohou znamená Čechům nebohý, nebohá. Nebohý Slovákům zesnulý, nebožtík sluje. / Okulář Čechům brýle. / Páčiti Slovákům hleděti znamená. / Páčiti se Slovákům tolik, jako líbiti se. / Papučky sl. pantofle. / Po pýtání chodit t. j. žebrat. / Pýtati Slovákům žádati, prositi, pohledávati znamená. / Svědčí, nesvědčí Slovákům tolik, jako sluší, nesluší. Někdy se k tomu i slove se přidává, k. p. to se nesvědčí na křesťana. / Široká jest k mladé nevěstě na svadbě místo matky připojena, jenž ji zvláště na péči má. Jinde svatvice sluje. / Zory sl. záře. V r. 1804 vydal B. Tablic vo vlastnej edičnej úprave básnickú skladbu Štefana Pilárika *Sors Pilarikiana* (1666) pod názvom *Pamětné příhody Štěpána Pilaříka*. Na rozdiel od *Slovenských veršovcov* tu Tablic pri niektorých Pilárikových slovakizmoch v poznámkach pod čiarou uplatňuje aj (z hľadiska normy literárnej češtiny) explicitný hodnotiaci postoj, uvádzajúc niektoré české ekvivalenty poznámkou „lépe“ (*Nečuli, lépe neslyšeli. / Strétnouti, postřetnouti, lépe: potkati někoho, aneb: potkati se s někým / ...po fryštuku – Lépe: po snídání. / ...grofským – Lépe: hraběcím. / ...v povojnicích – Lépe: v povijadlách a i.*). Tablicove edície sprítomňujúce významné diela starších slovenských autorov tak súčasne v dobovom česko-slovenskom kultúrnom kontexte predstavovali aj jedno z prvých rozsiahlejších zachytení lexikálnych diferencií s uvedením českých ekvivalentov slovenských lexém. Prevažne v opačnom smere sú lexikálne diferencie s využitím zdvojovania explikované v jeho česky písaných náučných dielach osvetového zamerania. Napr. v spise *Kratičká dietetika* (1819) Tablic zväčša (nie však vždy, ako to napokon vidíme aj inde) uvádza slovenské slovo v zátvorke ako explikáciu českého slova: *dítky své kojiti (napájeti, nadájeti); dostáváme nácthy (rémy); hoře (žalost); horká (horoucí) krev; hřbetní kost (páteř); huba (špongie); hubení (chudí); kartáčem (kefou); korytnačky (želvy); malým hltem (glgem); pálenka (kořalka); lidé hubení (suší); padoucí nemoc (psotník, vřed, zráník); sklep (pivnice); z jalovce (boroviček); zbesněli (zvzsteklili); zeli (kapusta); zřitedlnice (zornička); žvýkati (žváchati, žuvati).*²⁰*

²⁰ Na spis *Kratičká dietetika* spolu so skoršou Tablicovou publikáciou *Lidomil poučující* (1813) vyšiel v českom časopise Krok vydavateľa J. S. Presla v r. 1823 posudok, zaujímavý aj z hľadiska pozornosti venovanej jazykovej stránke Tablicových diel. Nachádzame tu dôležitú tematizáciu dvojdomosti Tablicových textov (*Ta případnost, že p. sp. své Dunajské i nás Vltavské a Labské krajany v ohledu měl...*) aj explicitne uvedené doklady slovakizmov ako slov „Čechovi neslýchaných“. Z hľadiska postoja českých vzdelancov k „slovenskej redakcii češtiny“ stoja za pozornosť slová v závere recenzie: *Zde připomenutí toto konečným dokladem stůj: že v mluvě domácí Slovenců v Uhřích ještě veliký poklad bohatstva a krásy jazyka našeho leží, jehož by čeští spisovatelé pod Tatrami rodili jakož toho příklad v této knize máme, ve svých spisech s šetrnou střídmostí k obecnějšímu věděu a upotřebení*

Ukazuje sa, že zdvojovanie ako paralelné textové zachytenie diferenčných lexém možno považovať za príznačné najmä pre texty ľudovýchovného a učebného charakteru. V značnom rozsahu sa vyskytuje napr. aj v učebnicových textoch Jána Kollára, v jeho vydaní *Abecedára aneb Šlabikára* (1823) a predovšetkým v *Čítanke* (1825), v ktorých takto, s českým/slovenským ekvivalentom v zátvorke, nachádzame mnoho diferenčných lexikálnych dvojíc, pričom ich poradie býva rôzne, t. j. Kollár lexémou v zátvorke explikuje to slovenskú, to českú lexému použitú v texte, napr. *belasá (modrá) barva; byl obeslán (citován); burina (neužitečné zeli); čáp (bočan); čočka (šošovice); dach (střecha); chorlivá (nemocná); gazdiná (hospodyně); hospoda (bydlo); v chotáře (okolí) města; játra (pečeně); končitý (špicovatý); libajíce (boskavajíce); lichevnictvo (užera); moře rudé (červené); murář (zedník); neskoro (pozde); očarění (porobení); onemocnel (se očemeril); ovšem (áno); pivovarčové (sládkové); prospech (osoch); sapuníci (mydláři); sikačky (stříkačky); snídání (frühstük); statek (lichva); svačina (olovrant); tajne (ukradomne); třímám (držím); varhanáři (organáři); září (september); zloděj (kmín)*^{21, 22} Nielen takáto najčastejšie uplatňovaná dvojčlenná a obojsmerne orientovaná reduplikácia, ale aj situácie, v ktorých Kollár uvádza do vzájomného vzťahu viacčlenné skupiny zahŕňajúce (české/slovenské) synonymá, napr. *dědina (ves, vesnice); povest' (jmeno, chyr); šeřík (orgován, bez); žihlava (prhlava, kopřiva)*, resp. inde aj formulácie, ktoré ponúkajú na jevo vynáseti mohli (Krok, 1823, s. 327). Ide o vyjadrenie postoja presahujúceho konkrétne praktické potreby, ktorý sa napokon premietol aj do koncepcie a spracovania Jungmannovho slovníka. Podobnú tematizáciu slovenského lexikálneho pokladu obsahuje list J. Jungmanna J. Kollárovi z 3. 1. 1828: *Jest ještě mnoho pokladů etymologických u Slovenů Uherských, a nesmírná škoda bylaby světu Slovenskému, kdyby pojití měli* (Vrťátko, 1880, s. 59). Pravda, takto formulované postoje na českej strane nemožno vnímať ako beznámetkové prijímanie slovakizmov v českých textoch slovenských autorov, ako o tom svedčia mnohé ponosy zo slovenskej strany (*slovenčinu mou všude smazal* – tak napr. kriticky o J. Jungmannovi písal v súvislosti so vydaním svojho prekladu Schillerovej Marie Stuartky v r. 1830 P. J. Šafárik J. Kollárovi; Polerecký, 1932 – 1933, s. 114).

²¹ Začlenenie ďalších lexikálnych dvojíc do textu v Kollárovej čítanke dokumentujú napr. vety *Usta s wrchnjm a spodnjm retem (perau gambau) potřebujeme ne toliko k gedenj, ale i ke mluwenj; Nad přjhlawkem a patau dwa kotjky (členky)* (s. 9); *Gá si takowau bábiku (lútku) zprawjm, a twář gj atramentem začernjm* (s. 15); *Olowo na kulky a broky, i na zapráwánj skla do obloků (oken) ... se užjwá* (s. 53); *Zemanům dowolená gest polowačka, neb low i w cuzých chotářech* (s. 140); *Domu Rakúského starý a dáwný děd byl Rudolf z Habbspurku, sswaycárské hrabě (grof)* (s. 102). Možno tu okrem iného vidieť, ako sa v ich okolí neraz vyskytujú aj ďalšie, na danom mieste (či v knihe vôbec) neexplikované lexikálne slovakizmy, neraz v počestenej podobe (*příhlavek, zapráwání, atrament, polovačka, chotár*).

²² V súvislosti s *Čítankou* možno doložiť odmietavé postoje k slovakizmom na českej strane napr. listom P. J. Šafárika J. Kollárovi z 6. 8. 1826, kde o. i. referoval o postojoch českých vzdelancov, ktoré mu poslali „v těchto asi slovich“: *Ty slovakismy v Čítance etc. etc. sú nám nesnesitelné, mnohem nesnesitelnější nežli naše germanismy* (Vrťátko, 1874, s. 82). Odmietavé hodnotenie sa v danom prípade nemuselo týkať len lexikálnych slovakizmov – práve v *Čítanke* J. Kollár uverejnil aj aplikoval stať *O pravopisebnosti česko-slovenské*, s pravidlami zodpovedajúcimi predstavám slovakizácie češtiny (českoslovenčiny ako spoločného jazyka), na ktorých sa boli so Šafárikom dohodli. Tak či onak, v daných slovách možno vidieť jedno z ďalších potvrdení reflexie textov slovenskej proveniencie rozličného typu, v tom aj učebných textov, v českom prostredí.

interpretáciu pomenovaní ako alternatívnych výrazových prostriedkov (*polovačka* *neb* *lov*; *rátání* *čili* *počtování*; *táva* *aneb* *velbloud*) navodzujú otázku chápania statusu a vzájomného pomeru priradovaných výrazových prostriedkov a funkcií daného textového postupu. Možno iste počítať s viacerými sledovanými cieľmi, aj s rozdielnymi cieľmi v konkrétnych dielach a u konkrétnych autorov. V náukovej a osvetovej literatúre vychádzajúcej v slovenskom prostredí v češtine šlo nepochybne o praktický cieľ pomáhať zrozumiteľnosti, približovať neznámu lexiku pomocou živej slovenskej slovnej zásoby – na druhej strane pri ambícii začleniť dané diela aj do českého kultúrneho prostredia plnilo pri slovakizmoch zdvojovanie lexém túto funkciu i v opačnom smere.

Otázkou ostáva, do akej miery šlo z hľadiska spisovnej češtiny o delimitačnú funkciu vo vzťahu k slovenskej lexike (o upozornenia na slovakizmy, ktoré do spisovnej češtiny nepatria – ako to naznačujú napr. poznámky B. Tablica s využitím hodnotiaceho „lépe“), či naopak o smerovanie k zachyteniu a istej štandardizácii slovenských lexikálnych prostriedkov v „slovenskej redakcii češtiny“ a v ďalšom slede potenciálne aj v spoločnom československom jazyku vôbec (o čom by bolo možné uvažovať najmä u J. Kollára). Akokoľvek, z nášho hľadiska je primárne dôležité, že sa vo viacerých dielach slovenských autorov stretávame s prejavom cieľnej tematizácie lexikálnych diferencií bežnej slovnej zásoby ako aj osobitostí z oblasti pomenovania slovenských (uhorských) reálií, pričom sa v dobovej situácii počítalo so širším okruhom adresátov – okrem slovenských čitateľov sa bral zreteľ aj na potenciálnych čitateľov v českom prostredí. Na reflexiu lexikálnych rozdielov existovalo v ovzduší zamerania na pestovanie spoločnej literatúry viacero dôvodov.²³

Samostatnú kapitolu vo vývine konfrontačného pohľadu na slovenskú a českú lexiku predstavuje pôsobenie Jána Kollára späté s vydávaním slovenských ľudových piesní, slovenských spievaniek (v spolupráci so širokým kruhom slovenských vzde-

²³ V rozličných typoch dobových textov, ktoré dokladajú česko-slovenské komunikačné prepojenie a vzájomnú recepciu literatúry, sa opakovane stretávame s explicitnou tematizáciou potreby explikácie diferenčných lexém nezrozumiteľných v druhom jazykovom spoločenstve. V takom zmysle napr. v Květoch r. 1837 písal K. B. Štorch v posudku na kalendár G. Fejérpataky-Belopotockého (s poukazom na obojstrannú prospešnosť daného postupu – nielen z hľadiska českého prijímateľa textu): *A však bychme mu připomenuli, by, kde provincialismů užívá, všude také, aspoň do záworky, pjsemnj vygádřenj připogil, čjmž zagisté nezečtenému Slowáku negen že překážku neučinj, nýbrž i prospěge, gelikož paměti geho mincj podá, za kterauž sobě, přesně psanau knihu snad gindy do rukau dostana, k potěšenj i poučenj swému schopen bude vyměnití smysl něčeho, cožby mu ginak neznámým bylo zůstalo* (Květy, 1837, príloha 8, s. 24). Jeden z dôvodov pocitu legitímnosti takejto požiadavky v českom prostredí možno vidieť aj v predplácaní literatúry vznikajúcej na Slovensku síce nevelkým, zato relevantným okruhom českých vzdelancov, ku ktorému aj vyzývali oznámenia o pripravovaných slovenských publikáciách zasielané do českých časopisov. V opačnom smere bol napr. sám Belopotocký – v súvislosti so súdobým rozvojom českej slovnej zásoby – v časopise Čechoslav v r. 1825 uverejnil *Žadost k českým spisovatelům*, kde sa o. i. prihovrála za vysvetľovanie „nových, pannonským Slovanům neznámých slov“ (Čechoslav, 1825, 90 – 91).

lancov, zberateľov, koncepčne predovšetkým s Pavlom Jozefom Šafárikom), predstavujúce mnohostranne závažný príspevok k jazykovo-literárnemu procesu národného obrodovania. V jednotlivých dieloch edície spievaniek J. Kollár prináša vysvetlenie diferenčnej slovenskej lexiky, či už v poznámkach pod čiarou (najmä v prvom a druhom diele *Písni světských*, 1823, 1827)²⁴ alebo v podobe samostatne vyčleneného slovníčka (resp. v zakomponovaní do širších vysvetlení encyklopedického charakteru).²⁵ V slovníčku *Vysvětlení některých slov* na konci druhého dielu *Národných spievaniek* z r. 1835 sa medzi „vlastně slovenskými“ slovami uvádzajú napr. *cifrovati* = ozdobovati / *cifra* = okrasa / *dačo* = něčo / *fikati* = lkáti / *gemby, gamby* = huba, *rty, usta / grůň, grůnik* = stráž, háj, *pahorek / junák, jonák* = hrdina, vítěz / *pochabý* = šálený / *pridá sa to* = přihodí, *trefi se / táрати* = ledaco mluvíti / *ponevierati se* = potulovati se a i. Aj v súvislosti s vydávaním slovenských piesní možno z českej strany doložiť „spoločenskú objednávku“ explanácií slovenskej lexiky, už aj s jej zdôvodnením odbornými cieľmi. Hoci sa k mnohým slovám v jednotlivých dieloch spievaniek české ekvivalenty uvádzajú, Josef Jungmann v liste Jánovi Kollárovi z 5. 1. 1840 píše: *Lituji, že v Zpěvankách Vašich slovec nám Čechům neznámá všeka, neb aspoň ta, kterých u Bernoláka není, vysvětlena nejsou. Já to cítil chtěje jich užiti v Slovníku, tak že jsem často rady sobě nevěděl* (Vrťátko, 1880, s. 215).²⁶

Explicáciu diferenčných lexém, podmienenú špecifickou jazykovou situáciou v slovenskom evanjelickom prostredí a súčasne v širšom česko-slovenskom kultúrnom komunikačnom priestore,²⁷ tak možno dominantne vnímať ako výsledok „komparačných operácií“ v záujme optimálneho fungovania textov, na druhej strane však

²⁴ Niekoľko diferenčných lexém zo slovenských ľudových piesní uverejnil v poznámkach pod čiarou už P. J. Šafárik pri publikovaní ich výberu v časopise *Prvotiny pěkných umění* v r. 1814 – výber sprevádzal jeho programovú stať *Promluvení k Slovanům* s myšlienkami o význame ľudových piesní pre poznanie jazyka a jeho jazykovedný výskum (...zajisté neměně zpytatelům jazyka Slovanského, povahy a vlastnosti každého nářečí zkoumajícím, budou žádoucí, an v nich samých řeč lidu, již v žádných knihách nenalezne, panuje a tkví; http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1394/Safarik_Slovenskie-piesne/1).

²⁵ Jeden z takých slovníčkov sprevádza i výber zo slovenských piesní pod názvom *Zpiewanky*, publikovaný v r. 1832 v Časopise českého musea, kam Kollár okrem stručného výberu diferenčných lexém (*hrkútati* – vrkati; *nepočul* – neslyšel; *potlkeň* – tulák; *pokial* – pokud; *vrece* – pytel a i.) zakomponoval aj výklad slova *spievanka*: *zpěvanky, tak sám lid slovenský nazývá své světské čili národní zpěvy; k rozdílu od duchovních, které písněmi jmenuje* (Časopis českého museum, 1832, s. 400).

²⁶ Jungmann aj sám pripojil vysvetlenia niektorých slov (*járek, jarmo, oustřeta, znoj*) do záveru vydania Kollárových *Básní* z r. 1821.

²⁷ Z drobných „lexikografických príloh“ dokumentujúcich na jednej strane prítomnosť slovakizmov v českých textoch slovenských autorov, na druhej strane pocit/vedomie potreby vyložiť niektoré „neobyčajnejšie“ slová možno uviesť napr. ešte niektoré doklady z rozsahom neveľkého *Slov českých Slovákům, a slovenských Čechům neobyčejnějších v zpěve užitých vysvětlení* Karola Kuzmányho sprevádzajúceho jeho idylický epos *Běla* (Hronka, 1836, č. 1., s. 34; č. 2, s. 25 – 26), ktoré sa tiež začleňuje do typu spracovania lexikálnych diferencií (odrážajúceho chápanie jedného česko-slovenského diasystému), v ktorom sa na poradie z hľadiska slovenskosti resp. českosti lexém neprihliada (*dav* – stisk, *klidný* – pokojný, *čipky* – krajky, *krpec* – bačkor, *čizma* – bota, *dýmka* – fajka, *batožky* – malé nouse, *dohán* – tobák, *sobáš* – oddavky, *zástava* – korouhev, *valaška* – malá sekýrka, *již valasi vždy při sobě mají* a i.).

rozličné typy zachytenia lexikálnych diferencií predstavujú aj jeden z prejavov vzrastajúceho odborného záujmu o osobitosti slovnej zásoby slovenčiny v porovnaní s češtinou v atmosfére národného obrozenia. Ako naznačuje formulácia Josefa Jungmanna v liste Jánovi Kollárovi, popri praktických funkciách nadobúdala tematizácia lexikálnych diferencií v textoch rozličných typov spolu s uvádzaním výkladu, resp. textových ekvivalentov v druhom jazyku význam aj z hľadiska prípravy lexicografických diel. Napokon, viaceré z uvedených textov (od Sinapiovho vydania *Orbis Pictus*, cez *Tablicove* a *Palkovičove* diela po Kollárovu čítanku a spievanky) sa pre Jungmannov česko-nemecký slovník excerpovali. Ďalšou závažnou skutočnosťou v danej súvislosti je, že celá plejáda slovenských evanjelických vzdelancov sa na príprave lexicografických diel češtiny aj aktívne zúčastnila. Prvým z výstupov tejto spolupráce bol slovník *Deutsch-böhmisches Wörterbuch* Josefa Dobrovského (1802, 1821), s ktorým sa zo slovenskej strany spájajú predovšetkým mená Štefana Lešku a Juraja Ribaya.²⁸ Obaja však k spracovaniu obrazu lexikálnych diferencií významne prispeli aj vlastnými slovníkovými dielami.

5. LEXIKOGRAFICKÉ PRÁCE ŠTEFANA LEŠKU A JURAJA RIBAYA

Osobitné postavenie vo vývoji porovnávaní slovenskej a českej slovnej zásoby zaujíma slovník Štefana Lešku *Vysvětlení slov starých česko-slovenských i některých cizích v Bibli Páně, čtoucím Čechům, Slovákům a Moravanům k snadnějšímu srozumění* publikovaný ako príloha k Palkovičovmu vydaniu tzv. Prešporskej biblie (1808).²⁹ Vo *Vysvětlení*, ktoré spája „úkol věcného komentáře a diferenciálního slovníčku česko-slovenského“ (Weingart, 1923, s. 57), sa v celku vyše 1100 hesiel popri heslách s encyklopedicky zameraným výkladom spracúva rozsiahly súbor di-

²⁸ Zreteľ k slovenskej slovnej zásobe sa v Dobrovského slovníku premietol do zachytenia okolo 700 lexém s označením *sl.*, uvádzaných popri českých ekvivalentoch k nemeckým heslovým slovám: Ekel, *osskliwiti se*. Mír ekelt davor, *osskliw se mi to; ge mi to protiwné*; *sl. hnusý se mi / Hexe, čaroděgnice, kauzedlnice*, *sl. bosorka, stryga, vražebnice / Kettenring, článek w řetězu, sl. ohniwo / Pfingsten, letnice, swatodušnj swátky, sl. tuřice / Schweif, ocas, sl. chwoist / Schloße, kraupa, sl. hrad*. So skratkou *sl.* sú tak v Dobrovského slovníku (často v počestenej podobe) zachytené napr. slová *božkati, božkávati, čarbat, dežma, dešťovník, dojka, d'umbír, choroba, kletka, kolíska, korytnačka, kosba, kosec, krčah, liše, mačka, medokýš, omíná, parom, pažravý, pestunka, pokrovec, ponos, rováš, tokar, slák, širák, štěklivý, šuhaj, tava, tovar, vaček, vřecko, vražiti, vypravotiti, znoj, žatva*, pričom sa v niektorých prípadoch naznačuje zhoda slovenskej lexiky so starším stavom v češtine (*první, přední, sl. & ol. prvý / křen, ol. & sl. chřen; světnice, jizba, sl. et ol. chyže*) alebo s moravskými nárečiami, (*hejno, mor. et sl. krděl ptáků; pecka, mor. & sl. kostka / peřina, sl. & mor. duchna / posvěcení, sl. & mor. hody, sl. hostina*). Za výťah hesiel so skratkou *sl.* z elektronického spracovania slovníka J. Dobrovského (a s označením *slc.* z Jungmannovho slovníka) ďakujem Daliborovi Lehečkovi z Oddelenia vývoja jazyka ÚJČ AV ČR.

²⁹ Leškovo autorstvo slovníčka, ktoré spomína už J. Jungmann v *Slovesnosti* (1820, s. 59), nebolo vždy dostatočne známe – napr. M. Laciok v článku venovanom jazykovednému dielu Š. Lešku *Vysvětlení* vôbec nespomína (Laciok, 1968), K. Palkovič už áno (Palkovič, 1991); niekedy bol slovníček pripisovaný J. Palkovičovi (Jóna, 1970) alebo obidvom autorom (Weingart, 1923). Slovník tiež patrí k excerpovaným dielam uvedeným v úvode Jungmannovho slovníka.

ferenčných lexikálnych javov. Slovníček a jeho autora možno vidieť v mnohorakých súvislostiach spracúvania slovnej zásoby slovenčiny a češtiny na prelome 18. a 19. storočia. Štefan Leška bol jedným z blízkych spolupracovníkov Josefa Dobrovského – okrem autorskej účasti bol aj redaktorom prvého dielu slovníka *Deutsch-böhmisches Wörterbuch*. Slovníček *Vysvětlení* tak predstavuje „jeden z výstupov“ Leškovho konfrontačného prístupu k slovnej zásobe češtiny a slovenčiny s cieľným sústredením pozornosti na osobitosti slovenskej slovnej zásoby – vzhľadom na rozsah a spôsob spracovania možno ho považovať za prvý ucelenejší diferenčný česko-slovenský slovník. Rozsiahly výber príkladov spracovania hesiel v slovníku – s odôvodnením, že ide o nie veľmi známe dielo – uviedol M. Weintgart (1923; z novších prác porov. napr. Doruľa, 2014; Gajdošová, 2014). V jednotlivých rozlične koncipovaných heslách Š. Leška zachytáva diferenčné lexémy vo dvojiciach ekvivalentov, inokedy aj v širších synonymických radoch, napr. *čarodějník, čarodějnice, kouzelník, kouzelnice* (slov. *strygúň, stryga, bosorák, bosorka, vražebník, vražebnice*) / *doły, sříbrné a zlaté*, slov. *baně / halér, česky haliř, slovensky babka, maličký penízek / hospoda, někdy jest to co slov. hostinec / chůravý, slov. chorý, choravý, chorlavý, t. j. nemocný, neduživý, nezdravý*. Pri viacerých spracovaných lexémach (napr. *brav, statek, lichva, chudý, chytrost*) upozorňuje na existenciu česko-slovenskej medzijazykovej homonymie:

Braw, stádo menssjho dobytka, (grex.) Odtud: brawná brána, brawný rybník.

Słowacy nynj toliko wepřowi řjkagj braw. /

Dobytěk, wsseliké gměňj dobyté neb nadobyté, ale obzwlásstě domownj howádka, kráwy, owce, a t. p. Słowácy gmenugj Statek; gesso w Čechách statek gest wssecko gměňj, obzwlásstě nemohowité a nepohnutedlné, kupř. sedlský statek, celé hospodářstw. Někde Słowácy dobytěk i Lichwau nazýwagj; ale w Čechách lichwa gest lichý t. g. neprawý a nesprawedliwý aurok z peněz, a ten, genž geg běře, gmenuge se lichwář, słow. užernjk, gelikož giným z gegich zysku užjrá...³⁰ /

Chudý, słow. chudobný, chudnauti, do chudoby wpadati. (Słowácy řjkagj hubenému chudý, chudému pak chudobný, a chudnauti gest u nich to, co u Čechů hubnauti). /

Chytrost, zchytralost, obmyslnost, lest, lstiwost, podwodnost (Słowácy chytře, chytro, chytrost, chytrý, berou za rychle, rychlost, rychlý, spěssně, spěssnost, spěssný).

³⁰ Motivácia uvedená Leškom (nezodpovedajúca etymológii slova, ktoré pochádza z lat. *usura*; maď. *uszora*), predstavuje príťažlivú ľudovú etymológiu, s ktorou sa možno stretnúť aj v súčasnej internetovej komunikácii, keď sa z českej strany neraz odkazom na „užíraní“ vyzdvihuje výstižnosť slovenských slov *úžera, užernictvo*. Poukaz na pôvod slova a súčasne aj na súvzťažnosť s „užieraním“ možno nájsť u M. Hattalu v *Bruse jazyka českého*: „U rodáků mých znamená *lichva* jen dobytek a lat. *usura* zní *úžera*, jsouc domácím slovům a zejména složenému slovesu *u-žierať*, čes. *u-žirati*, tak dokonale přispůsobeno, jako kdy by lid slovenský úmyslně chtěl stále vyčítati lichvářům, že jmění bližních svých užirají“ (Hattala, 1877, s. 51).

Súbežne so Štefanom Leškom vniesol do vývinu konfrontačného spracovania slovenskej a českej lexiky na prelome 18. a 19. storočia zásadný vklad Juraj Ribay koncepčným uchopením aj vlastnou realizáciou jazykovedného výskumu. V Ribayovom diele v tomto smere výrazne vystupuje najmä (vzájomne inšpiratívna) spolupráca s J. Dobrovským, rozsiahle výklady lexikálnych aj slovotvorných osobitostí slovenčiny prístupné v ich vzájomnej korešpondencii (Patera, 1913) a lexikálny príspevok k Dobrovského slovníku,³¹ rukopisný *Slovár biblický vykladačný (1804)*, predovšetkým však impozantný výsledok jeho tridsaťročnej práce, dosiaľ nepublikovaný slovník *Idioticon Slovacicum, voces Bohemis au plane non, aut alio sensu usitatis, circiter 14700 complectens* (v poslednej verzii z r. 1808; Blanár, 1966), koncipovaný na implicitnom kontrastívnom prístupe k českej lexike. Ribayove jazykovedné práce s česko-slovenskou lexikálnou orientáciou predstavovali napĺňanie jednej z línií jeho komplexného projektu slovenskej učenej spoločnosti (*Proiectum Instituti seu Societatis Slavo-Bohemicæ*, 1793), kde v rámci filologického štúdia jazyka okrem iného nastolil potrebu skúmať české slová a frázy Slovákom neznáme, zhromažďovať používané a dobre známe (aj starodávne) slovenské slová a frázy, skúmať dialekty rozličných žúp a miest, slová prevzaté z iných jazykov či zbierať české a slovenské príslovia a porekadlá (porov. Ribay, 2007, s. 103 – 107). Jeho rukopisné práce, hoci pre nepriaznivé okolnosti samostatne nepublikované, boli vo svojom čase v okruhu relevantných slovenských aj českých vzdelancov známe, inšpiratívne aj využité vo významných dobových lexikografických projektoch.³² *Idioticon*, koncipovaný ako slovensko-latinsko-nemecký slovník (s len sporadickým zachytením českých ekvivalentov), spracúva slovenskú lexiku, „ktorú Česi alebo vôbec nepoužívajú alebo používajú v inom význame“, porovnávací zreteľ je teda prítomný v celom diele. Ako upozorňuje V. Blanár (2007), výsledkom zvoleného prístupu je diferenčný charakter slovníka, v ktorom sa lexémy bez výrazných odlišností v slovenčine a češtine nespracúvajú – nezachytáva sa napr. slovo *matka* (len

³¹ Súpis lexiky spomínanej v listoch J. Ribaya a J. Dobrovského sa nachádza v prílohe k vydaniu vzájomnej korešpondencie (Patera, 1913; porov. aj Stanislav, 1929, kde sa okrem slovnej zásoby spomínanej v korešpondencii uvádzajú aj slovenské slová zachytené v Dobrovského slovníku).

³² Lexikografické práce J. Ribaya týkajúce sa slovenskej a českej lexiky boli v začiatkoch nasmerované k doplneniu slovnej zásoby v slovníku F. J. Tomsu *Vollständiges Wörterbuch der böhmischen, deutschen und lateinischen sprache* (1771) – o postupujúcej práci jestvuje mnoho zmienok v korešpondencii s J. Dobrovským. Pripravený lexikálny materiál zahŕňajúci diferenčnú slovenskú lexiku však v Tomsovom slovníku (a ani ako zamýšľaná príloha k jeho druhému vydaniu) nebol využitý, súpisy známe ako *Specilegium Tomsianum* a *Specimen vocum slavo-bohemicarum ad modum lexici Tomsiani collectatur* ostali v rukopise. Pri príprave publikovaných lexikografických diel časť materiálu J. Ribaya využil J. Dobrovský, J. Palkovič mal k dispozícii celý *Idioticon Slovacicum* (Blanár, 1966, 2007; Dudok, 2013) a už aj cez využitie v Palkovičovom slovníku sa Ribayovo spracovanie lexiky mohlo premietnuť do Jungmannovho slovníka. Stručným odkazom na Ribayov *Idioticon* a aj jeho využitie v Palkovičovom slovníku rozvinul P. J. Šafárik v diele *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur* svoju zmienku o pozoruhodnosti rýdzo slovenských slov (Schaffárik, 1826, s. 377).

mat'/mati), *syn* (len *synak/synek*), *sen* (len *sníček*; *dobré sníčky mat'*). Zámer zachytiť osobitosti slovenskej lexiky sa premieta do podoby hesiel, v ktorých sa heslové slová v značnom rozsahu exemplifikujú typickými spojeniami, vyjadreniami z bežnej reči aj frazémami, napr. *hospoda*, y, f. ein Quartier, Wohnung im fremden Hause, gemiethete Wohnung, hospitium. *Kde stě na hospodě? Kdě máte hospodu?* Autori štúdií, ktoré sa zaoberajú *Idioticonom* (Blanár 1966, 2007; Skladaná, 1994, 2007; Dudok, 2007, 2013; Majtán, 2007), vyzdvihujú jedinečnosť diela v dobovom kontexte a v slovákistickej lingvistickej literatúre ako celku, zdôrazňujúc, že práve koncepcia slovníka založeného na kontrastívnom princípe vo vzťahu k češtine otvorila Ribayovi cestu k zachyteniu mnohých lexikálnych (a popritom i hláskoslovných či syntaktických) osobitostí slovenčiny. Príznačné je napr. bohatstvo slov začínajúcich sa na *g* či *f* (*gagocem, gágor, galamuta, galbavý, geleta, galiba, gamby, ganok (gane), garbjár, gaštan, gazda, gebula, glej, glg, gnjávím; fagan, fajka, falš, farba, fertucha, figel, flaša, frajérka, framforce, frflem, frndžalka* a i.), modifikačných derivátov, osobitne deminutívneho typu, v tom aj slovesných deminutív (*darček, darúnek, dědtko, djétočky, djevčatko, djevčička, dníček, dvjérka, mydjélko, mydjélce, sapúník, sníček, hopkám, kupkám sa, ihruškám sa, papkám*), špecifických predponových slovies, napr. distributív (*poprekrajujem, porozdávám, poobrezívám, poprestřihávám*) a pod. V jednotlivých heslách sú doložené rozličné syntaktické osobitosti (*snívá sa mi – snívalo sa mi s hruškami, o hruškách, každú noc sa mi s tebou snívá / dať sa – dat sa do svady s někým / som – bolo ti tam něchodit, bolo ti poslůchnut'*) aj frazémy rozličného typu.

V projekte učenej spoločnosti upozorňoval J. Ribay na potrebu zachytávať starobylé slová a frázy, čo sa vo vzťahu k spracovaniu lexikálnej zásoby v *Idioticone* špecificky aktualizuje v našom čase, keď mnohé zo živej dobovej lexiky zastaralo, ocitlo sa na periférii slovnej zásoby, dožíva v nárečiach alebo už celkom vypadlo z jazykového povedomia spoločenstva používateľov súčasnej slovenčiny.³³ V *Idioticone* Juraja Ribaya ako stále ešte len obmedzene dostupnom „archívnom diele“ (spolu s ďalšími jeho rukopisnými prácami) leží lexikálny poklad vyčlenený na základe česko-slovenského porovnávacieho prístupu ako významná časť slovenského jazykového obrazu sveta – s bohatými súčasnými možnosťami využitia pri dokresľovaní kontúr slovenskej slovnej zásoby a skúmaní lexikálnej dynamiky z rozličných hľadísk. Hoci – vzhľadom na autorovo pôsobenie v súdobom jazykovednom okruhu a využitie výsledkov jeho práce vo vydaných lexikografických dielach – Ribayovo dielo nezaniklo, práve v porovnaní s rozsahom a podobou zachytenia slovenskej lexiky v slovníkoch češtiny vystupuje osobitosť *Idioticonu* a jeho význam z hľadiska

³³ K problematike zastarávania (antikvarizácie), osobitne historizácie lexém a lexikálnych významov, pri ktorých sa ústup/zánik denotátu z oblasti tradičnej kultúry premieta do zániku alebo rešemantizácie lexém pozri z novších prác napr. Múcsková, 2012.

vývinu spracovania slovenskej slovnej zásoby aj z hľadiska vývinu porovnávacieho obrazu slovenskej a českej lexiky.³⁴

6. OBRAZ SLOVENSKEJ LEXIKY V SLOVNÍKOCH ČEŠTINY U JURAJA PALKOVIČA A JOSEFA JUNGMANNA

Vyvrcholenie dobového porovnávacieho prístupu k českej a slovenskej slovnej zásobe v špecifickom konceptuálnom rámci spoločného literárneho jazyka predstavujú dve významné lexikografické diela, *Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch* Juraja Palkoviča (1820, 1821) a *Slovník česko-německý* Josefa Jungmanna (1834 – 39). V Palkovičovom a Jungmannovom slovníku, hoci ich názvy prítomnosť slovenskej lexiky explicitne nesignalizujú, sú slovenské slová zachytené vo veľkom rozsahu. A hoci ide o (z rozličných hľadísk) koncepcne rozdielne lexikografické diela, hlavné spôsoby spracovania osobitne označených slovenských lexém a diferenčných významov sú v zásade podobné – na jednej strane vystupujú ako samostatne zachytené heslové slová, na druhej strane ako špecifické slovenské významy vo významovom spektre polysémických lexém. Slovenská lexika sa v obrodenských slovníkoch češtiny podáva prevažne v počestenej podobe, čo na jednej strane predstavuje cieľené lexikografické prispôsobenie formy slovenských lexém systému češtiny, na druhej strane však často aj odraz ich podoby využitej či využívanej v textoch slovenských autorov píšucich po česky, resp. aj ako slovakizmov v literárnych dielach českých autorov. Jungmannov slovník (častejšie než Palkovičov) v rozličných typoch hesiel uvádza aj „slovenskejšie“ podoby slovenských slov – tak sú zachytené napr. sprievodné slovenské podoby pri českých heslových slovách ako *bludař* (slc. *bludár*); *cihelna*, *cihelnice* (slc. *těhlárna*, *těhelna*); *hadr*, *hadra* (slc. *handra*); *hrábě* (slc. *hrable*); *umlký* (slc. *umlnutý*); *vrzám* (slc. *vrzgám*) a i. Akoby sa sem o. i. premietala výčitka Jána Kollára k podobe lexikografického zachytenia slovenských lexém vyslovená v posudku slovníka Juraja Palkoviča – mali by byť podľa Kollára zapísané tak, „jak je Slovák vyslovuje, a ne jakoby asi v českých oustech zněly“ (Kollár, 1823a, s. 132).³⁵ Vzájomné prepojenie slovenského a českého kontextu sa

³⁴ V Ribayovom diele možno nájsť aj ďalšie z podob zachytenia slovenských a českých lexikálnych diferencií – tak ako iní už spomínaní autori uplatňoval aj J. Ribay v ľudovýchovných a mravoučných prácach princíp lexikálneho zdvojovania. Napr. v krátkom úryvku zo spisu *Pravidla Moresnosti aneb Zdvorilosti, jako i Opatrnosti* možno nájsť dvojice slov *chyža* – *světnice*, *snídání* – *fríštuk*, *šatka* – *ručník*, *kapsa* – *vačok*, usúvzťažnené spojkami *neb/aneb*: *Nekřičte a neběhejte po chyži neb světnicy, ani dvěřmi tresk plesk nerobte, aby gesstě maličké spáti mohli. Při snjdánj neb frýsstuku, ticho buďte, chleba neb giných massrtek sebau neberte. Ssatku aneb ručník, do kapsy, neb vačku wzyť nezapomjnegte* (1795, s. 11).

³⁵ Kritickým slovom predchádzalo Kollárovo vysoké ocenenie samého faktu začlenenia slovenskej lexiky do slovníka: *Chvalitebné ovšem a výborné již vůbec bylo to podniknutí, Čechy pozorné učiniti na ty poklady řeči, které v Tatrách až posaváde skryté ležely a obě stránky p. Vydavatelovi za to vroucně děkovati budou* (Kollár, 1823a, s. 129). K zapojeniu J. Kollára do širšieho kontextu prípravy lexikografických diel pozri Jakubec, 1895, 1889; Dvončová, 1966; Tóbiš, 1966.

odrazilo nielen v dôležitej osobnej spolupráci, ale napr. aj v tom, že do (spomedzi všetkých spomínaných „najmladšieho“) Jungmannovho slovníka ako základného diela novodobej českej lexikografie bola popri slovnej zásobe z mnohých slovenských zdrojov s explicitnými odkazmi a citáciami začlenená veľká časť slovenskej lexiky už spracovanej v Bernolákovom aj v Palkovičovom slovníku.

Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch: mit Beyfügung der den Slowaken und Mähren eigenen Ausdrücke und Redensarten Juraja Palkoviča (1820, 1821), v ktorého širšom názve sa uvádza, že ide o dielo určené predovšetkým pre školy, predstavuje spracovanie lexikálnej zásoby češtiny zohľadňujúce tradíciu fungovania češtiny ako literárneho jazyka v slovenskom prostredí. Slovenskú lexiku (označenú skratkou *sl.*, resp. aj konkrétnejšími údajmi o geografickom rozšírení nárečových slov), pri ktorej spracovaní v slovníku povedľa ďalších zdrojov zúžitkoval lexikografické práce Š. Lešku a J. Ribaya,³⁶ autor podľa slov v úvode nepovažuje za súčasť spisovného jazyka a ako dôvod jej spracovania uvádza predovšetkým praktické dôvody podmienené jazykovou situáciou (k analýze Palkovičovho zachytenia vzájomných vzťahov jazykových variet pozri Kamiš, 1964; porov. Jóna, 1970; Palkovič, 1971; Kuchar, 2005). V slovníku sú so skratkou *sl.* zachytené slová ako *bobule, bojazlivý, bozám, bozkám, cmar, galeta, galiba, garaj, garazda, gazdina, guláš, hamuji, hnuším, hodonka, hody, hofer, horár, hore, horeznak, hrkotám (hrkocem), huckám, hŕtám, jalovec, jarec, jarmo, kaděkdo, kapec, karhám, káva, klinec, kolíska, medovník, nosisko, obločnice, olovrant, organ, pálenka, pleso, poluvačka, přizerám (se), rajnice, ráz, smútím, sparný, skrsnu (skrsnem), splň, staryga, strapatý, stravec, štrbavý, tárám, tárám se, tarkavý, ťarbavý, vlačuha, vrava, vravím, vražba, zrádník, zrazu, zúzik, zimomravky, žičím, živořím* a i.

Z konfrontačného hľadiska sú dôležité heslá, kde sa kombináciou skratiek *sl. a mor.* zachytáva existencia lexém okrem slovenčiny aj v moravských nárečiach (*gágám, gagotám, sl. et mor. / hrant sl. et mor.*). Spracovanie slovenských lexém a zachytenie ich vzájomných vzťahov s českou lexikou je v slovníku rozmanité. Frekventované je spracovanie slovenských heslových slov pomocou odkazu (*s.*) na české heslové slovo, napr. *Hofer sl. s. podruh / Obličky sl. s. ledviny* (podobne *bojazlivý – bázlivý, gunár – hauser, hrada – trám, hrád – krupobití, jarmo – jho, klinec – hřebík, kosjenek – otava, medovník – perník, obločnice – okenice, požičaj – půjčka, pritvořím – přivrú, skorocel – jitrocel, sobáš – oddavky, storaký – stonásobný*). Hoci zachytenie slovenskej lexémy v opačnom smere, pri českom heslovom slove, je nysystematické (napr. slová *bojazlivý, bojazlivý, gróf, chudý, klinec, okenice, skorocel*

³⁶ Palkovičov slovník v jednotlivých heslách obsahuje aj explicitné odkazy na Ribayovo dielo (skratkou *Ryb.*), ako však uvádza M. Dudok (2013), takýchto údajov je relatívne málo – 24, hoci sa pri porovnaní spracovania hesiel ukazuje ich bohatšie využitie. K heslám s odkazom k Ribayovi patrí napr. spracovanie slovesa *žičit'* (*žičim sl. Lypt. někomu, s. přegi, ... žičiti sobě tento život, Ryb.*)

nájde uvedenú za zodpovedajúcimi českými heslovými slovami, kým v mnohých iných heslách, napr. *jho*, *krupobítí*, *oddavky*, *otava*, *půjčka*, *trám* sa slovenský ekvivalent, i keď zachytený samostatne ako heslové slovo, neuvádza), princíp „obojsmerného zosieťovania“ heslových slov (podobne – v rozdielnej koncepcii – uplatnený u A. Bernoláka) predstavuje významný spôsob zachytenia českých a slovenských ekvivalentov v Palkovičovom slovníku. Mnohé slovenské slová sú v slovníku napohľad bezdôvodne či z rozličných jazykových dôvodov (napr. pri slovesných modifikačných derivátoch rozličného typu bez štruktúrne zhodných slov v češtine) spracované bez uvedenia českého ekvivalentu (*hrable* sl. *Rechen*, *rastrum*, *pecten*³⁷ / *hrozno* sl. *coll. Weintrauben* / *húťam* sl. *sinnen*, *denken*, *cogitare* / *chyže* sl. *Stube*, *conclave* (vulgare) / *mrchawec* sl. *ein böser Mensch*, *nequam*, *malus homo* / *pozatahugem* sl. *alles überziehen*, *obducere* / *skačkám* sl. dim. *kleine Sprunge machen* / *zobkám*, sl. dim. *leise mit dem Schnabel auflesen*), inde možno stretnúť kombináciu výkladu s odkazom na český ekvivalent (*oblok* sl., *oblauk*. *bogenförmiges Fenster*; *hung*. *ablak*, s. *okno*).

Medzi špecifikami Palkovičovho (a potom aj Jungmannovho) slovníka treba spomenúť priemet existencie českých a slovenských lexém s rozdielnym významom, resp. významami (v dnešnom nazeraní medzijazykových homoným) do ich spracovania ako polysémických slov – napr. v sémantickej štruktúre substantíva *hlavnice* sa spája česká lexia s významom „horúčka“ a slovenská lexia vo význame „vankúš“ (*Hlawnice*, *das hissiges Fieber*, *febris acuta*; 2) sl. *Kopfkissen*, *pulvinar*), pri substantíve *palice* so siedmimi významami sú posledné tri spracované s označením *sl.* Niektoré z takýchto polysémických hesiel zodpovedajú spracovaniu polysémie slovenských (nie však českých) slov v súčasných slovníkoch, napr. pri slove *cedidlo* (*Cendidlo* s. *cednjik*, 2) sl. *eine grosse Tornister der slowak Schafhirten...: walasska*, *cedidlo*, *to je moge bydlo*) druhý význam slova zachytáva Slovník súčasného slovenského jazyka (2006) ako etnografizmus s významom „vrecovitá plátenná kapsa na chrbát (pôvodne slúžiaca na nosenie syra)“. Ako polysémické je u Palkoviča spracované aj slovo *cifra*, ktoré je vo význame „číslica“ vlastne češtine aj slovenčine, kým význam „ozdoba, okrasa“ čeština nepozná (*Cyfra* *Ziffer*, *numerus*, *nota numeri*; 2) sl. *Schmuck*, *Zierde*, *ornatus*).³⁸

Hoci slovník obsahuje celkovo pomerne málo exemplifikácie, miestami upozorňuje aj na rozdielne kolokácie v češtine a slovenčine, ako napr. v hesle *nebe*: *Nebe* sl. *auch nebo*, *pod ssjřým* (sl. *pod holým*) *nebem*. Spracovaním českých a slovenských lexém vo vzájomnom súvisťaznení predstavuje slovník J. Palkoviča vý-

³⁷ Pri hesle s českým heslovým slovom *hrábě* sa pritom slovenský ekvivalent *hrable* uvádza, podobne ako slovenské *gróf* pri bezprostredne susediacom heslovom slove *hrabě*.

³⁸ Vzhľadom na rozdielny pôvod, resp. rozdielne cesty prevzatia, sa lexie Palkovičovho polysémického slova *cifra* v súčasných slovníkoch slovenčiny hodnotia ako homonymá.

znamný porovnávací obraz lexiky oboch jazykov v jednom lexikografickom diele, pričom sa v ňom popri stále živej lexike vzácne zachytáva aj dnes už antikvarizovaná časť slovnnej zásoby. Vydanie Palkovičovho diela *Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch* o niekoľko rokov predišlo vydanie Bernolákovho *Slovára* – slovenská obrodná lexikografia tak skoro súčasne predstavila komparatívny pohľad na slovenskú a českú slovnú zásobu v dvoch rozdielnych rámcoch (berňolákovská spisovná slovenčina vs. čeština/českoslovenčina ako „vzdelaná slovenčina“ v protiklade k „nevypulervanej pospolitej mluve“³⁹).

Rozsiahle komparatívne spracovanie lexiky češtiny a slovenčiny obsahuje monumentálne lexikografické dielo, *Slovník česko-německý* Josefa Jungmanna (1834 – 39), v ktorom je vo vzájomných vzťahoch s českými slovami zachytené široké spektrum slovenských slov z relevantných slovenských zdrojov. Okrem Palkovičovho a Bernolákovho slovníka sú medzi ďalšími textami excerptovanými pre slovník nielen diela po česky (československy) píšucich slovenských autorov (J. Chalupka, M. Semian, B. Tablic, P. Šramko, J. Palkovič, J. Kollár a i.⁴⁰), ale aj diela v predberňolákovskej (J. I. Bajza) i berňolákovskej slovenčine (J. Holý, J. Fándly), označené už v zozname excerptovanej literatúry skratkou slc. (slovacice). Okrem literárne doložených, vyexcerptovaných slov zachytáva slovník aj lexémy zo súpisov dodaných Jungmannovými spolupracovníkmi, resp. doplnené pri redigovaní textu.⁴¹ Do niektorých hesiel sa v exemplifikácii priamo premietli vyššie spomínané textové komparácie, či už zdvojovanie lexém alebo metajazykové komentáre uvedené v textoch:

POLOWAČKA, y, f., slc. *polowka*, low, Jagd. Zemanům dowolená gest polowačka neb low i w cizjch chotárech. *Koll. Čjt.* 140.

KÁWA, dem. Káwka, y, f., der Kaffee, slc. *et pol.* [*Některj kafe, ginj káfě pjšj, ale káwa slowenštěj znj. Tab. poes. III.* 70.]

Obraz dokladania spracovaných slovenských lexém z rozličných zdrojov (Bajza, Bernolák, Holý, Tablic, Ribay, Palkovič, *Písň slovenské*) možno dokumentovať napr. na heslách

³⁹ Koncept českoslovenčiny ako spoločného spisovného jazyka, z ktorého vychádzal pri koncipovaní slovníka, obhajoval J. Palkovič aj o desaťročia neskôr v polemike s kodifikáciou štúrovskej slovenčiny (*Obrana vzdělané slowenčiny*, Tatranka, 1846, 49 – 85.)

⁴⁰ V heslách slovníka sa uvádzajú doklady aj z diel v úvode neuvedených slovenských autorov (Paul, 1937, 1946 – 1948). V danej súvislosti je osobitne potrebné zdôrazniť, že diela dvojdomých slovenských autorov ako významných literárno-jazykových tvorcov predstavovali dvojaké lexikálne zdroje – na jednej strane boli súčasťou materiálnej bázy pre spracovanie českej lexikálnej zásoby, na druhej strane slúžili ako významný zdroj zachytenia slovenskej lexiky. Viaceré zo slovenských slov spracovaných v Jungmannovom slovníku v danom čase reálne prenikali aj do textov českých autorov ako prvky obohacujúce slovnú zásobu češtiny (Polák, 1942 – 1943; Nábělková, 2015), porov. aj pozn. 12.

⁴¹ V úvode slovníka J. Jungmann osobitne vyslovuje vďaku P. J. Šafárikovi za prečítanie, korektúru a doplnenia (*důležitější přídavky jeho jménem Šaf. uvedeny*), za zásielky slov napr. v listoch opakované ďakuje J. Kollárovi.

DĚDINČAN, a, m., *slc. wesnjik*, Dorfbewohner. Dědinčani, *pl. nom. Baiz*. 123.
 Dědinčané. *Us.* — Dědinčanka, y, f., *wesničanka*, Dorfbewohnerinn. *Brn.*
 KAWÁRNA, y, f., *kafjra*, Kaffeehaus. *Slc.* W kawárnách a krčmách dni swé
 swětj. *Tabl. poes.* 2, 13.
 KOSENEK, (Kosienek), nku, Kosienok (*Rybay*), m., *slc. otawa*, Nachheu,
 Grummet. *Plk.*
 SOBÁŠITI, jm, il, en, enj, *čn. ndk.*, osobášiti, *dk., slc. oddati*, antrauen, kopu-
 liren. *Plk.* Sobášenj, die Trauung. *Brn.* Kde ge můg přemilý, se mnau sobáše-
 ný. *Pjs. sl. I.* 138. — sobášiti se *oddánu býti*, angetraut werden. *Brn.*
SRDITÝ, adj., -tě, adv., slc. hněwiwý, zornig. Plk. Kancow srditých, acres
apros. Holý 33.

V Jungmannovom slovníku sa skratka *slc.* objavuje vyše 9200 krát,⁴² sprevá-
 dzajúc výskyt slovenských lexém či lexii v rozličnom postavení. Predovšetkým sú
 takto označené samostatne spracované heslové slová (*běsnost, bobule, bočan,*
boskám et bozkám, břechám, budova, buřeň, buřina, cirok, clivý, cněti, čarbám, čud-
ný, čujný, dežma, divina, dojka, dohán, dohvězdny, dřevorubač, dřík, dřičný, haluz,
hola, hrád, hulava, chlopně, choroba, chotár, jeseň, kolísám, lišaj, najmě, nepřestaj-
ně, osloviti, osoh, paplon, papuč et papuče, pažravý, pílení, polovačka, pokrevný,
pravotiti, přezvisko, přepáčiti, rátám, roniti, ropucha, rováš, rúci, sobáš, sobášiti,
střetnout, širák, třímám, učlověčiti se, urobiť, usilovný, užera, válov, viděk, záprah,
zhnusiti, značiti, znak, znojiti se, zornička, živořiti a i.) a sémantické slovakizmy
 spracované ako významy polysémických slov (*babka, badati, báně, batoh, běs, blu-*
dař, brav, cifra, cifruji, dědina, dvojiti, hlavnice, hluza, chudý, chytrý, lichva, náhli-
ti, strast, špatný, vřece, vybaviti, vyrobiť, zadrhnauti, zchudnu a i.). Aj u Jungmanna
 sa vyskytujú heslá s upozornením na prítomnosť niektorých slov alebo významov
 v staršej češtine a/alebo v moravských nárečiach: *dědina, ol. et mrv. slc.; bitka, slc.*
et mor.; duněti, mor. et slc.; dvojaký, mor. et slc.; chodnjik, mor. et slc.; chudý mor.
slc. et ol.; kura, ol. et slc. mor. siles.; palice, ol. et mor. slc.; píliti, slc. et ol. bh.; struk
ol. et mor. slc.; širava, mor., slc.; špatiti, slc. mor.; tovar, mor. et slc.; znak, slc., mor.;
žatwa, slc. et mor, resp. aj na ich výskyt v iných slovanských jazykoch, napr.

PAŠA, y, f., *slc. et mor., pastwa*, die Weide (item *pol. et croat.*) Na pašu. *Baiz.*
 119. Po pašách. *Holý bás.* 15. Máslo mágové gest neylepšj, nebo paša pro
 krawy tehdaž gest neyosožněgšj. *Koll. čjt.* 151. Dáti komu dostatečnou pašu,
t. pokrm. Ib. 144.

⁴² Vzhľadom na rozmanitosť začlenenia slovenských slov do slovníka aj inak ako heslových slov
 daný údaj, získaný z elektronizovanej podoby diela, nereprezentuje počet vlastných „slovenských hesiel“.
 Celkový počet 9285 výskytov označenia *slc.* na jednej strane dokladá široký rozsah zachytenej slovenskej
 lexiky, na druhej strane ukazuje odhad K. Paula (okolo 15000 i viac slovenských slov v slovníku) ako
 prehnaný (Paul, 1946 – 1948; nadsadenosť odhadu K. Paula naznačoval už A. Kamiš, 1974).

Spracovanie sémantických slovakizmov ako lexii polysémických slov možno demonštrovať napr. na heslách *cifra*, *hlawnice*, spracovaných podobne (podstatne stručnejšie) aj u J. Palkoviča, či na pekne doloženom slovenskom význame z rozsiahlejšieho hesla slovesa *páčiti se*:

CIFRA, *dem.* Ciferka, Cifřička, y, f., (*ital.* cifra, *lat. med.* ciffara, *ex arab. cf. heb. saphar* = numeravit) *početnj známka*, die Zahlfigur, Ziffer. (...) — § CIFRA, *slc. et croat.* = *ozdoba*, Schmuck, Zierden, ornatus. *Plk.* Cifra nic neplatj, ale krása. *Brn.*

HLAWNICE, e, f., *dem.* Hlawnička, y, f., *palčiwá, horká, hlawnj nemoc*, Hauptkrankheit (...) b) HLAWNICE, HLAWNÍČKA, *slc.* = *poduška neb polštář pod hlavu*, *cf.* Podhlawnice, das Kopfkissen, Kissen, pulvinus. *Orb. pict.* 123 *et Koll. Zpěw.* 184 (...)

PÁČITI SE.... — c) *slc.* = *ljбити se*, gefallen. *D.* Páčj sa mi z oblaku šjpy vypúščať (lubet). *Holý bás.* 33. Čo sa mi nepáčj, to sa za mnu wláčj. *Bern.* Nech se páčj = *at' se ljbj*, dignetur. *Kollar.*

Niektoré zo slovenských slov sú v Jungmannovom slovníku uvedené aj ako diferenčné ekvivalenty pri českých heslových slovách, napr. *česno*, *slc.* *letáč / deka*, *slc.* *paplon / domáci* (*slc.* *domášni*) / *dráteník* (*slc.* *drotar*) / *hejno* (*slc.* *krděl*) / *pantofel*, *slc.* *papuč / varhany* *slc.* *organ / wztekly pes* (*běsný, slc.*). V mnohých heslách sú v počestenej podobe zachytené aj fráze označené ako *Prov. slc.* (napr. *Dobře gest při kopě klásky zbírat'.* / *Hlad se šibenice nebojí.* / *Těžko z kamene olej vytlačiti.* / *Přišel (přijde) na psa mráz.* / *Co chytrý nedohoní, to lenivý doleží.*). V Jungmannovom slovníku možno z hľadiska vývoja porovnávacieho pohľadu na českú a slovenskú lexiku vidieť zúročenie predchádzajúcich prác a výsledok spoločného kolektívneho úsilia českých a slovenských vzdelancov zacieleného na prípravu zásadného lexikografického diela.

Obdobie národného obrozenia prinieslo v rámci komplexu prebiehajúcich procesov aktivizáciu záujmu o vzájomný vzťah slovnej zásoby slovenčiny a češtiny s vyvrcholením v lexikografickom spracovaní, pričom komparatívne obrazy v dobových slovenských a českých slovníkoch vychádzajú z rozličných koncepcií. Bernolákov slovník predstavuje kodifikáciu slovnej zásoby slovenčiny a česká lexika v ňom v komparatívnom obraze vystupuje jednak v pozícii jedného z viacjazyčných ekvivalentov (ako jediný zo slovníkov „deklaruje“ v širšom viacjazyčnom celku aj slovensko-český prekladový cieľ), jednak, a v nemalom rozsahu, aj ako „neslovenská lexika“ spracovaná v heslových slovách s odkazom na slovenský ekvivalent a na báze delimitačného princípu označená krížikom. Palkovičov slovník podáva spracovanie českej slovnej zásoby – ako hlavný cieľ lexikografického opisu – v rozsiahlom komparatívnom prepojení so slovenskou lexikou, ktorú prijať za spisovnú (so zreteľom na jazykovú situáciu v slovenskom evanjelickom prostredí a na česko-slovenský kontext) v rámci daného konceptu neodporúča.

Postavenie slovenských slov v lexikografickom spracovaní češtiny v Jungmannovom slovníku je v porovnaní s konzervatívnym prístupom k slovnej zásobe u J. Palkoviča odlišné – z úvodu slovníka vyplýva, že spracovanie slovenskej lexiky (slovakizmov doložených z českých textov slovenských aj českých autorov a slovenských slov z mnohých iných zdrojov) predstavuje okrem iného aj istú ponuku možného obohatenia slovnej zásoby spisovnej češtiny.⁴³ Každý zo slovníkov svojím dielom prispel do vývinu komparácie slovnej zásoby češtiny a slovenčiny – aj podaným porovnávacím obrazom, aj ako výzva na jeho ďalšie „dokresľovanie“. Čoskoro po vydaní Jungmannovho slovníka vyšlo v Tatranke Juraja Palkoviča oznámenie podpísané Ľudovítom Štúrom, ohlasujúce zámer slova „*čistě Česká y čistě Slowenská spolu sebrati a ge wzágemně wysvětlená we způsobu slownjčka s krytykau na swětlo wydati*“ (*Tatranka*, 1841, II/1, s. 115).

Potreba i zámer vydať diferenčný česko-slovenský/slovensko-český slovník boli v danom čase tematizované aj v súkromnej korešpondencii, ako o tom spätne svedčí zmienka z r. 1847 v časopise *Květy*, odkazujúca k skoro desať rokov starej informácii, že „widenští totiž Sláwowé hotují wydati: Slowník Česko-Slowensko-Morawský, takowych slow, která, buď český, buď morawský, buď slowenský národ nerozumí“. Autor M. F. sa v danej súvislosti pýta: „Jak řečeno, byla slowa ta již r. 1839 psána; jak daleko se od té doby w dobré věci, o které zde řeč jest, asi postoupilo? Co se učinilo zvláště wzhledem na dotčený slowník, jehožto wydání by zajisté welmi prospěšné a při použití předběžných prací, zvláště Jungmannowa Slowníku, nyní dosti snadné bylo? Jak daleko dospěly již příprawy k němu? Či by to býti měly jenom zatím pouhé příprawy, pouhá chystání, z kterých by teprwa swým časem skutek wzrostl? (*Květy*, 1847, s. 279). Tieto aktivity žiaden výsledok, ktorý by bol dnes známy, nepriniesli. Za prvú odpoveď na „spoločenskú požiadavku“ diferenčného slovníka v dobovom kontexte možno považovať *Slowníček slowenský* Viléma Dušana Lambla, uverejnený v r. 1848 v *Časopise českého musea* (k Lamblovmu slovníku a ďalšiemu vývoju česko-slovenskej a slovensko-českej dvojazyčnej lexikografie podrobnejšie Gajdošová, 2014).

⁴³ Také závěry vyplývají z Jungmannových slov v úvode prvního svazku slovníka, kde sa začlenenie slovenských (a moravských) slov zdôvodňuje odkazom na spoločnú literatúru a potrebu jej zachovania, z formulácie, že mnohé slová, ktoré Čechom chýbajú, sa „aspoň v důležitějších spisech... s prospěchem užívati mohou“ aj z ďalších vyjadrení o slovenčine (slovenských nárečiach) ako jednom zo zdrojov obohacovania spisovnej češtiny (napr. Jungman, 1832, s. 177; 1845, s. 23). V zhode s koncepciou pestovať slovnú zásobu predovšetkým z domácich a slovanských zdrojov je však časť slovenskej lexiky – prevzatia z maďarčiny a nemčiny, menej aj z latinčiny – v slovníku uvedená s križikom („cizá, zle tvořená, nebo podezřelá slova“): *bakanče et baganče, bantuji, banuji, beřah, bosorka, cverna, dach, děnglavý, dereš, řařank, řajer, řiřký, gombik, griska, gróf, hyntov, chýř, lopta, olovrant, orřácký, parsůn, přiferucji, tátoř, řava, řercha, řerchavý, valal, vankůř* a i.

7. ZÁVEROM

Vývin porovnávacieho obrazu českej a slovenskej slovnej zásoby do polovice 19. storočia (presnejšie po štúrovskú kodifikáciu) možno vidieť ako cestu od textovej reflexie lexikálnych diferencií k ich lexikografickému spracovaniu v základných slovníkových dielach slovenčiny aj češtiny a k následnej tematizácii potreby dvojjazyčných slovníkov – to všetko motivované praktickými komunikačnými potrebami, etnokultúrnymi a odbornými jazykovednými záujmami vzdelancov aj zadaním štandardizácie lexiky oboch jazykov. Diela, ktoré vyšli, a v nemenšej miere aj dosiaľ nepublikované spracovanie slovenskej lexiky na báze implicitného kontrastívneho prístupu k českej lexike v *Idioticone slovenskom* Juraja Ribaya (špecificky zvýrazňujúce dominantný smer porovnávania lexiky v sledovanom období) a v ďalších nepublikovaných súpisoch slov a náčrtoch slovníčkov, predstavujú vzácne príspevky k poznaniu slovnej zásoby oboch jazykov vo vzájomnom zrkadlení. Ich bohatstvo (kam možno povedľa úspešných riešení ekvivalentácie zaradiť aj prípady nepresností, problémov či nejasností, dokladajúce individuálne aj nadindividuálne vnímanie lexikálnych diferencií a cesty hľadania súvzťažností) nebolo dosiaľ, napriek jestvujúcim analytickým štúdiám, dostatočne odkryté a sprítomnené. Popri potrebe širších a hlbších analýz jednotlivých diel so zameraním na špecifiká spracovania rozličných diferenčných aspektov lexikálnej zásoby slovenčiny a češtiny (ako priemetu osobitostí v hmotnej kultúre, praktickom i duchovnom živote či hodnotiacom prístupe k svetu) sa ako špecifická úloha ukazuje aj prehĺbenie porovnania dobových lexikografických komparatívnych obrazov lexiky oboch jazykov, ich zhôd, rozdielov aj nadväzností. Osobitnú problematiku predstavuje vzťah porovnávacích obrazov predstavených v týchto dielach a v publikovaných slovensko-českých a česko-slovenských slovníkoch ďalšieho času, v ktorých komparatívny pohľad na slovenskú a českú lexiku vystupuje ako hlavné zadanie. To, čo v dnešnom nazeraní vystupuje ako začiatky porovnávania slovnej zásoby obidvoch jazykov, prinieslo už ich mnohotvárne komparatívne vyobrazenie, ku ktorému sa stojí za to vracať.

Literatúra

- BEL, Matthias: Christophori Cellarii Latinitatis probatae et exercitae Liber memorialis naturali ordine dispositus. Leutschoviae 1735.
- BEKEŠOVÁ, Martina: Ediční činnost Bohuslava Tablice (Kapitola z dějin slovensko-českých lingvolyterárních a kulturních vztahů. Dizertačná práca. Praha: Filozofická fakulta UK 2007.
- BERNOLÁK, Anton: Slovár slovenskí, Česko-Latinsko-Ľemecko-Uherskí. Budín: Typogr. Reg. Univers. Hungarie, 1825 – 1827.
- BERNOLÁK, Anton: Etymologia vocum slavicarum. Trnava: Typis Wenceslai Jelinek 1791.
- BLANÁR, Vincent: Problematika dvojjazyčných slovníkov na Slovensku. (Lexikografia v dejinách slovenskej jazykovedy; dnešný stav; úlohy a nová organizácia.) In: Lexikografický zborník. Ed. V. Blanár. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1961, s. 6 – 17.

- BLANÁR, Vincent: Ribayov Idioticon Slovacicum. In: Jazykovedné štúdie. 3. Dejiny a dialektológia. Ed. E. Pauliny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 91 – 112.
- BLANÁR, Vincent: Opis slovnej zásoby v Bernolákovom Slovári. In: Pamätnica Antona Bernoláka. Ed. J. Chovan v spolupráci s M. Majtánom. Martin: Matica slovenská 1992, s. 110 – 117.
- BLANÁR, Vincent: Kodifikácie v dejinách slovenčiny. (Na 200. výročie bernolákovskej kodifikácie.) In: Kultúra slova, 1987, roč. 21, č. 8, s. 257 – 265.
- BLANÁR, Vincent: Ribayov Idioticon Slovacicum z pragmalingvistického hľadiska. In: Jur Ribay 1754 – 1812. Život, dielo, doba. Ed. M. Dudok – M. Kovačka. Martin: Slovenská národná knižnica, Národný bibliografický ústav 2007, s. 6 – 15.
- BUDOVICOVÁ, Viera: Ohlas diel Jána Hollého v Čechách. In: Studia Academica Slovaca. 15. Ed. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1986, s. 45 – 69.
- DOBROVSKÝ, Josef: Deutsch-Böhmisches Wörterbuch. Prag 1802, 1821.
- DOLNÍK, Juraj: Bernolákov Slovár ako kodifikačné dielo. In: Pamätnica Antona Bernoláka. Ed. J. Chovan v spolupráci s M. Majtánom. Martin: Matica slovenská 1992, s. 104 – 109.
- DORUĽA, Ján – KRASNOVSKÁ, Elena – ŽEŇUCH, Peter: Dve línie v slovenskom jazykovo-historickom vývine alebo slovensko-české vzťahy v predpisovnom období. In: XII. medzinárodný zjazd slavistov v Krakove. Príspevky slovenských slavistov. Bratislava: Slovenský komitét slavistov 1998, s. 65 – 92.
- DORUĽA, Ján: Predstavy slovenských vzdelancov o jazyku a etnickej identite Slovákov v období národného obrozenia. In: Historický význam a odkaz diela osobností slovenského národného obrozenia. Ed. Ján Doruľa. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV 2014, s. 79 – 130.
- DUDOK, Miroslav: K jazykovednému dielu Juraja Ribaya a jeho názorom na diverzifikáciu slovenčiny. In: Juraj Ribay, 1754 – 1812. Život, dielo doba. Ed. M. Dudok a M. Kovačka. Martin: Slovenská národná knižnica 2007, s. 34 – 46.
- DUDOK, Miroslav: Juraj Ribay a formovanie lingvistickej paradigmy v slovenskej a slovanskej slavistike na prelome 18. a 19. storočia. Príspevok prednesený na konferencii Juraj Ribay 1812 – 2012 – Život a dielo, Nový Sad 2013 (v tlači).
- DVONČOVÁ, Jana: Kollár filológ. In: Jazykovedné štúdie. 9. Dejiny a dialektológia. Ed. E. Pauliny. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966, s. 148 – 168.
- ĎUROVIČ, Ľubomír: O slovenčine a Slovensku. Vybrané štúdie I. Ed. J. Bosák, Bratislava: Veda 2004.
- ĎUROVIČ, Ľubomír: Česko-slovenské komunikačné a kultúrne kontinuum. In: Jazyk a komunikácia v súvislostiach 2. Ed. O. Orgoňová. Bratislava: Univerzita Komenského 2007, s. 209 – 218.
- GROSSINGER, Johanne Baptist: Universa historia physica Regni Hungariae secundum tria regna naturae digesta. Bratislava a Komárno: S. P. Weber 1793 – 1797.
- FEJÉRPAKY-BELOPOTOCKÝ, Gustáv: Žádost k českým spisovatelům. In: Čechoslav, 1825, č. 12, s. 90 – 91.
- GAJDOŠOVÁ, Katarína: Slovensko-česká a česko-slovenská dvojjazyčná lexikografia. Vývinový prehľad od 19. storočia po súčasnosť. Časť I. In: Slovenská reč, 2014, roč. 79, č. 5 – 6, s. 274 – 303.
- HABOVŠTIKOVÁ, Katarína: Význam Bernolákovho jazykovedného diela v dejinách spisovnej slovenčiny. In: Slovenská reč, 1962, roč. 27, č. 6, s. 321 – 333.
- HABOVŠTIKOVÁ, Katarína: Bernolákovo jazykovedné dielo. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1968a.
- HABOVŠTIKOVÁ, Katarína: Slovník slovenského jazyka a Slowár slowenski, česko-laťnisko-německo-uherski. In: Slovenská reč, 1968b, roč. 33, č. 1, s. 3 – 7.
- HABOVŠTIKOVÁ, Katarína: Slovní zásoba spisovnej slovenčiny z vývinového hľadiska. Nitra: Pedagogická fakulta 1987.
- HATTALA, Martin: Brus jazyka českého. Praha: I. L. Kober 1877.
- HAYEKOVÁ, Matilda: Dejiny slovenských slovníkov do roku 1945. Bratislava: Univerzita Komenského 1979.
- SINAPIUS-HORČIČKA, Daniel: Perlička Dítek Božích. Levoča 1683.

- HORECKÝ, Ján: K charakteristike štúrovského lexika. In: *Linguistica Slovaca* 4 – 6, 1946–1948, s. 279 – 298.
- JAKUBEC, Jan: Kollárova činnosť lexikografická. In: *Rozpravy filologické* venované Janu Gebauerovi. Praha 1895, 78 – 85.
- JAKUBEC, Jan: O vlivu slovenského dialektu na spisovný jazyk v Kollárových básniach. In: *Sborník Československý: Od Šumavy k Tatrám*. Ed. K. Salva a K. Kálal. Ružomberok: Tlačou kníhtlačiarne K. Salvu 1898, s. 261 – 277.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Slovenská lexikografia. In: *Slavjanskaja leksikografija*. Ed. M. I. Černyševa. Moskva: Azbukovnik 2013, s. 198 – 216.
- JÓNA, Eugen: Prehľad slovenskej a českej lexikografie. In: *Slovenská reč*, 1950 – 51, roč. XVI, č. 9 – 10, s. 270 – 284.
- JÓNA, Eugen: Profesor Juraj Palkovič a jeho slovník. In: *Slovenská reč*, 1970, roč. 35, č. 6, s. 321 – 331.
- JUNGSMANN, Josef: *Slovesnost*. Praha 1820; 2. vyd. 1845.
- JUNGSMANN, Josef: *Historie literatury české*. Praha 1825.
- JUNGSMANN, Josef: O různěni českého písemního jazyka. In: *Časopis českého museum*, 1832, roč. 6, č. 2, 165 – 181.
- JUNGSMANN, Josef: *Slovník česko-německý I – V*. Praha: Knížecí arcibiskupská tiskárna 1834 – 1839.
- KAMIŠ, Adolf: Odras jazykovej situácie v Čechách a na Slovensku v Palkovičovej slovníku. In: *Slavica Pragensia* 6, 1964, 101 – 108.
- KAMIŠ, Adolf: Slovní zásoba v Jungsmannově slovníku. In: *Slavica Pragensia* 17, 1974, s. 67 – 76.
- KOLLÁR, Ján (nepodpísaný): Posudek. Česko-německo-latinský slovník od Jiřího Palkoviče. In: *Krok*, 1823a, roč. 1, č. 4, s. 128 – 141.
- KOLLÁR, Ján: Abecedár aneb Šlabikár pre Krajinské školy v Uherském Království. Budín 1823.
- KOLLÁR, Ján: Čítanka anebo Kniha k čítání pro mládež ve školách slovanských v městech a v dědinách. Budín 1825.
- KOLLÁR, Ján: Zpievanky. In: *Časopis českého museum*, 1832, roč. 6, č. 4, s. 385 – 400.
- KOLLÁR, Ján: Národní zpíevanky čili Písňe světské Slováků v Uhrách. 1 – 2. Budín 1834 – 1835.
- KOMENSKÝ, Jan Amos: *Orbis sensualium pictus quadrilinguis*. Levoča 1685.
- KONDRAŠOV, Nikolaj Andrejevič: Vznik a začiatky spisovnej slovenčiny. Bratislava: Veda 1974.
- KRALČÁK, Ľubomír: Bernolákovská spisovná slovenčina. Nitra: Publica 2009.
- KRAJČOVIČ, Rudolf – ŽIGO, Pavol: *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Univerzita Komenského 2006.
- KUCHAR, Rudolf: Význam Palkovičovho slovníka pre dejiny slovenčiny. In: *Slovenská reč*, 2005, roč. 70, č. 5, s. 276 – 283.
- KUZMÁNY, Karol: Běla. Slovo českých Slováků, a slovenských Čechům neobyčejnějších vysvětlení. In: *Hronka. Podtatranská zábavnice*, 1836, roč. 1, č. 1, s. 34, č. 2, s. 25 – 26.
- LACIOK, Miroslav: K jazykovednému dielu Štefana Lešku a jeho vzťahu k slovenčine. In: *Slovenská reč*, 1968, roč. 33, č. 4, s. 235 – 238.
- DUŠAN, Vilém (Lamb): *Slovníček Slovenský*. In: *Časopis Českého museum*, 1848, roč. 22, 2, s. 98 – 216, 305 – 337.
- LEŠKA, Štefan: Vysvětlení slov starých česko-slovenských i některých cizích v Biblii Páně, čtoucím Čechům, Slovákům a Moravanům k snadnějšímu srozumění. In: *Biblia sacra, To jest Biblii Svatá, aneb všechna Svatá Písma, Starého i Nového Zákona, opět přehlednutá, a v nově vydaná*. 1808, s. 343 – 391.
- MAJTÁN, Milan: História slova raňajky. In: *Kultúra slova*, roč. 32, č. 2, 1998, s. 84 – 87.
- MAJTÁN, Milan: Nářečový základ Ribayovho Idiotikona. In: *Jur Ribay 1754 – 1812. Život, dielo, doba*. Ed. M. Dudok – M. Kovačka. Martin: Slovenská národná knižnica, Národný bibliografický ústav 2007, s. 19 – 22.
- MÚCSKOVÁ, Gabriela: „Nepoužívání“ jazyka – historizácia ako typ jazykovej zmeny. In: *Jazykoveda v pohybe*. Ed. A. Bohunická. Bratislava: Univerzita Komenského, 2012, s. 305 – 315.

- NÁBĚLKOVÁ, Mira: Komunikačný obraz česko-slovenských lexikálnych diferencií – svedectvo internetu. In: J. Pekarovičová – M. Vojtech (eds.), *Studia Academica Slovaca*. 42. Bratislava: Univerzita Komenského 2013, s. 139 – 168.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira: Slovakismy v češtině. In: *Nový encyklopedický slovník češtiny* (2015, v tlači).
- PALKOVIČ, Juraj (Jiří): *Muza ze slovenských hor*. Vacov 1801.
- PALKOVIČ, Juraj (Georg): *Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch: mit Beyfügung der den Slowaken und Mähren eigenen Ausdrücke und Redensarten*. A – K. Prag 1820. O – Ž. Pressburg 1821.
- PALKOVIČ, Konštantín: Z predbernolákovských slovníkov. In: *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. Philologica. 14. Ed. E. Pauliny. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1962, s. 103 – 120.
- PALKOVIČ, Konštantín: Miesto Juraja Palkoviča vo vývine slovenskej lexikografie. In: Juraj Palkovič. Ed. J. Bolfík. Bratislava: Obzor 1971, s. 75 – 88.
- PALKOVIČ, Konštantín: Štefan Leška prvý slovenský etymológ. In: *Slovenská reč*, 1991, roč. 56, č. 2, s. 110 – 111.
- PATERA, A.: *Josefa Dobrovského korespondence IV. Vzájemné listy Josefa Dobrovského a Jiřího Ríby z let 1783 – 1810*. Praha: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1913.
- PAUL, Karel: P. J. Šafařík a Jungmannův slovník. In: *Naše řeč* 1937, roč. 21, č. 2 – 3, 46 – 54.
- PAUL, Karel: Jungmannův Slovník česko-německý a Slovensko. In: *Linguistica Slovaca*, 1946 – 1948, č. 4 – 6, s. 234 – 253.
- PAULINY, Eugen: Čeština a jej význam pri rozvoji slovenského spisovného jazyka a našej národnej kultúry. In: *O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov*. Ed. L. Holotík. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1956, s. 99 – 124.
- PAULINY, Eugen: *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: SPN 1983.
- POLÁK, Václav: K problému vplyvu slovenčiny na češtinu. In: *Slovenská reč*, 1942, roč. 10, č. 4 – 10, s. 97 – 104, 150 – 156, 218 – 222, 285 – 289, 323 – 327; 1943, roč. 11, č. 1, s. 6 – 12.
- POLERECKÝ (Jozef Škultéty): Šafařík a slovenčina. In: *Slovenská reč*, 1932 – 33, roč. 1, č. 5, s. 111 – 115.
- RIBAY, Juraj: *Idioticon Slovacicum, voces Bohemis aut plane non, aut alio sensu usitatas, circiter 14 700 completens* (rkp. z r. 1807 – 1808, ftk. v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV).
- RIBAY, Juraj: Projekt na založenie Ústavu alebo Spoločnosti slovensko-českej medzi Slovákami v Uhorsku. In: Juraj Ribay, 1754 – 1812, *Život, dielo doba*. Ed. M. Dudok a M. Kovačka. Martin: Slovenská národná knižnica 2007, s. 103 – 107.
- SCHAFFARIK, Paul Joseph: *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*. Ofen: Mit kön. ung. Universitäts Schriften 1826.
- SKLADANÁ, Jana: Vzťah Ľudovíta Štúra k preberaniu cudzích slov v slovenčine. In: *Slovenská reč*, 1993, roč. 58, č. 5, s. 257 – 260.
- SKLADANÁ, Jana: Frazéológia v Ribayovom Idiotikone. In: *Kultúra slova*, 1994, roč. 28, č. 3, s. 151 – 155.
- SKLADANÁ, Jana: Analýza frazém v diele Juraja Ribaya *Idioticon Slovacicum* z roku 1808. In: Juraj Ribay, 1754 – 1812. *Život, dielo doba*. Ed. M. Dudok a M. Kovačka. Martin: Slovenská národná knižnica 2007, s. 28 – 33.
- STANISLAV, Ján: Slovenčina v diele Dobrovského. In: Bratislava, *Časopis Učené spoločnosti Šafaříkovy*, 1929, 3, s. 792 – 824.
- ŠVAGROVSKÝ, Štefan: Od spisovnej češtiny k Bernolákovej slovenčine. In: *Jazykovedný časopis*, 2007, roč. 58, č. 1, s. 60 – 61.
- TABLIC, Bohuslav (ed.): *Slovenští veršovci I, II*. Uherská Skalice 1805; Vacov 1809.
- TABLIC, Bohuslav (ed.): *Pamětné příhody Štěpána Pilařika*. Uherská Skalice 1804.
- TABLIC, Bohuslav: *Kratičká dietetika*. Vacov 1819.

- TÓBIK, Štefan: Šafaříkov a Kollárov jazyk. Príspevok k vývinu českého a slovenského spisovného jazyka v období národného obrozenia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966.
- TVRDONĚ, Emil: Prvý Palkovičov slovník z r. 1800. In: Slovenská reč, 1978, roč. 43, č. 2, s. 81 – 87.
- VÁŽNÝ, Václav: Z trnavské slovníkové a mluvnické literatury před Bernolákem. (Jazyková charakteristika.) In: Bratislava, Časopis Učené společnosti Šafaříkovy, 1936, roč. 10, č. 4 – 5, s. 365 – 405.
- VRŤÁTKO, Antonín Jaroslav (ed.): Dopisy Pavla Jos. Šafaříka Janu Kollárovi. Časopis českého museum, 1873, roč. 47, s. 119 – 147, 382 – 407; 1874, roč. 48, s. 54 – 90, 278 – 99, 414 – 26; 1875, roč. 49, s. 134 – 152.
- VRŤÁTKO, Antonín Jaroslav (ed.): Dopisy Josefa Jungmanna k Janu Kollárovi. In: Časopis českého museum, 1880, roč. 54, 38 – 58, 196 – 218.
- WEINGART, Miloš: Příspěvky k studiu slovenštiny. In: Sborník Filosofické fakulty, roč. 1, č. 17. Bratislava: Filosofická fakulta University Komenského 1923.
- ZÍBRT, Čeněk: Slovenská komedia J. Palkoviče Dva buchy a tri suchy na jevišti v Praze 1842. In: Český lid, 1925, roč. 25, č. 7, s. 241 – 252.

DYNAMICKÉ TENDENCIE FEMINÍN VZORU GAZDINÁ V DEKLINÁCII A PRI VYJADROVANÍ PRIVLASTŇOVACIEHO VZŤAHU¹

Dana Guričanová, Katarína Kálmánová

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Panská 811 01 Bratislava

e-mail: danag@juls.savba.sk, Katarina.Kalmanova@juls.savba.sk

GURIČANOVÁ, D. – KÁLMÁNOVÁ, K.: Dynamic Tendencies of Feminine Substantives Belonging to the Paradigm *gazdiná* in their Declension and in the Expressing of Possessive Meaning. In: *Slovak Speech*, 2015, vol. 80, no. 5-6, p. 307-324.

Abstract: Feminine substantives in the Slovak language predominantly have the short suffix *-a* and are declined according to the substantival paradigms *žena* or *ulica*. Substantivized feminine adjectives have adjectival grammatical form and adjectival declension. However, there is a small group of feminine substantives with the terminal long vowel *-á* (paradigm *gazdiná*) that are grammatically oscillating between adjectival and substantival declension. In the course of Slovak linguistic history, different authors of codifying and normative works presented different ways of grammatical handling of these substantives, until the sixties of the last century, when the paradigm *gazdiná* has been finally codified as a mixed adjectival and substantival declension. Ongoing variation in the declension of these substantives in contemporary language usage was the subject of the second part of this paper. Authors have examined the frequency and causality of using variant grammatical forms in declension and in the expressing of possessive meaning through possessive adjectives or attributive genitive.

Key words: attributive genitive, codification process, contemporary usage, declension of Slovak feminine substantives with terminal vowels *-a*, *-á*, declension of the paradigm *gazdiná*, mixed possessive meaning, possessive adjectives, substantival and adjectival declension

1. ÚVOD

Vzor *gazdiná* s adjektívno-substántívnym skloňovaním sa v rámci deklináčnej paradigmy ženských podstatných mien v slovenčine formoval pomerne zložito. Hoci doň dnes patrí len 11 substantív, z ktorých nezanedbateľná časť sa v súčasnosti zaraďuje skôr do pasívnej slovnej zásoby (*testiná*, *ujčiná*, *stryná*, *kňazná*, *cárovná*), v jazykovej praxi pri vzore *gazdiná* naďalej pretrvávajú niektoré výrazné odchýlné tendencie, ktoré sme sa snažili zdokumentovať a vyhodnotiť. Na lepšie pochopenie dynamických tendencií vzoru *gazdiná* uvádzame v prvej časti štúdie prehľad zaujímavej histórie a ustáľovania tohto vzoru. Druhá časť štúdie prináša vyhodnotenie výsledkov výskumu používania jednotlivých substantív vzoru *gazdiná* v súčasnej jazykovej praxi podľa údajov zo Slovenského národného korpusu a z internetu (Google). Skúmali sme frekvenciu výskytu jednotlivých substantív, typy písomného jazykového prejavu, v akých sa najčastejšie používajú, tendencie k substantív-nemu alebo k adjektív-nemu skloňovaniu u jednotlivých substantív, ako aj spôsob

¹ Štúdia vznikla v rámci grantovej úlohy *Analýza nových smerovaní vo vývine súčasnej slovenčiny s dôrazom na používateľské hľadisko* č. 2/0125/15.

vyjadrovania privlastňovacieho vzťahu – buď genitívnym prívlastkom ako pri substantivizovaných adjektívach, alebo privlastňovacími adjektívami s príponami *-in*, *-ina*, *-ino* (typ *matkin*).

2. NEPRODUKTÍVNY A NERECEPTÍVNY SUBSTANTÍVNO-ADJEKTÍVNY VZOR *GAZDINÁ* A JEHO ĎALŠIE OCHUDOBŇOVANIE

Apelatívne pomenovania osôb ženského rodu majú v nominatíve jednotného čísla najčastejšie rodovo typickú relačnú morfému *-a* a zaraďujú sa do vzorov *žena* a *ulica*. Zriedkavejšie bývajú zakončené na spoluhlásku s nulovou príponou (*neter*, *mater*). Feminína, ktoré vznikli substantivizáciou prídavných mien a zachovali si adjektívny tvar aj adjektívne skloňovanie, majú na konci dlhú samohlásku *-á* (*komorná*, *chyžná*, *krstná*, *predstavená*, *produkčná*), resp. po predchádzajúcej dlhej slabike sú zakončené na krátku samohlásku *-a* (*domáca*, *vedúca*). Jediným vzorom, do ktorého sa zaraďujú výlučne apelatívne pomenovania osôb ženského rodu, je vzor *gazdiná* so zmiešaným adjektívno-substantívnym skloňovaním. Podľa tohto vzoru sa dnes skloňuje iba 11 substantív zakončených na *-ná*, *-ovná* (ak nepočítame odvodeniny ako *arcikňažná*, *veľkokňažná*, *exkráľovná*, *excisárovná*). Napospol ide o pomenovania z oblasti príbuzenských vzťahov, a to *gazdiná* (pôv. *gazdova žena*), *švagríná*, *testiná*, *ujčiná*, *stryná*, a o pomenovania príslušníčok šľachty: *kráľovná*, *cisárovná*, *cárovná*, *princezná*, *kňažná*, *šľachticná*. Skutočnosť, že do vzoru *gazdiná* nielenže nepríbúdajú nové slová, ale naopak, niektoré z neho vypadávajú, konštatoval Ladislav Dvonč v *Dynamike slovenskej morfológie* (1984) v súvislosti s presunom derivátov typu *gazdinka*, *ujčinka* do vzoru *žena* v podobe s krátkym *-a*, teda *gazdinka*, *ujčinka*. Tento vývin sa odráža aj v lexikografickom spracovaní substantív *gazdiná*, *testiná* v *Slovníku slovenského jazyka* (ďalej len SSJ). V 1. zväzku SSJ (1959) sa v rámci hesla *gazdiná* uvádza popri hypokoristickej deminutívnej podobe *gazdinka* aj podoba *gazdinká* s kvalifikátorom staršie. Podobne je vo 4. zväzku SSJ (1964) spracované substantívum *testiná*, kde sa pri hypokoristickej zdrobenenine *testinka* uvádza aj staršia podoba *testinká*. Pri substantívach *stryná*, *švagríná* a *ujčiná* sa však v SSJ uvádzajú už len novšie deminutívne podoby *strynka*, *švagrinka* a *ujčinka* a v novších lexikografických dielach sa uvádzajú aj pri heslách *gazdiná* a *testiná* iba deminutívne tvary *gazdinka*, *testinka*.

Ladislav Dvonč poukázal aj na postupné zjednodušovanie príbuzenskej terminológie v bežnej jazykovej praxi, ktoré súvisí so zánikom veľkej patriarchálnej rodiny a s celkovým uvoľnením rodinných väzkov (1983). Z našej slovnej zásoby sa postupne vytrácajú ďalšie slová vzoru *gazdiná* – *testiná*, *ujčiná* a *stryná*. Namiesto substantív *testiná*, *tesť* sa v jazykovej praxi používajú slová *svokra*, *svokor*, ktorých význam sa rozšíril z označenia rodičov manžela vo vzťahu k manželke aj na označenie otca a matky manželky vo vzťahu k manželovi. Substantíva *ujčiná* a *stryná* sa

zvyčajne nahrádzajú slovom *teta*. Živé a bežne používané sú naďalej substantíva *gazdiná* a *švagríná*, čo možno ilustrovať na výskyte v *Slovenskom národnom korpusse*^[1] (stav v máji 2015, ďalej len SNK): *gazdiná* 3872 výskytov, *švagríná* 1829, *tesťtina* 168, *ujčína* 149, *stryná* 123 výskytov. Na rozdiel od prvotného významu podstatného mena *gazdiná* „gazdova žena, sedliačka“ v súčasnosti sa používa slovo *gazdiná* predovšetkým vo význame „žena, ktorá vedie vlastnú alebo cudziu domácnosť“.

Pomenovania žien zo spoločenských vrstiev monarchie, ktoré už v slovenskom jazykovom prostredí reálne nejestvujú, majú v SNK naďalej bohaté zastúpenie nielen vďaka beletrii a odbornej či populárno-náučnej literatúre s historickou tematikou. Výrazný podiel na ich vysokej frekvencii má v súčasnosti tlač, najmä bulvárna, pre ktorú sú udalosti v kráľovských rodinách atraktívnou témou. Substantíva z tohto okruhu mali v SNK takéto zastúpenie: *kráľovná* 25 872 výskytov, *princezná* 14 096, *kňažná* 2092, *cisárovná* 1576, *cárovná* 488, *šľachtická* 490 výskytov.

Podľa Juraja Furdíka, ktorý rozlišoval pri skloňovacích typoch pojmy *produktivity slovtvorných modelov* a *receptivity deklinačných vzorov*, možno konštatovať, že vzor *gazdiná* s málo produktívnymi sufixmi *-iná*, *-ovná*, *-ezná*, *-ná* je **neproduktívny** a z hľadiska prijímania nových lexém aj **nereceptívny** (porov. Furdík, 2002; Sokolová, 2007).

3. HISTÓRIA VZORU GAZDINÁ

Slovo *gazdiná* sa utvorilo v minulosti ako privlastňovacie prídavné meno od mužského osobného mena *gazda* podľa vtedajšej gramatiky. K pomenovaniu osôb mužského rodu zakončeným na *-a* ako *gazda* sa gramaticky pristupovalo ako k podstatným menám ženského rodu. Žena „*gazdy*“ bola *gazdina žena*, čiže *gazdiná*. Slovo *gazdiná* sa teda pôvodne utvorilo ako privlastňovacie prídavné meno. V privlastňovacom prídavnom mene má nepriamo pôvod aj slovo *kráľovná*. Niektoré substantíva vzoru *gazdiná* sa utvorili analogicky podľa slov *gazdiná* či *kráľovná*. Z pôvodu slov typu *gazdiná* a *kráľovná* a z ich adjektívneho rázu, ktorý sa preniesol na všetky podstatné mená vzoru *gazdiná*, pramenila dlhotrvajúca rozkolísanosť skloňovania a viaceré tendencie a zmeny v kodifikácii v období od roku 1846 prakticky až do vydania *Morfologie slovenského jazyka* v roku 1966 (ďalej len MSJ).

3.1. E. Štúr, 1846

Vývin vzoru *gazdiná* má zaujímavú históriu. Ľudovít Štúr priradil feminína *gazdiná* a *stryná* – podľa vtedajšieho pravopisu *gazdíná*, *stríná* – k vzoru *ruka*, ktorému dnes zodpovedá vzor *žena*, ale v genitíve a datíve jednotného čísla mali adjektívny tvar *gazdínjej* a *strínjej* a v nominatíve a v akuzatíve množného čísla boli tvary *gazdínje* a *strínje*. V *Nauke reči Slovenskej* (1846, s. 142) v súvislosti so vzorom *ruka* napísal: „Slová *gazdíná*, *stríná* a *tímto* podobnje *sem* *patrja*, v *daktorích* *ale*

pádach od inších odstupujú; v genitive majú gazďinej, strinej, v datíve gazďinej, strinej, v nominatíve množnom gazďinje, strinje, tak aj v akusatíve.“

3.2. M. Hattala, 1864

Martin Hattala v *Mluvnici jazyka slovenského* (1864, s. 72) uvádzal štyri skloňovacie vzory ženského rodu: *ryba, duša, kosť a dlaň* a slová *gazdina* a *kráľovna* v podobe s krátkym *-a* zaradľoval takisto do mennej deklinácie, pričom však upozorňoval na ich zmiešané skloňovanie. Adjektívne zakončenie (*gazďinej*) pridal oproti Štúrovi aj v lokáli jednotného čísla. V nominatíve a v akusatíve množného čísla uvádzal tvary *gazdine* s krátkym *e*: „*Kráľovna, gazdina, strýna (m. stryj-ina), ujčina a pod. majú v genitive, dat. a lok. jedn. ej m. y a e; v množnom nom. zase, vokative a akkusative e m. y na spôsob prídavných mien neurčitých (§. 160), ku ktorým podobou svojou patria.*“

3.3. S. Czambel, 1902

O tom, že vzor *gazdiná* (resp. podľa niektorých jazykovedcov *kňazná* alebo *kráľovná*) sa vždy vnímal ako anomália, svedčia odlišné riešenia skloňovania aj u ďalších autorov. Samuel Czambel v *Rukoväti spisovnej reči slovenskej* (1902) napríklad pripúšťal popri slove *cárovná* s genitívom *cárovnej* aj podobu a krátkym *-a* – *cárovna* s genitívom *cárovny*, ale pri substantívach *gazdiná, kňazná, kráľovná, stryná, švagríná* uvádzal v slovníkovej časti iba adjektívnu genitívnu príponu *-ej*.

3.4. J. Damborský, 1927

Ján Damborský v *Krátkej mluvnici slovenskej so zvláštnym zreteľom na pravopis* (1927) pripúšťal dvojtvary *kráľovná/kráľovna, stryná/stryňa, gazdiná/gazdina, kňazná/kňazna*, čomu zodpovedala podľa zakončenia *á/a* v jednotnom čísle buď adjektívna deklinácia (*kráľovná – bez kráľovnej – ku kráľovnej – kráľovnú – o kráľovnej – s kráľovnou*), alebo substantívna deklinácia (*kráľovna – bez kráľovny – ku kráľovne – kráľovnu – o kráľovne – s kráľovnou*). V množnom čísle sa však podľa Damborského skloňovali oba tvary – *kráľovná* i *kráľovna* – ako podstatné mená podľa vzoru *ryba* (dnes *žena*), t. j. *kráľovny – bez kráľovien – ku kráľovnám – kráľovny – o kráľovnách – s kráľovnami*.

3.5. PSP, 1931

Veľmi nesúrodo je spracovaná deklinácia feminín typu *gazdiná* v *Pravidlách slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom* (1931) vypracovaných pod vedením Václava Vážneho. Slovo *gazdina* sa v nich uvádza iba s krátkym *-a* a genitívna prípona v singulári *-y* poukazuje na substantívnu deklináciu. Naproti tomu slová *stryná* a *testiná* majú dlhé zakončenie a genitívnu príponu *-ej* (*testinej, strynej*) a v rámci hesla *švagor* sa uvádza ženská podoba v dvojtvare *švagríná* aj *švagrína*. Genitívna prípona sa pri nich neuviedla, rovnako ako pri slove *ujčina* s dlhým *-á*. Podobne je to pri pomenovaniach šľachty, ktoré sa uvádzajú v grafickej podobe *kráľovna, cisárovna, carovna* (slová *car* a *carovna* majú v príručke krátke

a po c). Pri slovách *princezna* a *šľachtična* sa uvádza prípona genitívu singuláru -y (*princezny*, *šľachtičny*). Adjektívny tvar má ako jediné z pomenovaní šľachty slovo *kňažná* (gen. *kňažnej*) uvádzané popri slove *kňažna* (gen. *kňažny*) ako dvojtvár. Pre väčšiu prehľadnosť je skloňovanie jednotlivých substantív spracované v tabuľke č. 1. Presadzovanie substantívnych tvarov *kráľovna*, *princezna*, *cisárovna*, *carovna*, *šľachtična*, *gazdina* a ich mennej deklinácie v tomto období súviselo s ideou zblížovania českého a slovenského jazyka a u veľkej časti slovenských jazykovedcov narazilo na odpor.

Tabuľka č. 1: Skloňovanie substantív vzoru *gazdiná* podľa Pravidiel slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom, 1931, singulár

Nominatív	Genitív	Datív	Akuzatív	Lokál	Inštrumentál
<i>testiná</i>	<i>testinej</i>	<i>testinej</i>	<i>testinú</i>	<i>testinej</i>	<i>testinou</i>
<i>stryná</i>	<i>strynej</i>	<i>strynej</i>	<i>strynú</i>	<i>strynej</i>	<i>strynou</i>
<i>ujčiná</i>	<i>ujčinej</i>	<i>ujčinej</i>	<i>ujčinú</i>	<i>ujčinej</i>	<i>ujčinou</i>
<i>švagríná/švagrína</i>	<i>švagrinej/-y</i>	<i>švagrinej/-e</i>	<i>švagrínú/-u</i>	<i>švagrinej/-e</i>	<i>švagrínou/-ou</i>
<i>gazdina</i>	<i>gazdiny</i>	<i>gazdine</i>	<i>gazdinu</i>	<i>gazdine</i>	<i>gazdinou</i>
<i>kráľovna</i>	<i>kráľovny</i>	<i>kráľovne</i>	<i>kráľovnu</i>	<i>kráľovne</i>	<i>kráľovnou</i>
<i>cisárovna</i>	<i>cisárovny</i>	<i>cisárovne</i>	<i>cisárovnu</i>	<i>cisárovne</i>	<i>cisárovnou</i>
<i>carovna</i>	<i>carovny</i>	<i>carovne</i>	<i>carovnu</i>	<i>carovne</i>	<i>carovnou</i>
<i>princezna</i>	<i>princezny</i>	<i>princezne</i>	<i>princeznu</i>	<i>princezne</i>	<i>princeznou</i>
<i>šľachtična</i>	<i>šľachtičny</i>	<i>šľachtične</i>	<i>šľachtičnu</i>	<i>šľachtične</i>	<i>šľachtičnou</i>
<i>kňažna/kňažná</i>	<i>kňažny/-ej</i>	<i>kňažne/-ej</i>	<i>kňažnu/-ú</i>	<i>kňažne/-ej</i>	<i>kňažnou/-ou</i>

Adjektívne tvary sa v tabuľke uvádzajú kurzívou.

3.6. PSP, 1940

V upravených *Pravidlách slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom* z roku 1940 sa skloňovanie feminín typu *gazdiná* zjednotilo podľa návrhu H. Bartka do vzoru *kráľovná*, ktorý sa na s. 86 opisuje takto: „Niektoré podstatné mená ženského rodu skloňujú sa v jedn. čísle podľa vzoru *dobrá* a v mn. čísle okrem nom. a ak. podľa vzoru *ryba*. Sem patria napríklad tieto podstatné mená: *kráľovná*, *cárovná*, *cisárovná*, *stryná*, *gazdiná*, *princezná* a pod. (gen., dat., lok. *kráľovnej*, ak. *kráľovnú*, inštr. *kráľovnou*, nom., ak., pl. *kráľovné*, g. pl. *kráľovien*, dat. *kráľovným*, lok. *kráľovných*, inštr. *kráľovnami*).“

3.7. B. Letz, 1950

Skloňovanie feminín vzoru *gazdiná* v podobe, ako sa spracovalo do PSP, 1940, sa uvádza vo všetkých relevantných príručkách slovenského jazyka vydaných po roku 1940 (pozri M. Kopecká, 2013, tab. č. 25) a korešponduje s ním aj koncepcia adjektívno-substantívneho skloňovania podľa MSJ (1966), ale trvalo ešte pár desaťročí, kým sa ustálilo, o čom svedčí aj vyjadrenie Bela Letza v *Gramatike slovenského jazyka* (1950, s. 261), kde o vzore *gazdiná* napísal: „... ešte nedávno sa chcelo,

aby tento vzor ostal len ‚pod kozúbkom‘ a neprenikol do spisovného jazyka. Lež na-
darmo kázali gramatiky skloňovať podstatné mená tohto vzoru podľa ryba, v moder-
nom jazyku už niet pochybnosti o oprávnenosti vzoru gazdiná.“ Zmiešané skloňova-
nie Letz podporil argumentom, že aj zdobneniny ako gazdinká, ujčinká, strynká
majú rovnaké zmiešané skloňovanie ako substantíva gazdiná, ujčiná, stryná (tamže,
262). Dnes však už vieme, že spomínané deminutívne tvary zakrátko prešli k vzoru
žena v podobe s krátkym -a.

3.8. Od PSP, 1953 po súčasnosť

Deminutívne tvary substantív vzoru gazdiná s krátkym -a sa uvádzajú už
v slovníkovej časti *Pravidiel slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým
slovníkom* z roku 1953. V MSJ (1966) sa zdobneniny gazdinka, ujčinka, strynka
v pravopisej podobe s krátkym -a zaraďujú do vzoru žena rovnako ako deminutíva
princeznička či kráľovnička.

Súhrnný prehľad skloňovania substantíva gazdiná podľa jednotlivých kodifi-
kačných diel je spracovaný v tabuľke č. 2.

Tabuľka č. 2: Skloňovanie substantíva gazdiná podľa dobovej kodifikácie

Jednotné číslo							Množné číslo					
kodif. dielo	N	G	D	A	L	I	N	G	D	A	L	I
E. Štúr, 1846	gazďiná	ej	ej	u	e	ou	je	Ø	ám	je	ách	ami
M. Hattala, 1864	gazdina	ej	ej	u	ej	ou	e	Ø	ám	e	ách	ami
S. Czambel, 1902	gazdiná	ej	ej	ú	ej	ou	é	Ø	ám	é	ách	ami
J. Damborský, 1927	gazdiná	ej	ej	ú	ej	ou						
	gazdina	y	e	u	e	ou	y	Ø	ám	y	ách	ami
PSP, 1931	gazdina	y	e	u	e	ou	y	Ø	ám	y	ách	ami
PSP, 1940	gazdiná	ej	ej	ú	ej	ou	é	Ø	ám	é	ách	ami
B. Letz, 1950	gazdiná	ej	ej	ú	ej	ou	é	Ø	ám	é	ách	ami
PSP, 1953	gazdiná	ej	ej	ú	ej	ou	é	Ø	ám	é	ách	ami
MSJ, 1966	gazdiná	ej	ej	ú	ej	ou	é	Ø	ám	é	ách	ami

Adjektívne tvary a prípony sa uvádzajú kurzívou.

4. SPRACOVANIE SUBSTANTÍV VZORU GAZDINÁ V PLATNÝCH KODIFIKAČNÝCH PRÍRUČKÁCH

Podľa platnej kodifikačnej príručky slovenského jazyka MSJ (s. 110 – 111) sa
substantíva vzoru gazdiná skloňujú v jednotnom čísle ako adjektíva podľa vzoru
pekný – pekná, teda N gazdiná – G gazdinej – D gazdinej – A gazdinú – L (o) gazdi-
nej – I (s) gazdinou. V množnom čísle má vzor gazdiná adjektívne prípony iba v no-
minatíve a v akuzatíve. V genitíve, datíve, lokáli a inštrumentáli majú feminína vzo-
ru gazdiná prípony podľa substantívneho vzoru žena. V jednotlivých pádoch množ-

ného čísla má vzor *gazdiná* tieto tvary: *N gazdiné – G gazdín – D gazdinám – A gazdiné – L (o) gazdinách – I (s) gazdinami*. Pri pomenovaniach príslušníčok monarchie *kráľovná, cisárovná, cárovná, princezná, kňažná, šľachticná*, ktoré majú na konci tvarotvorného základu dve spoluhlásky, sa tvorí genitív množného čísla takisto s nulovou príponou, ale s vkladnou dvojhĺaskou *-ie-*, t. j. *kráľovien, cisárovien, cárovien, princezien, kňažien, šľachticien*.

V *krátkom slovníku slovenského jazyka* (2003), v 1. zväzku *Slovníka súčasného slovenského jazyka* (2006), ako aj v *Pravidlách slovenského pravopisu* (2013) sa uvádza femininum *gazdiná* iba v pravopisej podobe s dlhým *a* a s príponou genitívu singuláru *-ej*. Z plurálových prípon sa pri hesle uvádza nominatívna prípona *-é* a genitívne zakončenie *-dín*. Prípony *-ej, -é, -ín* majú podľa príručiek aj substantíva *testiná (testín), ujčíná (ujčín), stryná (strýn)*.

Substantíva *kráľovná, princezná, cisárovná, cárovná, kňažná, šľachticná* sa uvádzajú s príponami *G sg. -ej, N pl. -é, G pl. -ien*.

5. ODCHYLNÉ TENDENCIE PRI POUŽÍVANÍ SUBSTANTÍV VZORU *GAZDINÁ* V SÚČASNEJ JAZYKOVEJ PRAXI

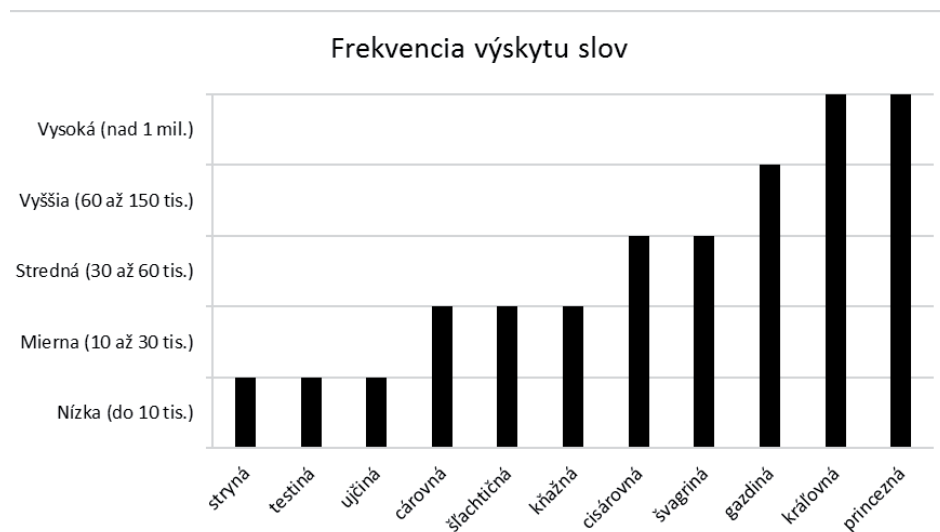
Sklonovanie feminín vzoru *gazdiná* sa po mnohých peripetiách kodifikačne definitívne vyriešilo v 60. rokoch minulého storočia, ale tendencie používateľov slovenského jazyka tvoriť pri niektorých substantívach vzoru *gazdiná* odchylné pádové podoby (či už substantívne alebo pri slove *šľachticná* adjektívne) pretrvávajú. Mária Šalingová označila v článku v časopise *Slovenská reč* (1963, s. 24) substantívne sklonovanie podstatných mien typu *princezná, gazdiná* podľa vzoru *žena* za jednu z príznačných čŕt hovorového štýlu. V novšej odbornej literatúre sa hodnotí odchylné sklonovanie väčšinou ako prehrešok proti jazykovej kultúre. Napríklad Miloslava Sokolová v práci *Nový deklinatívny systém slovenských substantív* (2007, s. 250) konštatuje na základe jazykového materiálu zo SNK dynamické smerovanie vzoru *gazdiná* k substantívnomu sklonovaniu a potrebu z hľadiska jazykovej kultúry upozorňovať na osobitosť tejto deklinácie.

Rozkolísanosť pozorujeme aj pri vyjadrovaní privlastňovacieho vzťahu. Tak ako pri substantivizovaných adjektívach, aj pri substantívach vzoru *gazdiná* sa privlastňovanie vyjadruje genitívnym prívlastkom, napr. *brat gazdinej, koruna kráľovnej* (MSJ, s. 230). V jazykovej praxi sa však stretávame aj s vyjadrovaním privlastňovacieho vzťahu pomocou prípon *-in, -ina, -ino* (typ *matkin*), ktoré predstavuje odchýlku od kodifikácie.

Pri bližšom skúmaní používania substantív vzoru *gazdiná* v jazykovej praxi teda pozorujeme dve úzko súvisiace tendencie: prvou je tendencia aplikovať substantívne sklonovanie aj v jednotnom čísle, druhou je tendencia vyjadrovať privlastňovací vzťah podľa vzoru *matkin* ako pri substantívach. Početnosť výskytu javov

dokumentujúcich tieto tendencie sme zisťovali v SNK a v textoch dostupných na internete, pričom sme používali internetový vyhľadávač Google (vzhľadom na nezanedbateľný, ale presne neurčiteľný podiel internetových textov bez diakritiky v texte ani v grafoch neuvádzame presné čísla, len intervaly, pozri graf č. 1).

Graf č. 1:

Obe uvedené tendencie sa v jazykovej praxi pri jednotlivých substantívach vzoru *gazdiná* prejavujú v odlišnej miere, čo súvisí predovšetkým s celkovou frekvenciou jednotlivých slov. Naše skúmanie jednoznačne potvrdilo, že čím frekventovanejšie je konkrétne slovo v jazykových prejavoch, tým vyššia je tendencia odchýlok od kodifikácie (porovnaj grafy 1, 2, 3).

5.1. Testiná, ujčíná, stryná

Substantíva *testiná*, *ujčíná*, *stryná* majú v SNK aj na internete celkovo veľmi nízku frekvenciu a zároveň aj nízku mieru odchylnosti. Až na zanedbateľné výnimky sa pri skloňovaní aj pri prívlastňovaní používajú tvary zodpovedajúce kodifikácii.

Substantívum *testiná* sa najčastejšie vyskytuje v beletrii a v náboženských textoch v súvislosti s uzdravením Petrovej (Šimonovej) testinej, napr. *Keď potom Ježiš vošiel do Petrovho domu, videl, že jeho testiná leží v horúčke. – Býva s rodinami Ondreja a Petra a ich testinou v spoločnej domácnosti. – Nevesta doma porozprávala testinej, ako pochodila v meste.* Pri podstatnom mene *testiná* sme pri vyjadrovaní prívlastňovania nezaznamenali ani jedinú odchýlku, prívlastňovací vzťah sa vždy vyjadroval genitívom, napr. *Hlas testinej znel tak ako zvyčajne. – Urazil city svojej testinej. – Uzdravenie Petrovej testinej.*

Substantívum *ujčina* sa spravidla vyskytuje v beletristických textoch a jeho skloňovanie zodpovedá kodifikácii, napr. *Zaosrkal, volajúc na mater, sváka, ujčinú i krstného otca. – Niekoľko ujčín odchádza čepčiť nevestu. – Neujaľ sa ujčinej, a pri tom tu o nej celé roky tajne sníva.* Tvar privlastňovacieho prídavného mena *ujčinin* sme našli v jedinom zdroji, a to v stredoškolskej učebnici rusínskej konverzácie (Koporová – Lišková – Eddy, 2009) ^[2], kde sa v slovníkovej časti uvádzajú dvojtvary *ujčinin/ujčinej, švagrinin/švagrinej*, ale pri substantíve *stryná* je už len tvar *strynej*. Pri privlastňovaní sme zaznamenali niekoľko výskytov anteponovaného genitívneho prívlastku, napr. *Toto je ujčinej dom v Detve. – Lenže, ako sme už vyššie naznačili, vo význame strýcovho, ujcovho, tetkinho a ujčinej syna používajú slovo bratanec mnohí spisovatelia, starší i novší.*

Substantívum *stryná* sa v SNK vyskytuje takmer výhradne v beletrii a väčšinou sa skloňuje v súlade s normou, napr. *Na verande vidí otca a strynú Emu, zakrývajú ich kvety a popínavé rastliny. – Večer pomáhala strynej v kuchyni, alebo v hostinci pri šenku. – Kvetava zdvihla palicu a podala ju strynej.* Tvar privlastňovacieho prídavného mena podľa vzoru *matkin* sa vyskytuje len ojedinele, napr. *Občas moja mama vyhánala strynine sliepky... – Môžem povedať, že som ešte žiadneho stryninho hosťa tak zo srdca rada neobslúžila.* Na internete sa slovo *stryná* najčastejšie vyskytuje v textoch, ktoré sa týkajú vybraných slov a pomenovaní príbuzenských vzťahov.

5.2. Cárovná, kňažná

Substantívum *cárovná* patrí k menej frekventovaným slovám a aj kolísanie v oblasti skloňovania je len mierne. V SNK je pomer výskytu tvarov substantíva *cárovná* zodpovedajúcich kodifikácii a tvarov s krátkou koncovkou *cárovna* 480 : 4, ak berieme do úvahy len 1. výskyt v dokumente, pomer je 244 : 3. V internetových textoch je kolísanie vyššie, predstavuje niekoľko stovák výskytov, napr. *Cárovnu si zahrála v nádhernej rozprávke Rozprávka o cárovi Saltánovi... – Stenka Stepan Razin, vodca vzbury proti cárovne v r. 1670 – 71. – Prikaz vydala pred viac ako 50 rokmi cárovna Katarína II.*

Rozkolísanosť v stovkách výskytov možno pozorovať na internete aj pri privlastňovaní, napr. *Ak sa cárovnina komorná zdržala, česala matkine vlasy Tatiana... – Vzápätí zmiznú cárovnine šperky a niekto spácha svätokrádež, ulúpi diamanty, ktoré zdobia vzácnu ikonu...*

Substantívum *kňažná* sa vyskytuje väčšinou v beletristických textoch, ktoré prešli jazykovou úpravou, preto odchýlnosť v zmysle substantívneho skloňovania v jednotnom čísle je len mierna. Tvar privlastňovacieho prídavného mena typu *kňažnin* sme nachádzali len ojedinele, napr. *Kritici film vypískali a kňažnine deti sa od snímky dištancujú. – Kňažnin otec má viac dlžôb a vrtochov ako peňazí.* Zriedkavý je aj výskyt anteponovaného genitívneho prívlastku, napr. *„A bude pokoj od sadzí,“ odsekol knieža pán ako dlátikom. „A po starosti o kňažnej alabastrovú*

tváričku.“ – *Don Mirákl akoby len čakal na kňážnej vzdych, hodil rukami proti nebu.*

5.3. Cisárovná

Substantívum *cisárovná* patrí k frekventovanejším a najmä v internetových textoch tendencia substantívneho skloňovania v singulári výrazne narastá, napr. *O tom, že cisárovne kandizované kvietky spôsobovali radosť, svedčí i ocenenie z viedenskej výstavy kuchárskeho umenia z roku 1898. – Výstava predstavuje približne 90 špeciálnych darov pre cisára Františka Jozefa a cisárovnú Alžbetu zo všetkých krajov monarchie. – Podobizeň cisárovny Jozefíny.* Kolísanie pozorujeme aj v dennej tlači, často aj v rámci textu jedného autora, napr. titulok v denníku *Korzár* je *Cisárovná Sissi bude mať svoje múzeum*, ale v článku sa o. i. píše: *Priaznivci slávnej viedenskej cisárovnej Elisabeth, zvanéj aj Sissi...*^[3]

Pri privlastňovaní podstatnému menu *cisárovná* sa odchýlky od normy pohybujú v tisíckach výskytov, napr. *Corti napísal svoju neobyčajnú knihu podľa cisárovnej písomnej pozostalosti...* – *Záhada cisárovneho portrétu*² – *Športová zdatnosť a mimoriadna fyzická vytrvalosť patrili k cisárovniným najvýraznejším vlastnostiam.* Len ojedinele sa vyskytuje anteponovaný genitívny prívlastok, napr. *Už cisárovej syn Jozef II. trochu šetril...* Z niektorých formulácií je zrejma analógia s privlastňovacími prídavnými menami vo vete, napr. *...ľudia čakajú na vstup do paláca Schönbrunn, aby si pozreli cisárove jedáleň, cisárove prijímaciu sieň, cisárovninu spálňu...* alebo *Cisárovej nové šaty* (nadpis článku na blogu parafrázujúci spojenie *cisárove nové šaty*).

5.4. Švagríná

Substantívum *švagríná* je na rozdiel od substantív *gazdiná*, *testiná*, *ujčíná* a *stryná* súčasťou aktívnej slovnej zásoby väčšiny používateľov slovenského jazyka a podstatne častejšie sa vyskytuje v hovorenom prejave. V neoficiálnom ústnom prejave sa dlhé samohlásky na konci slov často skracujú a krátka výslovnosť [švagrína] zvädza používateľov k substantívneho skloňovaniu. Takto možno vysvetliť aj markantné zvýšenie substantívneho skloňovania slova *švagríná* v bežných internetových textoch, ktoré majú charakter výrazne neoficiálneho (hovorového) štýlu, kým v SNK prevažujú tvary zodpovedajúce kodifikácii, čo akiste súvisí s vysokým podielom beletristických textov, ktoré prešli odbornou jazykovou úpravou. Na internete napr. nájdeme inzerciu na keramický hrnček s nápisom *Švagrína*^[4]. Hoci hrnček od návrhu po výrobu istotne prešiel viacerými rukami, substantívny tvar nikomu neprekážal. Na internetových stránkach sa nachádzajú aj takéto vyjadrenia: *Ja som švagrína povedala, že má autom vojsť dnu do areálu...* – *Našla som si dva neprijaté hovory od švagríny a hystericky som jej volala.* – *Keď odíde do služby, jej švagríny sa rozhybu a dokážu ju nahradiť.*

² Titulok článku v časopise *Slovenka* č. 34, rok 1999.

Približne v rovnakej miere (rádovo v tisíckach výskytov) rastie aj frekvencia tvarov privlastňovacieho prídavného mena *švagrínin* v internetových textoch, napr. ... *v nedeľu tam oslavovali synove a švagrínine narodeniny a svokrine meniny. – Janke a aj švagríniným deťom vyšli zúbky až po roku. – Švagrínino vnúča sa učí chodiť. Za zaujímavú považujeme skutočnosť, že v beletristických textoch z databázy SNK sa tieto tvary vyskytujú aj v starších dielach renomovaných autorov a prekladateľov, napr. Neraz si pred ľuďmi zažartuje na švagrínin účet, zavše sa i v myšlienkach uškrnie, lebo jej zide na um, čo všetko jej mohla povedať (V. Šikula, 1978) – Opojený zdravím, očarený krásou a celý preč od radosti, že sa oňho starajú švagrínine ruky, mal pocit, že sa vznáša vysoko nad zemou (Thákur, 1981, v preklade Anny Rábovej). – Keby ste boli veľmi poriadna a držali sa naplánovanej činnosti, potom by som chápal, že ani násilná švagrínina smrť vás nemôže odchyliť od bežnej rutiny (Rendel, 2001, v preklade Jozefa Kota).*

5.5. Gazdiná

Frekvencia substantíva *gazdiná* je oproti substantívam *švagríná* a *cisárovná* zhruba dvojnásobná, ale výskyt substantívnych tvarov v jednotnom čísle narastá len mierne. V SNK je relevantných výskytov (ak odrátame jazykovedné články a viacnásobný výskyt v jednom zdroji) len 15, v internetových textoch je výskyt rádovo v tisíckach, napr. *Takmer každej budúcej gazdine zaberie zariadenie kuchyne najviac času. – Podala Lily kartičku s adresou a povedala, nech sa hlási u gazdiny pani Janssenovej. Len mierny je výskyt tvarov privlastňovacieho prídavného mena podľa vzoru matkin, napr. Prekrásna dievčina! Gazdinina dcéra. – Malý zved už doma spí v gazdininej posteli! – Prestali sme pást kravy a chodili sme s gazdininým zaťom do lesa chystať drevo na zimu. Sporadický je výskyt anteponovaného genitívneho prívlastku napr. Gazdinej dobrá polievocka (na jedálnom lístku) – Raz sa mi stalo, že som sa zamotal do rukáva gazdinej koše. – Mojej gazdinej švagor... vám pripraví zopár zdravých pokrmov na ochutnanie.*

5.6. Princezná

Slovo *princezná* je v SNK druhým najfrekventovanejším substantívom vzoru *gazdiná*, v internetových textoch je spomedzi substantív vzoru *gazdiná* jednoznačne najfrekventovanejšie (viac než 1,5 milióna výskytov). Frekvencia tvarov substantívneho skloňovania v jednotnom čísle vrátane substantívneho tvaru nominatívu *princezna* s krátkym *-a* však v SNK aj v internetových textoch nie je dramaticky vysoká, ak neberieme do úvahy časté citácie originálnych názvov českých rozprávok, napr. *Princezna ze mlejna, Ptačí princezna, Šíleně smutná princezna* ap. Mierne vyššiu frekvenciu tvarov substantívneho skloňovania nachádzame v internetovej inzercii. V mnohých prípadoch je evidentné, že ide o nekvalitný preklad z češtiny, napr. *DVD Vianoce labutej princezny – Vánoce labutí princezny – Swan Princess Christmas*. Na internete sú pomerne časté prípady použitia dvoch rozdielnych tvarov v tom istom

texte, napr. *Palác princezny Twilight Sparkle* (titulok) – *Odomknite kúzlo priateľstva a zábavy poníkov s týmto úžasným zámkom princeznej Twilight Sparkle! Twilight Sparkle je princezná priateľstva a jej hrad je...* V niektorých prípadoch sa evidentne uplatňuje analógia s tvarmi substantív vzoru *žena*, napr. *Princezny a modelky došli, teraz som na rade JA* (nápis na tričku).

Frekvencia tvarov prídavného mena typu *matkin* pri substantíve *princezná* výrazne narastá. V databáze SNK nájdeme najviac príkladov v prekladovej literatúre, o niečo menej v tlači, napr. *Baldiani sa usmial, pretože ho pobavila princeznina nedočkavosť*. – *Obidvaja vysadli na princezninho koňa a podho preč*. – *Jane Atkinsová bola proste na princeznin vkus príliš iniciatívna*. Na internete sa adjektívne vyjadrovanie privlastňovacieho vzťahu často vyskytuje v textoch inzertného charakteru ponúkajúcich hračky, napr. *princeznin hrad/zámok/kaštieľ/sen/stan/tajný zápisník/koč/ostrov/kôň/sprievod*.

Privlastňovacie prídavné meno *princeznin* nachádzame aj v staršej pôvodnej literatúre, ktorá spravidla prechádzala niekoľkonásobnou jazykovou úpravou, napr. „*No vidíte, kuchárkina zástera, chyžnej šatka a princeznin veniec je tu,*“ a ukázal ho ľudom. (A. Habovštiak, 1963) – *Služobnica šepľá hlavnému kňazovi, že je to princeznina pudrenka, a ten ju položil dnu*. (J. Lenčo, 1966) – *Tri dni po svadbe sa ma ani len nedotkol, len obchodil, prezeral si ma a bol úslušný ani rytier z rozprávky, ani princeznino páža* (F. Švantner, 1965).

V prekladoch názvov nedávno distribuovaných filmov a vydaných kníh sa použili genitívne prívlastky, napr. *Osud princeznej* (film, 2006), *Denník princeznej* (film, 2001), *Odvaha princeznej* (film, 2006), *Smrť princeznej* (kniha, 1998), *Tiene princeznej* (kniha, 2000).

5.7. Kráľovná

Substantívum *kráľovná* má v internetových textoch vysokú frekvenciu (viac než 1 milión výskytov), v SNK je spomedzi substantív vzoru *gazdiná* najfrekventovanejšie. Substantívne skloňovanie v jednotnom čísle je v SNK zriedkavé (pomer výskytu je 25 872 : 156), väčšinou ide o dennú tlač, prípadne referáty a blogy, v beletrii sa substantívne skloňovanie v singulári (resp. v nominatíve a akuzatíve plurálu) vyskytuje len minimálne. Podstatne vyšší výskyt tvarov, ktoré nezodpovedajú kodifikácii (rádovo v desiat'tisícoch), možno pozorovať na internete. Podobne ako pri slove *princezná* majú na tom veľký podiel texty inzertnej povahy, napr. *Labutia kráľovna*, *Kráľovna tigrov*, *Rozprávková kráľovna* (puzzle), *karnevalový kostým kráľovna Elsa z novej rozprávky Snehová kráľovna*. *Našli sme až zarážajúco veľa príkladov inzercie knihy, v ktorých sa uvádzal v názve knihy tvar kráľovna s krátkym a, hoci na zobrazenej obálke knihy bol názov uvedený s dlhým -á*. Napr. kniha *Kráľovna juhu/obálka Kráľovná Juhu* ^[5], *Snehová kráľovna/obálka Snehová kráľovná* ^[6]. Často je evidentná súvislosť s češtinou, napr. *Praha – Letohrádok kráľovny Anny – Belveder* ^[7].

Frekvencia tvorenia privlastňovacieho prídavného mena príponami *-in*, *-ina*, *-ino* je pri substantíve *kráľovná* v porovnaní so substantívom *princezná* ešte vyššia (desaťtisíce výskytov). Za pozoruhodnú považujeme skutočnosť, že v SNK je zaznamenaných 845 výskytov, ale ak berieme do úvahy len 1. výskyt v dokumente, ich počet sa zníži na 306. Možno preto konštatovať, že v jednotlivých textoch, či už je to beletria alebo články v tlači, nejde o náhodný výskyt, autori a prekladatelia majú tvary typu *kráľovnin* vo svojom jazykovom povedomí. Frekvencia týchto výrazov sa pri porovnávaní pôvodných slovenských textov a prekladovej literatúry výrazne nelíši, o niečo vyššia je v tlači. Uvádzame niekoľko príkladov z beletrie a populárno-náučnej literatúry: *Tak buďte gavalier, majstre, lebo sa budem musieť vrátiť do obrazu, do kráľovniných šiat, tie ma zohrejú.* (L. Ťažký, 2000) – *Nepriviedla ich túžba po koristi, ani priateľstvo k Priamovi alebo nenávisť voči Achájcom, ale kráľovnin vlastný záujem.* (V. Zamarovský, 2002) – *Lekári zatiaľ prikladali na kráľovnino vreľé čelo obklady a načúvali jej horúčkovitému mumľaniu.* (K. Essexová, 2002, v preklade J. Kota) – *... predvádzal svoje umenie na doskách, predvádzal svoj dôvtip na uliciach a získal dokonca aj prístup do kráľovninho paláca.* (V. Woolfová, 2000 v preklade P. Vilikovského)

Privlastňovacie prídavné meno *kráľovnin* sa dostalo aj na titulné stránky kníh renomovaných vydavateľstiev. Ešte v roku 1969 vyšli v Tatrane dva diely Dumasovho románu pod názvom *Kráľovnin náhrdelník*, v roku 1981 vyšiel vo Východoslovenskom vydavateľstve román Miklósa Rónaszegiho s názvom *Kráľovnin pirát*, Slovart vydal v roku 2012 knižku pre deti *Kráľovnin náramok*. Tvar privlastňovacieho prídavného mena má v názve aj román *Pekelné príbehy – Kráľovnina reč* z roku 2013 a na televíznych obrazovkách sa z času na čas objavuje dvojdielny francúzsky film s názvom *Troja mušketieri – Kráľovnine prívesky*.

V internetových textoch je frekvencia tvarov typu *kráľovnin* vysoká, dominujú pritom ponuky na knižné tituly, ako aj články z tlače informujúce o živote kráľovských rodín, napr. *Kráľovnin manžel Filip sa narodil v roku 1921 ako člen gréckej kráľovskej rodiny. – Britskí policajti kontrolovali doklady kráľovninho syna Andrewa. – Kráľovnino vianočné posolstvo bolo prvýkrát nakrútené trojrozmerné. – Panujú obavy, že miestne republikánske skupiny by mohli ohroziť kráľovninu návštevu.*

Pomerne častý je výskyt tvaru prídavného mena *kráľovnin* v prekladoch z cudzích jazykov, napr. *Názov Kráľovnine záhrady (Jardines de la Reina) pochádza od Kristófa Kolumba, ktorý roku 1492 toto súostrovie objavil. – Kráľovnina krajková šatka (Das Spitzentuch der Königin) je opereta, ktorú skomponoval Johann Strauss ml. – Queen's University of Belfast (Kráľovnina univerzita v Belfaste) – Escalier de la Reine (Kráľovnine schody) – Asi 10 % praktizujúcich advokátov prvého typu sú členmi Kráľovninej rady (Queen's Counsel), teda sa im k menu pridáva QC.*

5.8. Šľachtičná

Osobitné postavenie v rámci vzoru *gazdiná* má substantívum *šľachtičná*, pri ktorom na rozdiel od slov *švagriná*, *princezná* či *kráľovná* používateľa slovenského jazyka uprednostňujú adjektívne skloňovanie vo všetkých pádoch množného čísla. Namiesto plurálových tvarov *G šľachtičien – D šľachtičnám – L o šľachtičných – I so šľachtičnami* používajú pádové podoby *G šľachtičných – D šľachtičným – L o šľachtičných – I so šľachtičnými*. Veľa príkladov na adjektívne skloňovanie v pluráli nachádzame v dennej tlači a v rozličných textoch na internete: ... *zatiaľ ani nedisponuje titulom kráľovná, ktorého sa dostalo všetkým trom šľachtičným sobášom s anglickými kráľmi.* – ... *také krásavice sa medzi šľachtičnými už pár storočí nerodili.* – *Má tridsaťštyri rokov a venuje sa veľmi tradičnému umeniu „starých materií“, kráľovien, princezien či šľachtičných – výšivkárstvu.* Posledný z uvedených príkladov je zaujímavý tým, že sa v jednej vete stretávajú až tri substantíva vzoru *gazdiná* v rovnakom páde, a predsa autorka textu zvolila tvar *šľachtičných* a nie *šľachtičien* ^[8].

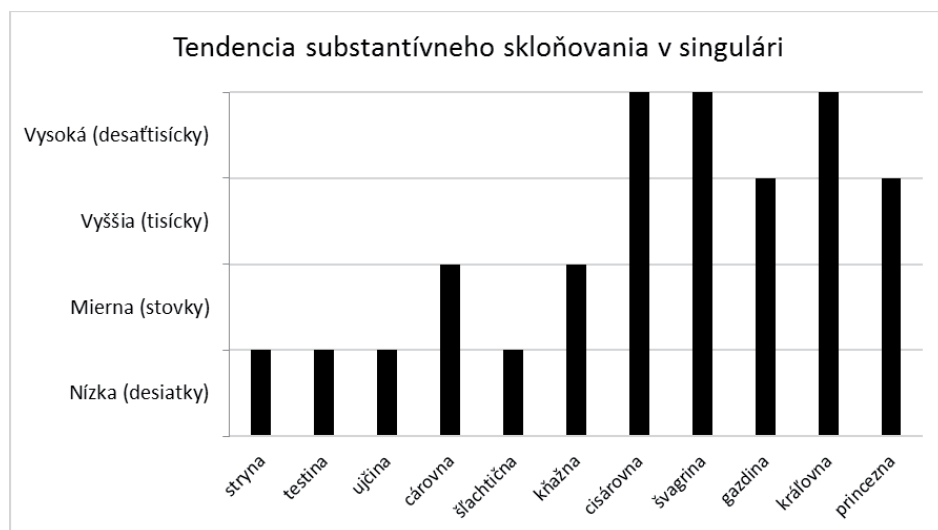
Substantívne skloňovanie podstatného mena *šľachtičná* v jednotnom čísle sa vyskytuje len zriedka. Okrem citácie z článku Jozefa Jacka *Skloňovanie podstatných mien vzoru gazdiná* v Kultúre slova, 1995 sa v SNK našiel len jediný doklad: *Do roku 1960 čakala anglická čitateľská verejnosť na možnosť oboznámiť sa s príbehom lásky hájnika Mellorsa a anglickej šľachtičky Connie na pozadí jej nepodareného manželstva s Cliffordom Chatterleym* (Revue svetovej literatúry, 1966). V internetových textoch sú substantívne tvary podstatného mena *šľachtičná* v jednotnom čísle takisto zriedkavé, napr. *Vítal ju ako nejakú šľachtičnu a nepopustil, dokiaľ sa nedala odvieť k nim.* – *Vedľa Renée Fleming zažiarí všestranná mezzosopranistka Stephanie Blythe v úlohe šľachtičky Eduige.*

Pri privlastňovaní uprednostňujú používatelia slovenského jazyka genitívny tvar, napr. *Najmladší syn španielskej šľachtičky sa zapojil do debaty o riešení krízy.* – *Manžel mladej šľachtičky musel odísť do vojny.* V SNK sme zaznamenali len 6 výskytov tvarov s použitím koncoviek *-in*, *-ina*, *-ino*, a to z jediného zdroja (Revue svetovej literatúry, 2001), napr. *Šľachtičnina hlava chcela zomrieť, ale podľahla radcovmu našepkávaniu...* Výskyt prídavných mien typu *šľachtičnin* na internete je takisto takmer nulový. Častejšie sa stretávame s odchýlnym genitívnym privlastňovaním, ktoré súvisí s už spomínanou tendenciou adjektívneho skloňovania v množnom čísle. Na internete možno nájsť množstvo príkladov privlastňovania, v ktorom sa namiesto genitívu substantívneho tvaru *šľachtičien* použil genitív adjektívneho tvaru *šľachtičných*, napr. *Zámok ponúka 3 návštevnícke okruhy, počas ktorých nahliadnete do izieb šľachtičných...* – ... *historička SNM v Betliari prítomných zavedie do tajov dámskej módy na portrétoch šľachtičných od neskorej renesancie...* – *Presvedčiť sa, ako vznikali hrdinské príbehy pri bitkách, obliecť sa do šiat šľachtičných a získať si srdce rytiera.*

6. ZÁVER

Frekvencia tvarov substantív vzoru *gazdiná* odchylných od kodifikácie závisí od frekvencie jednotlivých substantív aj od typu textu, v akom sa používajú. Keďže najvyššiu kvalitu z hľadiska jazykovej kultúry dosahujú väčšinou knižné publikácie, ktoré prešli odbornou jazykovou úpravou, najmenej odchylných tvarov v písomnom prejave sa vyskytovalo pri slovách *testiná*, *ujčiná*, *stryná*, ktoré sú dnes na okraji aktívnej slovnej zásoby slovenského jazyka a vyskytujú sa predovšetkým v beletrii. Mierne kolísanie v skloňovaní sa prejavila pri substantívach *cárovná* a *kňažná*. Výraznejšie kolísanie sme zaznamenali pri substantívach *gazdiná* a *princezna* a vysokú frekvenciu odchylného tvorenia pádových podôb pri skloňovaní mali substantíva *švagrína*, *cisárovná* a *kráľovná* (porov. graf č. 2), ktoré sa najčastejšie vyskytovali najmä v rozličných internetových textoch nesúcich výrazné znaky hovorového štýlu. V ústnej komunikácii sa tieto slová často vyslovujú krátko [*gazdina*, *princezna*, *švagrína*, *cisárovna*, *kráľovna*], čím sa posilňuje tendencia skloňovať ich podľa vzoru *žena* aj v určitých typoch internetových textov štýlovo blízkych hovorenému prejavu.

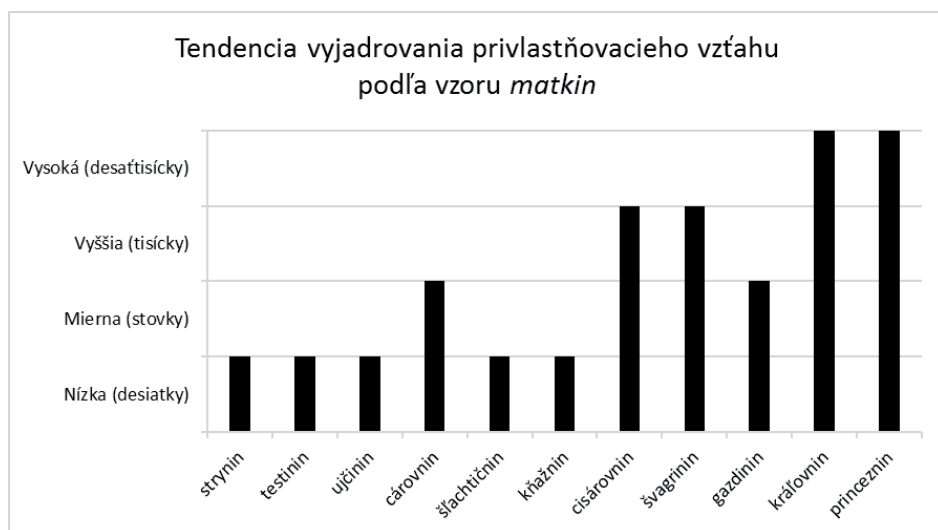
Graf č. 2:

Spomedzi feminín vzoru *gazdiná* sa vyčleňuje substantívum *šľachtičná*, pri ktorom sa ako pri jedinom prejavuje výrazná tendencia k adjektívnemu skloňovaniu v množnom čísle. Dôvody tohto javu nie sú úplne jasné. Istú úlohu môže zohrávať skutočnosť, že substantívum *šľachtičná* sa v texte často vyskytuje spolu so substantivizovanými adjektívami *komorná* a *chyžná*, čo môže zvädzať k analógii.

Vyjadrovanie privlastňovacieho vzťahu je podľa našich zistení v podstate jednotné a zodpovedá kodifikácii pri substantívach *testiná*, *ujčiná*, *stryná*, *šľachtičná*, *kňažná*, len mierne kolísanie sme zaznamenali pri substantívach *gazdiná*, *cárovná*, *cisárovná*. Pri substantíve *švagríná* je kolísanie v jazykovej praxi signifikantne väčšie a pri substantívach *princezná* a *kráľovná* už možno hovoriť o vysokej rozkoľisanosti (porov. graf č. 3), pričom v neformálnych textoch na internete blízkych hovorovému štýlu tvorba privlastňovacích prídavných mien príponami *-in*, *-ina*, *-ino* dokonca prevažuje. Pri oboch skúmaných javoch dôležitú úlohu zohráva analógia; používatelia jazyka mentálne sledujú najčastejšie sa vyskytujúci vzorec, pri skloňovaní je to vzor *žena*, pri privlastňovaní tvorba privlastňovacích prídavných mien typu *matkin* príponami *-in*, *-ina*, *-ino*.

Graf č. 3:

Pri slovách *švagríná*, *kráľovná*, *cisárovná* (respektíve aj *princezná*) sa tendencia substantívneho skloňovania v jednotnom čísle prejavuje výrazne a dlhodobo, preto by podľa nášho názoru bolo vhodné zvážiť uvádzanie alternatívneho substantívneho skloňovania s kvalifikátorom *hovorové* aj v príručkách slovenského jazyka. Podobne pri privlastňovaní substantívam *švagríná*, *kráľovná*, *cisárovná*, *princezná* možno uvažovať o „legalizovaní“ privlastňovacích prídavných mien v tvare *švagrínin*, *kráľovnin*, *cisárovnin*, *princeznin*, ktorých potrebu, ako sa ukázalo, pociťujú aj skúsení používatelia slovenského jazyka s kultivovaným jazykovým povedomím, spisovatelia a prekladatelia.

Literatúra

- BUZÁSSYOVÁ, Klára – JAROŠOVÁ, Alexandra (eds.): Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Bratislava: Veda 2006.
- CZAMBEL, Samuel: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. Turčiansky sv. Martin: Kníhkupecko-nakladateľský spolok 1902.
- DAMBORSKÝ, Ján: Krátka mluvnica slovenská so zvláštnym zreteľom na pravopis. 2. vyd. Nitra: Š. Huszar 1927.
- DVONČ, Ladislav: Podstatné mená vzoru gazdiná. Kultúra slova, 1983, roč. 17, č. 1, s. 6 – 10.
- DVONČ, Ladislav: Dynamika slovenskej morfológie. Bratislava: Veda 1984.
- ESSEXOVÁ, Karen: Kleopatra, egyptská princezná. Bratislava: Slovenský spisovateľ 2002.
- FURDÍK, Juraj: Pojem produktivity v slovotvorbe a v morfológii. Jazykoveda v bibliografii, bibliografia v jazykovede (na počesť Ladislava Dvonča). Bratislava: Veda 2002, s. 22 – 29.
- HABOVŠTIAK, Anton: Pastierik a zbojníci. Bratislava: Mladé letá 1963.
- HATTALA, Martin: Mluvnica jazyka slovenského. Pešť: V. Lauffer 1864.
- IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, Mária: Hovorový štýl súčasnej spisovnej slovenčiny. Slovenská reč, 1963, roč. 28, č. 1, s. 17 – 31.
- JACKO, Jozef: Skloňovanie podstatných mien vzoru gazdiná. Kultúra slova, 1995, roč. 29, č. 2, s. 75 – 78.
- JÁNOŠÍK, Anton: Kráľovná či kráľovna? – gazdiná či gazdina? Slovenská reč, 1937 – 38, roč. 6, č. 10, s. 330 – 334.
- JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára (eds.): Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. Bratislava: Veda 2011.
- KOPECKÁ, Martina: Kodifikačné tendencie v pravidlách slovenského pravopisu z r. 1931 až 2000. Dizertačná práca. Bratislava 2013.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4. dopl. a upr. vydanie. Bratislava: Veda 2003.
- LENČO, Ján: Cesta na morské dno. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1966.
- LETZ, Belo: Gramatika slovenského jazyka. Bratislava: Štátne nakladateľstvo v Bratislave 1950, s. 261 – 262.
- Morfológia slovenského jazyka. Hl. red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966, s. 110 – 111.
- Pravidlá slovenského pravopisu. 4. nezmenené vydanie. Red. M. Považaj. Bratislava: Veda 2013. 592 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom. Vydala Matica slovenská ako prácu svojej pravopisnej komisie nákladom Štátneho nakladateľstva v Prahe 1931.
- Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. Bratislava: Slovenská akadémia vied 1953.
- Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská 1940, s. 86.
- RENDELL, Ruth: Z hľbokej vášne. Bratislava: Slovenský spisovateľ 2001.
- Revue svetovej literatúry. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1966, roč. 2, č. 3.
- Revue svetovej literatúry. Bratislava: SSPUL 2001, roč. 37, č. 3.
- Slovník slovenského jazyka. I. diel. A – K. Hl. red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959.
- Slovník slovenského jazyka. IV. diel. S – Z. Hl. red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1964.
- SOKOLOVÁ, Miloslava: Nový deklinačný systém slovenských substantív. Prešov: Filozofická fakulta prešovskej univerzity v Prešove 2007.
- ŠIKULA, Vincent: Vlha. Bratislava: Smena 1978.
- ŠTÚR, Ludevít: Nauka reči Slovenskej. V Prešporku 1846, 142. s.

ŤAŽKÝ, Ladislav: Krásna zlatá beštia. Snina: Galéria Miro 2000.
WOOLFOVÁ, Virginia: Vlastná izba. Bratislava: Kalligram 2000.
ZAMAROVSKÝ, Vojtech: Objavenie Tróje. Bratislava: Perfekt 2002.

Internetové zdroje

- [1] Slovenský národný korpus – prim-6.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2013. Online: <http://korpus.juls.savba.sk>.
- [2] KOPOROVÁ, Kvetoslava – LIŠKOVÁ, Anna – EDDY, Eva: Rusinsky jazyk v konverzácii pre II. stupeň základných škôl a stredné školy s vyučovacím jazykom rusínskym a s vyučovaním rusínskeho jazyka. Prešov: Rusín a Ľudové noviny 2009. 188 s. Online: http://www.unipo.sk/public/media/11531/Rusinsky_jazyk_v_konverzácii.pdf, cit. 14. 5. 2015
- [3] <http://korzar.sme.sk/c/4592730/cisarovna-sisi-bude-mat-svoje-muzeum.html>, cit. 15. 5. 2015
- [4] <http://www.antikaeu.sk/sk/eshop/product/4584/keramicky-hrncek-svagriny>, cit. 15. 5. 2015
- [5] <https://www.aha-antikariat.sk/aha-antikariat/eshop/1-1-Nazov-AZ/0/5/26299-Kralovna-juhu-Arturo-Perez-Reverte>, cit. 20. 5. 2015
- [6] <http://www.ipark.sk/86192-snehova-kralovna>, cit. 20. 5. 2015
- [7] <http://www.turistika.cz/mista/praha-letohradok-kralovny-anny-belveder>, cit. 20. 5. 2015
- [8] <http://www.povecernik.sk/spravy-presov/191663/krizik-bez-ktoreho-sa-nezaobide-ziaden-ludo-vy-kroj>, cit. 20. 5. 2015

JAZYKOVÉ POVEDOMIE ŠTUDENTOV MEDIÁLNYCH ODBOROV A ICH SCHOPNOSŤ VYUŽITIA PROGRAMOV NA KORIGOVANIE TEXTU

Gabriela Magalová

*Katedra slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity
Priemyselná 4, 918 43 Trnava, e-mail: gabriela.magalova@truni.sk*

MAGALOVÁ, G.: Language Awareness of Students of Media Disciplines and their Ability to Use Programs to Correct Texts. *Slovak Speech*, 2015, vol. 80, no. 5-6, p. 325-342.

Abstract: This study examines the way university students use programs for text correction. The research was carried out in four departments specialized in a media or journalistic focus. We've put together a questionnaire (basic research results were published in 2014). We examined the outcomes to know the limits of these programs by students of journalism and media. The results indicated that their knowledge about this problems are not very well. Many students could not name even one phenomenon that Word with an editing function was not able to correct. Those who specified at least one phenomenon, mostly identified the inability to distinguish between singular and plural (31%) and inability to correct spelling of foreign words and words that occur in a computer program (29,8 %). Most respondents relied on computer programs completely or partly and never verified with codification handbooks.

Keywords: computer programs, language culture, students of journalism and media, text corrections

1. ÚVOD

Pojem jazykové vzdelávanie v školách sme po r. 1990 začali chápať v iných konotáciách ako v predchádzajúcom období. Pohľad do učebníc slovenského jazyka platných v 70. a 80. rokoch minulého storočia ilustruje snahu o komplexnosť poznania jazykového systému vzhľadom na ontologické možnosti recipientov. Súčasné učebnice preferujú iný zámer, ktorý nebazíruje na komplexnosti poznatkov, ale v porovnaní s predchádzajúcou koncepciou predstavuje jednotlivé jazykové roviny v (nie vždy šťastnej) selekcii poznatkov. Napríklad v syntaktickej rovine sa žiakovi základnej školy nepredstavujú všetky spôsoby spájania slov vo vete (zhoda, väzba, primkyňovanie), ako to bolo v minulosti, nevenuje sa pozornosť všetkým vetným členom a ani celej škále hypotaktických či parataktických súvetí a pod. Nová koncepcia však v porovnaní s tou staršou akcentuje hravosť a snaží sa inovatívnymi metódami spraviť učenie slovenčiny zábavné. Či sa týmto spôsobom poznatková databáza rozširuje, či zužuje, je vecou odborných polemík. Až čas ukáže, či je to cesta, ktorá vedie k úspechu. Slovenčinári na vyšších formách vzdelávania (na stredných či vysokých školách) však dlhodobo avizujú alarmujúci stav poznania systému materinského jazyka a jeho ovládanie.

Pod pojmom jazykové vzdelávanie sa dnes chápe skôr vzdelávanie v oblasti cudzích jazykov ako zdokonaľovanie používania a poznania materinského jazyka. Niet sa čo čudovať, všetky tieto posuny sú – ako je známe – pevne späté so spoločenskými, kultúrnymi a politickými pohybmi na Slovensku. Systematické úsilie o komplexnejšie poznanie materinského jazyka by si vyžadovalo inú časovú dotáciu hodín – tá však musela ustúpiť aktuálnej požiadavke venovať sa poznaniu viacerých jazykov. Je len samozrejmé (a tiež veľmi citelné), že tieto zmeny postoja školskej politiky zasiahli kvalitu vzdelávania práve v oblasti materinského jazyka na všetkých úrovniach vzdelávania. V oblasti vzdelávania na vysokej škole sa tento fenomén dostatočne ukáže na začiatku štúdia tých vysokoškolákov, ktorí si zvolia materinský jazyk ako aprobáciu učiteľského zamerania, alebo tých, ktorí sa rozhodnú pre štúdium žurnalistiky či mediálnych odborov. Pedagóg celkom logicky predpokladá, že vybraný odbor korešponduje s vyšším jazykovým povedomím adeptov, no často zistí, že študenti neovládajú nielen stredoškolské, ale často ani základnoškolské učivo. Problém sa znásobuje: na teoretickú neznalosť pravidiel nadväzuje ortografická negramotnosť študentov, a tak fakt, že daná vzorka študentov predstavuje tých, ktorí majú zvýšený záujem o jazyk a text, je povážlivý.

Tento stav je odbornou verejnosťou fixovaný už pomerne dlho. Do procesu výučby a práce s textom vstupujú okrem spomínaných javov aj nové médiá a nové technológie. Mnohí učitelia pociťujú v tejto internetovej dobe nepravosť a ohrozenie, mnohí však sú schopní nový stav obrátiť vo svoj prospech a s možnosťami, ktoré ponúka internet, skvalitniť oblasť poznávania žiakov či študentov.

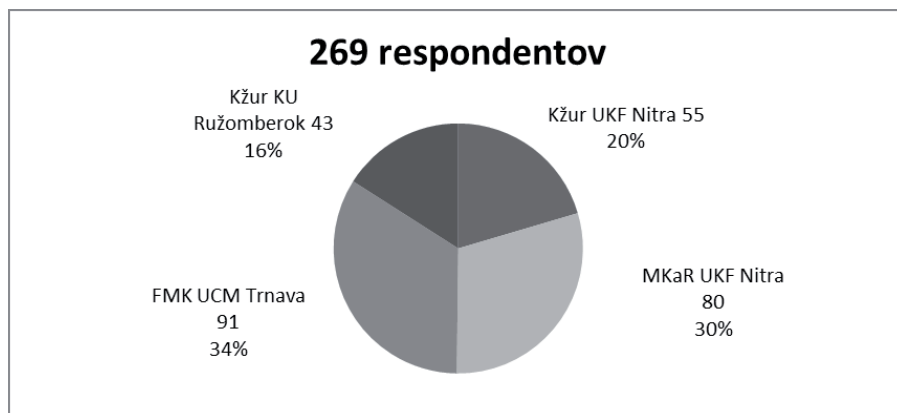
V roku 2014 sme robili prieskum medzi študentmi mediálnych odborov na slovenských vysokých školách. Prvú časť prieskumu sme publikovali v zborníku *Jazyk – kultúra – spoločnosť* (Nitra, 2014, s. 41 – 49), dostupná je i na internete ^[1]. Odborná verejnosť schopnosť/neschopnosť používať materinský jazyk v zhode s jeho aktuálnymi normami hodnotí dosť nejednoznačne. Spomeňme aspoň zborník z konferencie *Jazyková kultúra na začiatku tretieho tisícročia*, ktorý editoval M. Považaj v roku 2008. V úvode zborníka sa M. Považaj vyjadril takto: „Súčasný stav verejných jazykových prejavov z hľadiska dodržiavania požiadaviek na jazykovú kultúru, ktoré sú realizované v spisovnom jazyku, alebo takých, ktoré by mali byť realizované v spisovnej slovenčine, by sme stručne charakterizovali ako neuspokojivý“ (Považaj, 2009, s. 11). V spomenutom zborníku sa však našli hlasy, ktoré túto skutočnosť síce fixujú, ale nehodnotia ju až tak dramaticky. S. Mislovičová nevidí napríklad v používaní internetovej komunikácie, v číťovaní či esemeskovaní úpadok jazykovej kultúry, pretože sa domnieva, že kultúrny pisateľ vie rozlišovať medzi jednotlivými komunikátmi a to, čo si v pravopise dovoľí v číťe či esemeske, nedovoľí si v oficiálnom liste: „Negatívneho vplyvu na bežnú komunikáciu sa netreba obávať – kto vie, aká má byť grafická podoba oficiálneho textu, ten vie rozlíšiť komunikačné situácie“ (Mislovičová, 2009, s. 72).

Vysokoškolské vzdelanie v odbore žurnalistika, respektíve masmediálna komunikácia a reklama, ponúka vo svojich študijných plánoch pomerne bohaté zastúpenie jazykových disciplín, čo má zabezpečiť želanú úroveň absolventov v oblasti poznania materinského jazyka. Výsledky výskumu však potvrdzujú, že študenti sa skôr spoliehajú na korigovanie počítačovým programom ako na vlastné znalosti o stavbe vety či istých ortografických javoch. Naším zámerom bolo v prvej fáze prieskumu zistiť, do akej miery sa študenti spoliehajú na opravy, ktoré im urobí počítačový program, a či sú schopní pomenovať javy, ktoré im program neopraví, poznať jeho limity.

V druhej fáze analýzy využívame zozbieraný materiál, aby sme rozanalyzovali zistené fakty a štatisticky vyhodnotili, ktoré oblasti jazyka študenti vnímajú ako tie, ktoré im korektorský program môže pomôcť opraviť, a ktoré, naopak, v zhode s logikou jazyka žiaden počítačový program nie je schopný opraviť. Ide nám teda o zisťovanie kompetentnosti či schopnosti študentov mediálnych odborov hodnotiť gramatické a ortografické vlastnosti textu a správne ich posudzovať z hľadiska možnosti korekcií počítačovými programami.

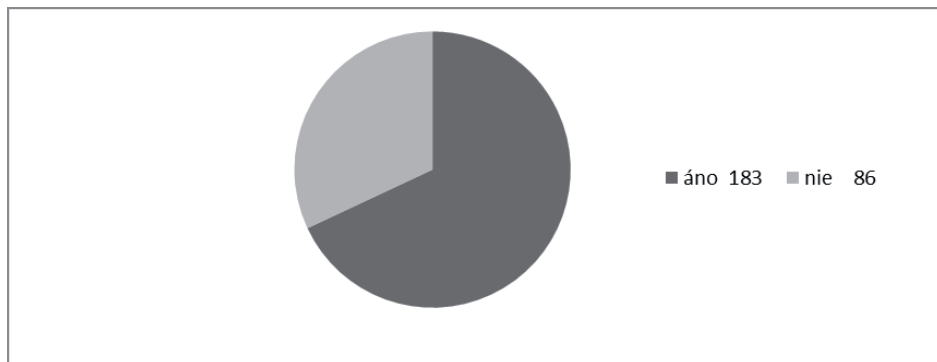
2. VZORKA RESPONDENTOV

Oslovili sme štyri vysokoškolské pracoviská, ktoré vychovávajú žurnalistov či mediálnych pracovníkov. Odpovede sme žiadali od Katedry žurnalistiky FF UKF v Nitre, od študentov marketingovej komunikácie a aplikovaných mediálnych štúdií FMK UCM v Trnave, od študentov z odboru masmediálna komunikácia a reklama FF UKF v Nitre a od študentov Katedry žurnalistiky FF KU v Ružomberku – spolu sme spracovali odpovede z 269 dotazníkov. Zo skúmanej vzorky bolo 228 študentov bakalárskeho štúdia (cca 84 %), 41 študentov študovalo v magisterskom štúdiu (cca 16 %). Všetci respondenti študovali v dennej forme štúdia. Pomer študentov z jednotlivých univerzít a odborov bol takýto:

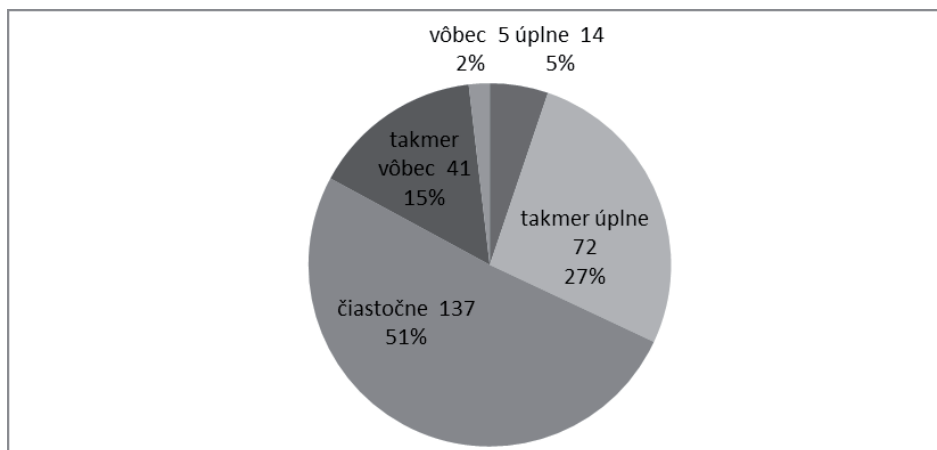
Graf 1: Pomer študentov z jednotlivých univerzít a odborov

Najprv sme v dotazníku kládli otázku, či študenti pracujú s počítačovým programom, ktorý umožňuje kontrolu pravopisu napísaného textu. Odpovede boli takéto:

Graf 2: Pracujete s počítačovým programom, ktorý umožňuje kontrolu pravopisu napísaného textu?

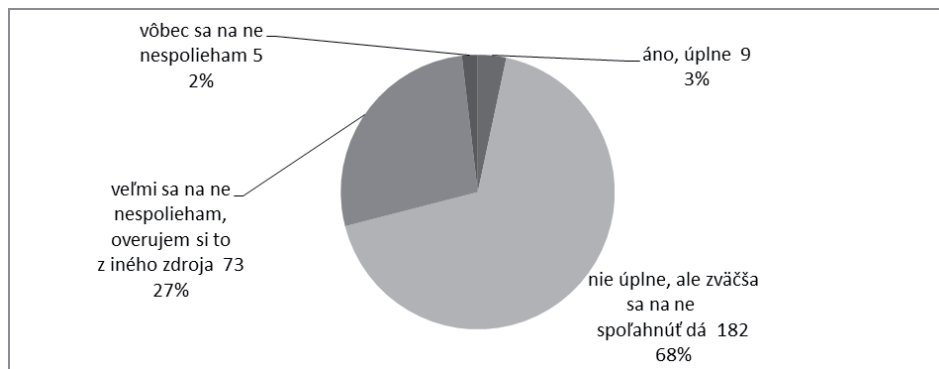
Zaujímavá bola mozaika odpovedí na otázku, do akej miery sa respondenti spoliehajú na korektúry vykonané počítačovým programom. Odpovedalo 100 % respondentov a len malá časť študentov odpovedala, že sa na ne nespolieha „vôbec“ (5 respondentov). Vo všetkých prípadoch išlo o používanie programu Microsoft Office Word (rôznej verzie) a jeho funkcie „gramatika a pravopis“.

Graf 3: Do akej miery sa spoliehate na korektúry vykonané počítačovým programom?

Kým otázka o spoľahnutí sa na počítačové korektúry bola zameraná na subjektívnu dôveru v počítačový program, ďalšia otázka smerovala už k tomu, z čoho

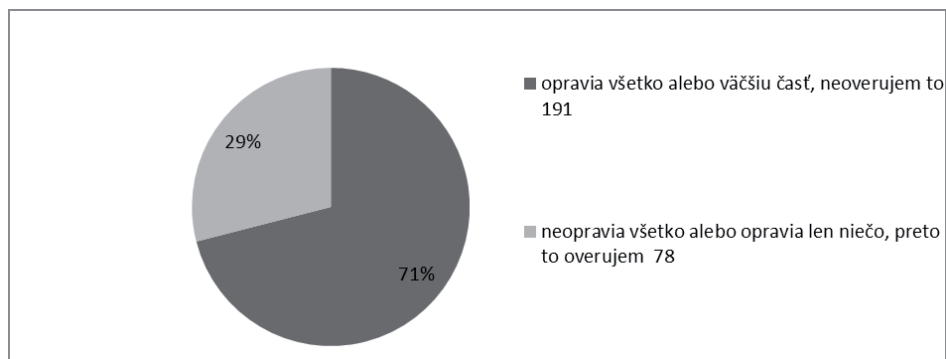
pramení dôvera či nedôvera respondentov: či si myslia, že sú vytvorené v zhode s platnými kodifikačnými príručkami, či si respondenti overujú ortografickú korektnosť/nekorektnosť podčiarknutých slov a pod. Ponúkame výsledky, ktoré sme získali z prostredia univerzít:

Graf 4: Sú podľa vás tieto korektúry nastavené tak, že opravujú všetky nedostatky v zmysle platných Pravidiel slovenského pravopisu?

Študenti žurnalisti odpoveďami dali najavo, či práci s počítačovým korektorským programom dôverujú úplne, alebo nie úplne. Rozlišovali sme však odpovede, či sa ich nedôvera premietla aj do snahy pracovať s kodifikačnými príručkami.

Štatistické ukazovatele zasa môžeme rozdeliť do dvoch kategórií: v jednej budú tí, ktorí úplne dôverujú, spolu s tými, ktorí síce nedôverujú úplne, ale javy si ďalej neoverujú a zväčša sa na korektúry spoľahnú. V druhej skupine sú tí, ktorí nedôverujú úplne, a aj tí, ktorí síce nízky stupeň dôvery priznávajú, ale javy si overujú aj z iných zdrojov; sú to teda ľudia, ktorí sa iba na počítačové korektúry nespoliehajú.

Graf 5: Názory respondentov a ich postoj ku korektúram

Ako vidno zo štatistiky, takmer tri štvrtiny opýtaných študentov už počítačové korektúry neanalyzuje, aj keď niektorí vedia (tušia), že všetko nemusí byť v zmysle platných pravopisných pravidiel. Zaujímavé bolo zisťovanie, koľko percent študentov z každej univerzity patrí do skupiny, ktorá počítačovým korektúram nedôveruje alebo si javy overuje v ďalších kodifikačných príručkách. Počet respondentov Katedry žurnalistiky FF KU v Ružomberku, ktorí nedôverčivý postoj ku korekciám vyjadrili, bol 12, t. j. 27,9 % z celkového počtu 43 respondentov. Študenti odboru masmediálna komunikácia a reklama FF UKF v Nitre dosiahli 26,25 %, teda zo vzorky 80 respondentov sa do tejto skupiny prihlásilo 21 študentov. Z trnavskej FMK UCM sa zo vzorky 90 respondentov prihlásilo 18 študentov, čo je len 19,78 %, a z nitrianskej Katedry žurnalistiky FF UKF to bolo 26 študentov zo vzorky 55 respondentov, čo je 47,27 % tých, ktorí počítačovým programom na korekciu textu nedôverujú.

V dotazníku sme však išli ešte ďalej a zisťovali sme, či respondenti vedia pomenovať konkrétne javy, ktoré počítačový program nie je schopný opraviť, či poznajú jeho limity. Pomerne veľký počet opýtaných nechal túto kolónku prázdnu.

V percentuálnom vyčíslení najviac vedomostí o limitoch počítačových korektúr majú študenti žurnalistiky UKF v Nitre, až 96,36 % opýtaných vedelo pomenovať aspoň jeden limit, ktorý počítačový program má. Nasledujú študenti Katedry marketingovej komunikácie a reklamy UKF v Nitre, percentuálne boli v pomenovaní aspoň jedného počítačového limitu úspešní na 76,25 %. Za nimi nasleduje UCM v Trnave, jej študenti sa vyjadrili aspoň o jednom limite počítačového programu v počte 69,23 % opýtaných. Výpočet uzatvára Katedra žurnalistiky FF Katolíckej univerzity v Ružomberku, tam na výzvu opísať aspoň jeden limit reagovalo iba 62,79 % študentov.

Mali sme k dispozícii rozsiahly materiál, a tak sme sa pokúsili vytvoriť štatistický obraz. Na tieto účely už vzorku študentov z vybraných štyroch katedier s mediálnym zameraním netvorili všetci respondenti, ale iba tí študenti, ktorí vyplnili aspoň jeden údaj vo výzve dotazníka, ktorá znela:

Ak ste presvedčený, že počítačové korektúry majú svoje limity (nedostatky), opíšte, ktoré gramatické javy počítačový program neopraví.¹

V dotazníkoch, ktoré sa nám vrátili z UCM v Trnave, týmto kritériám vyhovovalo 63 dotazníkov (69,23 % z celkového počtu 91). Z UKF v Nitre z odboru žurna-

¹ Pojem „gramatické javy“ sme uprednostnili pred pojmom „ortografické javy“, pretože nám pri skúmaní problematiky išlo o širší záber študentských pohľadov na danú problematiku. Dotazníky, ktoré študenti vyplňali, neboli pri vyplňaní na jednotlivých fakultách korigované priamo zostavovateľkou, a tak z nich jasnejšie vyplýva, ako pojem „gramatické“ chápu študenti rôznych mediálnych odborov na rôznych univerzitách. Ako vidíme z nasledujúcich grafov, študenti zaradili medzi tieto javy problematiku ortografie, lexikológie (slovotvorby) či štylistiky, ba aj tie javy, ktoré s gramatikou nesúvisia (napr. úvodzovky).

listika to bolo 53 dotazníkov (96,36 % z počtu 55), z nitrianskej univerzity z odboru marketingová komunikácia a reklama 61 dotazníkov (76,25 % z 80 respondentov) a z KU v Ružomberku z odboru žurnalistika 27 dotazníkov (62,79 % zo 43 respondentov). Spolu to bolo 204 dotazníkov, z ktorých sme mohli pri našich analýzach vychádzať.

2.1. Výsledky odhalenia limitov na korigovanie textu

V tejto podkapitole prinášame výsledky podľa jednotlivých katedier. Štatistické ukazovatele doplníme tabuľkami konkrétnych javov, ako ich označili študenti.

2.1.1.Trnava: aplikované mediálne štúdiá, marketingová komunikácia UCM – výsledky odhalenia limitov programov na korigovanie textu

Analýza 63 dotazníkov z celkového počtu 91 respondentov pomohla bližšie špecifikovať javy, ktoré sú schopné študenti mediálnych odborov UCM v Trnave odhaliť ako javy, ktoré počítač s korektorským programom nevie opraviť.

Počítačový program podľa týchto respondentov neopraví hlavne cudzie alebo prevzaté slová a slová, ktoré nepozná. Výpočet programových limitov pokračoval morfológickými javmi, študenti uvádzali neschopnosť programu opraviť chybné skloňovanie a chybný pravopis vlastných podstatných mien. Mnohí odhalili i neschopnosť programu rozlíšiť N pl. a N sg. adjektív (pekný chlap – pekní chlapi) a aj neschopnosť rozlíšiť niektoré paronymy². Z oblasti syntaxe sa vyjadrili o nemožnosti opravovať čiarky. Medzi obmedzeniami sme našli aj poznámky týkajúce sa interpunkcie vo všeobecnosti, najviac sa spomínali úvodzovky. Medzi ojedinelými konkrétnymi odpoveďami boli spomenuté takéto nedostatky:

- neschopnosť rozlišovať medzi tvarom psy/psi;
- podčiarkne ako chybné dve rovnaké slová za sebou, aj keď tam patria (robil si si úlohu...);
- neopraví koncovky , -ou, , -ov;
- nevie rozlíšiť správne/nesprávne spájanie slov (t. j. tvorbu zložených adjektív vytvorených zo združených pomenovaní a tvorbu adjektív vytvorených z niekoľkých samostatných substantív spájaných zlučovacím vzťahom);
- nevie rozlišovať pravopis násobných čísloviek s príponou raz a -krát.

Vidíme, že medzi názormi študentov nájdeme i nepresné či nepravdivé tvrdenia. Počítačový program napríklad rozlišuje sufixy , -ou/, -ov, podčiarkuje ako chybné spojenia „so ženov“ či spojenie veľa „dubou“ a pod. V zhode s ortografickými pra-

² Tento termín študenti neuviedli, hovorili o takmer podobných slovách, ktoré sa do kontextu nehodia, ale v slovníkoch sa nachádzajú, napríklad zámená my – mi, krištál – kryštál, kocka – kočka (homofóny, homografy či paronymy).

vidlami síce podčiarkne ako chybný tvar násobnej číslovky „päťkrát“, hoci násobnú číslovku „päť krát“ považuje za správnu. Ide o neschopnosť počítačového programu rozlíšiť nesamostatný základ -krát od znaku násobenia (krát).

Najčastejšie limity, ktoré študenti odhalili, sme vedeli štatisticky porovnávať, keď sme vyselektovali najčastejšie sa opakujúce odpovede a zaradili ich do tabuľky:

Javy, ktoré počítačový program neopraví	Počet odpovedí	Percento z odpovedajúcich respondentov (63)	Percento zo všetkých respondentov (91)
neopraví skloňovanie, nerozlišuje singulár a plurál (pri substantívach, adjektívach...)	22	34,9 %	24,2 %
neupozorní na pravopis vlastných podstatných mien a názvov	12	19,0 %	13,2 %
neopraví pravopis cudzích slov a slov, ktoré sa nevyskytujú v počítačovom programe	33	52,4 %	36,3 %
nerozlišuje paronymá, homofóny či homografy	5	7,9 %	5,5 %
nárečové a slangové slová, archaizmy či poetizmy pokladá automaticky za chybný tvar	1	1,6 %	1,1 %
neopraví pravopis zložených adjektív	1	1,6 %	1,1 %
nevie opraviť čiarky	18	28,6 %	19,8 %
nevie opraviť inú interpunkciu (napr. úvodzovky)	6	9,5 %	6,6 %
nevie opraviť i iné javy	5	7,9 %	5,5 %

Tabuľka 1: Limity programov na korekciu textov; aplikované mediálne štúdiá, marketingová komunikácia FMK UCM v Trnave

2.1.2. Nitra: Katedra žurnalistiky UKF Nitra – výsledky odhalenia limitov programov na korigovanie textu

V tejto skupine respondentov sme analyzovali až 53 dotazníkov z celkového počtu 55 respondentov. V porovnaní s predchádzajúcimi výsledkami dopadli nitrianski žurnalisti takto:

Javy, ktoré počítačový program neopraví	Počet odpovedí	Percento z odpovedajúcich respondentov (53)	Percento zo všetkých respondentov (55)
neopraví skloňovanie, nerozlišuje singulár a plurál (pri substantívach, adjektívach...)	18	34,0 %	32,7 %
neupozorní na pravopis vlastných podstatných mien a názvov	15	28,3 %	27,3 %
neopraví pravopis cudzích slov a slov, ktoré sa nevyskytujú v počítačovom programe	20	37,7 %	36,4 %
nerozlišuje paronymá, homofóny či homografy	5	9,4 %	9,1 %

nárečové a slangové slová, archaizmy či poetizmy pokladá automaticky za chybný tvar	7	13,2 %	12,7 %
neopraví pravopis zložených adjektív	3	5,7 %	5,5 %
nevie opraviť čiarky	22	41,5 %	40,0 %
nevie opraviť inú interpunkciu (napr. úvodzovky)	2	3,8 %	3,6 %
nevie opraviť i iné javy	17	32,1 %	30,9 %

Tabuľka 2: Limity programov na korekciu textov; Katedra žurnalistiky FF UKF v Nitre

V tejto vzorke respondentov sme našli najbohatší inventár javov, ktoré sme zaradili do položky „iné“:

- program neopraví chyby súvisiace so sémantikou vety (2x);
- program neopraví tvary čísloviek;
- program neopraví chybný slovosled vo vete (2);
- program neopraví kontextové chyby;
- program nerozlišuje rozvité prechodníky, činné prídavia a ich pravopis;
- program nevie opraviť chýbajúce slovo vo vete;
- program neupozorní na chybné použitie predpôn;
- program nevie správne deliť slová;
- program neopraví stylistické chyby;
- program neopraví nežiaducu redundanciu slov;
- program neupozorní na chybné (alebo chýbajúce) medzery;
- program nevie správne písať percentá;
- program nevie rozlíšiť tvar predložky so substantívom od príslovkového výrazu alebo predložky (na miesto – namiesto)
- program nerozozná prezývky a skratkové slová;
- program neopraví slová, ktoré boli gramaticky odobrené po vydaní počítačovej verzie programu.

2.1.3. Nitra – Katedra marketingovej komunikácie a reklamy FF UKF - výsledky odhalenia limitov programov na korigovanie textu

V tejto skupine respondentov sme z celkového počtu 80 respondentov vyselektovali 61 dotazníkov obsahujúcich pomenovanie konkrétnych javov, ktoré počítačový program neopraví. Ponúkame prehľad odpovedí opäť v tabuľke:

Javy, ktoré počítačový program neopraví	Počet odpovedí	Percento z odpovedajúcich respondentov (61)	Percento zo všetkých respondentov (80)
neopraví skloňovanie, nerozlišuje singulár a plurál (pri substantívach, adjektívach...)	26	42,6 %	32,5 %

neupozorní na pravopis vlastných podstatných mien a názvov	9	14,8 %	11,3 %
neopraví pravopis cudzích slov a slov, ktoré sa nevyskytujú v počítačovom programe	23	37,7 %	28,8 %
nerozlišuje paronymá, homofóny či homografy	2	3,3 %	2,5 %
nárečové a slangové slová, archaizmy či poetizmy pokladá automaticky za chybný tvar	3	4,9 %	3,8 %
neopraví pravopis zložených adjektív	2	3,3 %	2,5 %
nevie opraviť čiarky	13	21,3 %	16,3 %
nevie opraviť inú interpunkciu (napr. úvodzovky)	6	9,8 %	7,5 %
nevie opraviť i iné javy	13	21,3 %	16,3 %

Tabuľka 3: Limity programov na korekciu textov; Katedra marketingovej komunikácie a reklamy FF UKF v Nitre

Medzi javmi, ktoré počítač nevie opraviť, sme v tejto skupine respondentov zaznamenali tieto:

- program nevie rozdeľovať slová;
- program nerozozná výnimky (v skloňovaní);
- program podčiarkne ako chybné zdomácnené slová, ktoré pozná v inom jazyku;
- program pokladá tvar niektorých citoslovieč za chybu;
- program ignoruje preklepy;
- program nevie opraviť chybný slovosled;
- program neopraví mäkkene;
- program ignoruje kontext (sémantiku) viet; (2x);
- nevie vyvodiť, v akom rode je substantívum a neopraví ani náležitý slovesný tvar;
- program nevie opraviť skratky;
- program nepozná synonymá;
- program opravuje iba slová, nie chybné vety z hľadiska štylistiky (2x).

2.1.4. Ružomberok: Katedra žurnalistiky FF KU - výsledky odhalenia limitov programov na korigovanie textu

Zo skupiny respondentov z Katedry žurnalistiky KU v Ružomberku sme brali do úvahy výsledky dvadsiatich siedmich dotazníkov, ktoré špecifikovali gramatické javy aspoň jedným príkladom. Výsledky sú zaznamenané v nasledujúcej tabuľke.

Javy, ktoré počítačový program neopraví	Počet odpovedí	Percento z odpovedajúcich respondentov (27)	Percento zo všetkých respondentov (43)
neopraví skloňovanie, nerozlišuje singulár a plurál (pri substantívach, adjektívach...)	18	66,7 %	41,9 %

neupozorní na pravopis vlastných podstatných mien a názvov	0	0 %	0 %
neopraví pravopis cudzích slov a slov, ktoré sa nevyskytujú v počítačovom programe	4	14,8 %	9,3 %
nerozlišuje paronymá, homofóny či homografy	0	0 %	0 %
nárečové a slangové slová, archaizmy či poetizmy pokladá automaticky za chybný tvar	5	18,5 %	11,6 %
neopraví pravopis zložených adjektív	2	7,4 %	4,7 %
nevie opraviť čiarky	9	33,3 %	20,9 %
nevie opraviť inú interpunkciu (napr. úvodzovky)	1	3,7 %	2,3 %
nevie opraviť i iné javy	3	11,1 %	7,0 %

Tabuľka 4: Limity programov na korekciu textov; Katedra žurnalistiky FF KU v Ružomberku

Do kolónky „iné javy“ zaradili študenti žurnalistiky len slovosled (3x).

3. KONFRONTAČNÁ ANALÝZA ZÍSKANÝCH ÚDAJOV

Náš výskum sa v druhej fáze orientoval na javy, ktoré skúmali mieru dôvery budúcich mediálnych pracovníkov v počítačový program, ktorý je určený na jazykovú korekciu textov. Orientovali sme sa primárne na výskum v prostredí univerzitného vzdelávania budúcich mediálnych pracovníkov, ktorí svojimi písanými prejavmi oslovujú široké publikum, a tak v podstatnej miere vytvárajú povedomie o spisovnej forme jazyka.

Zo vzorky 269 respondentov využíva program na korekciu textov 183 respondentov, čo je 68 % spomedzi všetkých³. Zaujímalo nás, či budúci mediálni pracovníci poznajú limity týchto programov a vedia pomenovať aspoň jeden jav, ktorý počítač neopraví. Ukázalo sa, že vysoké percento študentov nevedelo pomenovať ani jeden jav. Čiastočné výsledky podľa odborov sme uviedli v jadre tohto výskumu. Celkovo sa ukazuje, že zo vzorky 269 respondentov nevedelo pomenovať ani jeden limit programu na korigovanie textov 85 respondentov, čo je 31,6 %. Mnohí z nich, ktorí uviedli len jeden limit, sme už zahrnuli pod druhú kategóriu, teda nerozlišovali sme respondentov, ktorí poznali len jeden limit, a respondentov, ktorí ich uviedli viac. Tí tvorili 68,4 % z celej vzorky respondentov (204 respondentov).

Zo vzorky 204 respondentov najviac z nich vyslovilo názor, že počítačový program neopraví pravopis cudzích slov a slov, ktoré počítačový program nepozná. Prehľady jednotlivých zistení uvádzame v prehľadnej tabuľke.

³ Domnievame sa, že toto percento by reálne malo byť oveľa vyššie, niektorí študenti dodatočne avizovali, že sa domnievali, že existuje nejaký špeciálny program a program Word s možnosťou opravy pravopisu do tohto výpočtu nezapočítali. Tento predpoklad potvrdzuje aj fakt, že aj medzi tými, čo tvrdili, že počítačový program na korekciu textov nepoužívajú, odpovedali na otázku, aké limity má počítačový program a vedeli niektoré z nich aj pomenovať.

Univerzita, odbor	Počet	Percento zo vzorky respondentov schopných identifikovať gramatický jav	Percento zo všetkých respondentov jednotlivých odborov
odbor aplikované mediálne štúdiá, marketingová komunikácia FMK UCM v Trnave	33	52,4 %	36,3 %
odbor žurnalistika FF UKF v Nitre	20	37,7 %	36,4 %
odbor marketingová komunikácia a reklama FF UKF v Nitre	23	37,7 %	28,8 %
odbor žurnalistika FF KU v Ružomberku	4	14,8 %	9,3 %

Tabuľka 5: Počítačový program neopraví pravopis cudzích slov a slov, ktoré počítačový program nepozná.

Univerzita, odbor	Počet	Percento zo vzorky respondentov schopných identifikovať gramatický jav	Percento zo všetkých respondentov jednotlivých odborov
odbor aplikované mediálne štúdiá, marketingová komunikácia FMK UCM v Trnave	22	34,9 %	24,2 %
odbor žurnalistika FF UKF v Nitre	18	34,0 %	32,7 %
odbor marketingová komunikácia a reklama FF UKF v Nitre	26	42,6 %	32,5 %
odbor žurnalistika FF KU v Ružomberku	18	66,7 %	41,9 %

Tabuľka 6: Počítačový program neopraví skloňovanie, nerozlišuje singulár a plurál

Univerzita, odbor	Počet	Percento zo vzorky respondentov schopných identifikovať gramatický jav	Percento zo všetkých respondentov jednotlivých odborov
odbor aplikované mediálne štúdiá, marketingová komunikácia FMK UCM v Trnave	12	19,0 %	13,2 %
odbor žurnalistika FF UKF v Nitre	15	28,3 %	27,3 %
odbor marketingová komunikácia a reklama FF UKF v Nitre	9	14,8 %	11,3 %
odbor žurnalistika FF KU v Ružomberku	0	0 %	0 %

Tabuľka 7: Počítačový program neupozorní na pravopis vlastných podstatných mien a názvov

Univerzita, odbor	Počet	Percento zo vzorky respondentov schopných identifikovať gramatický jav	Percento zo všetkých respondentov jednotlivých odborov
odbor aplikované mediálne štúdiá, marketingová komunikácia FMK UCM v Trnave	5	7,9 %	5,5 %
odbor žurnalistika FF UKF v Nitre	5	9,4 %	9,1 %
odbor marketingová komunikácia a reklama FF UKF v Nitre	2	3,3 %	2,5 %
odbor žurnalistika FF KU v Ružomberku	0	0 %	0 %

Tabuľka 8: Počítačový program nerozlišuje paronymá, homofóny či homografy

Univerzita, odbor	Počet	Percento zo vzorky respondentov schopných identifikovať gramatický jav	Percento zo všetkých respondentov jednotlivých odborov
odbor aplikované mediálne štúdiá, marketingová komunikácia FMK UCM v Trnave	1	1,6 %	1,1 %
odbor žurnalistika FF UKF v Nitre	7	13,2 %	12,7 %
odbor marketingová komunikácia a reklama FF UKF v Nitre	3	4,9 %	3,8 %
odbor žurnalistika FF KU v Ružomberku	5	18,5 %	11,6 %

Tabuľka 9: Počítačový program nárečové a slangové slová, archaizmy či poetizmy pokladá automaticky za chybný tvar

Univerzita, odbor	Počet	Percento zo vzorky respondentov schopných identifikovať gramatický jav	Percento zo všetkých respondentov jednotlivých odborov
odbor aplikované mediálne štúdiá, marketingová komunikácia FMK UCM v Trnave	1	1,6 %	1,1 %
odbor žurnalistika FF UKF v Nitre	3	5,7 %	5,5 %
odbor marketingová komunikácia a reklama FF UKF v Nitre	2	3,3 %	2,5 %
odbor žurnalistika FF KU v Ružomberku	2	7,4 %	4,7 %

Tabuľka 10: Počítačový program neopraví pravopis zložených adjektív

Univerzita, odbor	Počet	Percento zo vzorky respondentov schopných identifikovať gramatický jav	Percento zo všetkých respondentov jednotlivých odborov
odbor aplikované mediálne štúdiá, marketingová komunikácia FMK UCM v Trnave	18	28,6 %	19,8 %
odbor žurnalistika FF UKF v Nitre	22	41,5 %	40,0 %
odbor marketingová komunikácia a reklama FF UKF v Nitre	13	21,3 %	16,3 %
odbor žurnalistika FF KU v Ružomberku	9	33,3 %	20,9 %

Tabuľka 11: Počítačový program nevie opraviť čiarky

Univerzita, odbor	Počet	Percento zo vzorky respondentov schopných identifikovať gramatický jav	Percento zo všetkých respondentov jednotlivých odborov
odbor aplikované mediálne štúdiá, marketingová komunikácia FMK UCM v Trnave	6	9,5 %	6,6 %
odbor žurnalistika FF UKF v Nitre	2	3,8 %	3,6 %
odbor marketingová komunikácia a reklama FF UKF v Nitre	6	9,8 %	7,5 %
odbor žurnalistika FF KU v Ružomberku	1	3,7 %	2,3 %

Tabuľka 12: Počítačový program nevie opraviť inú interpunkciu (napr. úvodzovky)

Univerzita, odbor	Počet	Percento zo vzorky respondentov schopných identifikovať gramatický jav	Percento zo všetkých respondentov jednotlivých odborov
odbor aplikované mediálne štúdiá, marketingová komunikácia FMK UCM v Trnave	5	7,9 %	5,5 %
odbor žurnalistika FF UKF v Nitre	17	32,1 %	30,9 %
odbor marketingová komunikácia a reklama FF UKF v Nitre	13	21,3 %	16,3 %
odbor žurnalistika FF KU v Ružomberku	3	11,1 %	7,0 %

Tabuľka 13: Počítačový program nevie opraviť i iné javy, ktoré v predošlých údajoch neboli zahrnuté

4. SUMÁR

Našu analýzu uzatvárame konečnou tabuľkou, v ktorej sumarizujeme výsledky výskumu vzhľadom na celú vzorku respondentov bez ohľadu na konkrétnu univer-

zitu. Študenti mediálnych programov používajú zväčša korektorskú funkciu ako účinný nástroj opravy pravopisných nedopatrení.

Medzi študentmi, ktorí vedeli pomenovať aspoň jeden limit týchto korektorských programov, najväčšie percento zaznamenal názor, že počítačový program neopraví pravopis cudzích slov a slov, ktoré počítačový program nepozná. Tento jav zaznamenali v prepočte na percentá z celkového počtu respondentov z jednotlivých odborov v najvyššej percentuálnej hodnote 36,4 % na UKF Nitra (odbor žurnalistika) – a v najnižšej hodnote 9,3 % na KU v Ružomberku.

Zistenie, že počítačový program neopraví skloňovanie, nerozlišuje singulár a plurál (pri substantívach, adjektívach...), potvrdili v najvyššom percentuálnom vyčíslení 41,9 % respondenti z KU v Ružomberku, v najnižšom študenti z UCM – Trnava (aplikované mediálne štúdiá, marketingová komunikácia), a to 24,2 %.

Presvedčenie, že počítačový program neupozorní na pravopis vlastných podstatných mien a názvov, potvrdili v najväčšej miere študenti UKF Nitra z odboru žurnalistika – 27,3 % – a v nulovej hodnote na KU v Ružomberku (0 % respondentov).

Ďalší z najčastejšie uvádzaných limitov bol názor, že počítačový program nevie opraviť čiarky. Uvádzali to v najvyššom počte študenti UKF v Nitre (odbor žurnalistika) – 40 % opýtaných, najnižšie skóre dosiahli študenti z odboru marketingová komunikácia a reklama na UKF v Nitre (16,3 %).

Fakt, že počítačový program nerozlišuje paronymá, homofóny či homografy, zaznamenali v najvyššom percentuálnom bode žurnalisti z UKF v Nitre (9,1 %), žurnalisti z KU v Ružomberku tento jav nevnímali vôbec (0 %).

Nárečové a slangové slová, archaizmy či poetizmy pokladá automaticky za chybný tvar – tento nedostatok si všimli a zaevidovali v najvyššom percente študenti UKF v Nitre (odbor žurnalistika) 12,7 %, najmenšie percento sme namerali pri študentoch z UCM v Trnave (1,1 %).

Problematickú korekciu písania zložených adjektív evidujú v najväčšom počte na Katedre žurnalistiky UKF v Nitre (5,5 %), najslabšie ju evidujú na UCM v Trnave – 1,1 %.

Fakt, že počítačový program často nevie opraviť ani inú interpunkciu (napr. úvodzovky), zaznamenali najvyšším percentuálnym číslom študenti FF UKF Nitra z odboru marketingová komunikácia a reklama (7,5 %), najnižšie (2,3 %) študenti žurnalistiky z KU v Ružomberku.

Informácie o iných javoch, o ktorých respondenti písali iba sporadicky, v kvantitatívnom ukazovateli majú študenti UKF v Nitre z odboru žurnalistika (30,9 %), najmenej študenti žurnalistiky z KU v Ružomberku (7,0 %). Zhrnutie výsledkov v percentuálnom vyjadrení vzhľadom na všetkých respondentov uvádzame v tabuľke.

Javy, ktoré počítačový program neopraví	Počet odpovedí z celkového počtu 269 respondentov	Percento z celkového počtu 269 respondentov
neopraví skloňovanie, nerozlišuje singulár a plurál (pri substantívach, adjektívach...)	84	31,2 %
neupozorní na pravopis vlastných podstatných mien a názvov	36	13,4 %
neopraví pravopis cudzích slov a slov, ktoré sa nevyskytujú v počítačovom programe	80	29,8 %
nerozlišuje paronymá, homofóny či homografy	12	4,5 %
nárečové a slangové slová, archaizmy či poetizmy pokladá automaticky za chybný tvar	16	5,9 %
neopraví pravopis zložených adjektív	8	3,0 %
nevie opraviť čiarky	62	23,0 %
nevie opraviť inú interpunkciu (napr. úvodzovky)	15	5,6 %
nevie opraviť i iné javy	38	14,1 %

Tabuľka 14: Zhrnutie výsledkov v percentuálnom vyjadrení vzhľadom na všetkých respondentov

Nami skúmaná vzorka respondentov zo štyroch mediálnych odborov (študenti – vysokoškoláci) ukázala, že viac ako 30% respondentov nepozná ani jeden limit programu na korigovanie textu (presne 31,6% opýtaných), teda verí, že program opraví všetko, čo je v texte nesprávne. V nadväznosti na toto poznanie sú relevantné výsledky o dôvere v počítačový program (graf č. 3). Ak by sme do jednej kategórii zlúčili respondentov, ktorí počítačovým korektúram dôverujú úplne, takmer úplne alebo čiastočne, dostaneme počet 223 respondentov, čo je 82,9% opýtaných. Iba 46 respondentov uviedlo, že sa na ne nespoliehajú vôbec (alebo takmer vôbec) – je to 17,1 %. Až 191 z nich – teda 71 % z respondentov – ďalej už textové korektúry vykonané počítačom neoveruje a len 78 z nich (29 %) overuje správnosť počítačových korektúr aj v príručkách a iných zdrojoch.

4. ZÁVER

Tento výsledok nás oprávňuje vyjadriť isté obavy. Ak vysokoškolskí študenti mediálnych odborov, ktorých súčasťou študijného plánu je dostatočná dotácia hodín z materinského jazyka, ukázali veľkú dôveru v počítačové korektúry, je viac ako isté, že oveľa väčšiu dôveru budú mať „bežní“ používatelia jazyka. Poznanie systému jazy-

ka a uvedenie si jeho zložitosti totiž jazykovo kultivovaným používateľom nedovoľí spoliehať sa na opravy vykonané počítačovým programom, ktorý nemôže vnímať sémantiku vety, jej štylistickú správnosť, zložitosť správneho skloňovania a časovania vo flektívnom jazyku či vhodné použitie slova v danom kontexte. Študenti mediálnych odborov najviac vnímajú limity programu pri kontrole skloňovania (ide o singulár a plurál pri substantívach, adjektívach...), neschopnosť kontrolovať pravopis cudzích slov a slov, ktoré sa nevyskytujú v počítačovom programe, a aj neschopnosť kontrolovať správnosť čiarok, či dokonca úvodzoviek. Tieto tri javy uvádzali respondenti najčastejšie, štatisticky je to až 30 %. Iné počítačové obmedzenia pri textovej korekcii odhalili zriedkavo, štatisticky sa dajú vyjadriť v rozhraní 3,0 % – 23,0 %.

Pre prax sa dajú z toho vyvodiť nasledujúce závery: vysokoškolskí pedagógovia, ktorí realizujú výučbu jazykových disciplín budúcich mediálnych odborníkov, musia počítať so študentmi, ktorí aj napriek vyššiemu záujmu o jazyk nevnímajú potrebu pravopisného korigovania textu. Tento ich postoj sa ukazuje ako vážny problém, ktorý často môžeme vidieť na úrovni textov a výpovedí v rozličných mediálnych formátoch. Úlohou jazykového pedagóga na vysokých školách v súčasnosti by sa tak okrem fundovaného objasňovania systému jazyka mala stať aj akcentácia na profesionálne využívanie textového editora s možnosťou korektúr. Pedagóg by mal upriamiť pozornosť študentov aj na autocenzúru a vlastné korigovanie textov s použitím kodifikačných príručiek a slovníkov (PSP, KSSJ, Slovníka súčasného slovenského jazyka), zdôrazňovať, že nejde len o aktualizáciu jazykového vedomia, ale aj o jeho kultiváciu: to je zas práca jazykovej poradne JÚLŠ SAV s výstupmi na webovej stránke. Práca s lingvistickými zdrojmi je v súčasnosti zjednodušená, pretože mnohé slovníky sú na adrese juls.savba.sk (e-diela). Ďalšiu efektívnu možnosť pri práci s textom ponúka Slovenský národný korpus ^[2]; tento nástroj možno využiť pri textovom vyhľadávaní či vyhodnocovaní v konfrontácii s používaním klasických jazykových príručiek. Manipulácii s národným korpusom predchádzajú kurzy (vyhľadávanie v písaných korpusoch, vyhľadávanie pomocou regulárnych výrazov), ktoré sú zárukou kritického prístupu k textovým korektúram.

Existencia textového editora je pre mediálneho pracovníka iba čiastočným a nedokonalým riešením, nenahradí poctivú prácu s kodifikačnými príručkami či inými nástrojmi, ktoré sú prístupné v elektronickej podobe.

Literatúra

- Jazyková kultúra na začiatku tretieho tisícročia. Editor: M. Považaj. Bratislava: Veda 2009.
- MAGALOVÁ, Gabriela: Študenti mediálnych odborov a ich schopnosť používať programy na korigovanie textov. In: Jazyk - kultúra - spoločnosť. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa 2014, s. 41 – 49.
- MISLOVIČOVÁ, Sibyla. Je stav jazykovej kultúry na začiatku nového tisícročia skutočne v katastrofálnom stave? In: Jazyková kultúra na začiatku tretieho tisícročia. Bratislava: Veda, 2009, s. 69 – 76.

- POVAŽAJ, Matej: Jazyková kultúra na Slovensku na začiatku tretieho tisícročia. In: Jazyková kultúra na začiatku tretieho tisícročia. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2009, s. 9 – 18.
- Pravidlá slovenského pravopisu. 4., nezmenené vydanie. Red. M. Považaj. Bratislava: Veda 2013.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4., dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda 2003.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. Ved. red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2011.
- ŠTEVKOVÁ, Petra: Možnosti využitia programu Word v jazykových korektúrach žurnalistu. Diplomová práca. Školiteľ: G. Magalová. Nitra: Katedra žurnalistiky FF UKF. 86 s. [Nepublikované.]

Internetové odkazy

- [1] http://www.jc.ff.ukf.sk/aktivity/publikacie/zb07-Jazyk_kultura_2.pdf
- [2] <http://korpus.juls.savba.sk>

NOVÝ PROJEKT SASPRO V JAZYKOVEDNOM ÚSTAVE ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SAV¹

Siniša Habijanec

*Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 811 01 Bratislava 1
e-mail: sinisah@juls.savba.sk*

HABIJANEC, S.: New SASPRO Project in Ľ. Štúr Institute of Linguistics of the Slovak Academy of Sciences. In: *Slovak Speech*, 2015, vol. 80, no. 5-6, p. 343-352.

Abstract: The paper outlines the *Phonological Development of the Slovak Language in Light of the Current State of Historical Linguistics* SASPRO project. The project has two mutually related aims. The primary aim is conceiving a new diachronic phonology of the Slovak language, a field where no significant advances have been made since the last academic monograph from 1975. The research will be grounded in three main areas: 1. an analysis of historical linguistic material, 2. an analysis of dialectal material, 3. the application of new theoretical insights from historical linguistics. The secondary aim of the project is the editing, commentary and publication of Slovak linguist Izidor Kotulič's (1927 – 2012) unpublished doctoral dissertation *The Historical Phonology and Morphology of the Eastern Slovak Dialects* (1957). This often cited, but never published dissertation can be considered a somewhat out of date in the context of modern insights; nevertheless, it contains a wealth of historical and dialectal linguistic data, obtained during author's personal research, which publication would make accessible to modern researchers.

Key words: research project, historical phonology, Slovak language

V roku 2014 rozbehla Slovenská akadémia vied nový program podpory výskumných projektov SASPRO, určený pre skúsených vedcov zo zahraničia, ako aj pre skúsených slovenských vedcov pôsobiacich mimo Slovenska a krajín Európskej únie, ktorí majú záujem pracovať v organizáciách Slovenskej akadémie vied. V prvej výzve, vypísanej v apríli toho istého roku, prijala Akadémia 43 prihlášok, z ktorých 37 sa dostalo do druhého kola hodnotenia. Z tých bolo 20 zaradených do kategórie A, čiže boli odporučené na financovanie. Jedným zo schválených projektov je aj výskumný projekt *Fonologický vývin slovenčiny vo svetle súčasného stavu historickej jazykovedy* (SASPRO 0014/01/03), ktorý v tomto príspevku chceme predstaviť slovenskej filologickej pospolitosti. Projekt sa realizuje v Jazykovednom ústave Ľudo-

¹ Príspevok vznikol v rámci projektu *Fonologický vývin slovenčiny vo svetle súčasného stavu historickej jazykovedy*, ktorý je financovaný z Programu SASPRO. Výskum vedúci k jeho výsledkom získal finančný príspevok z Programu Ľudia (Akcie Marie Curie) Siedmeho rámcového programu Európskej únie na základe Grantovej dohody REA č. 609427. Výskum bol ďalej spolufinancovaný Slovenskou akadémiou vied. Príspevok odráža iba postoje autora a Európska únia nie je zodpovedná za akékoľvek možné použitie informácií v ňom uvedených.

víta Štúra SAV a jeho plánovaná dĺžka predstavuje tri roky. Skutočnosť, že z 20 súčasne sa realizujúcich projektov z prvej výzvy iba štyri patria do 3. oddelenia Akadémie, zahŕňajúceho spoločenskovedné disciplíny, ako aj skutočnosť, že pri evaluácii navrhnutých projektov sa prihliadalo na tri základné kritériá (kvalita projektu, kvalita uchádzača, kvalita vedeckovýskumnej inštitúcie), nám dovoľuje vyjadriť presvedčenie, že schválenie projektu predstavuje veľké odborné a spoločenské uznanie slovenskej jazykovedy, ako aj excelentnosti a vedeckých výsledkov ustanovizne, v ktorej sa projekt realizuje – Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV.

Projekt má dva základné ciele: primárny a sekundárny, ktoré sú tematicky úzko späté a navzájom na seba nadväzujú. Primárnym cieľom vedeckovýskumného projektu je preskúmať z nového zorného uhla rôzne otvorené a nedostatočne vyriešené otázky fonologického vývinu slovenčiny a tam, kde to bude možné, poskytnúť pre ne alternatívne riešenia, ktoré súhrnne vymodelujú novú koncepciu historickej fonológie slovenčiny. Záverečný výstup predstavuje publikovanie monografie, prezentujúcej novú koncepciu historickej fonológie slovenčiny. Sekundárnym cieľom je textová edícia, okomentovanie a príprava do tlače kandidátskej dizertačnej práce zosnulého slovenského jazykovedca Izidora Kotuliča (1927 – 2012) *Historické hláskoslovie a tvaroslovie východoslovenských nárečí* z r. 1957. Uvedená práca je svojou podstatou jedinou historickou gramatikou niektorého slovenského nárečia, nikdy však, žiaľ, nebola publikovaná. Napriek tomu, že v kontexte súčasného stavu poznania vývinu slovenčiny je už značne zastaraná, poskytuje množstvo cenného historického a nárečového jazykového materiálu, ktorý autor získal vlastným výskumom. Vďaka edičnej príprave a knižnému vydaniu Kotuličovej dizertácie sa tento materiál sprístupní súčasnej generácii bádateľov a zároveň sa vyplní obrovská medzera v slovenskej jazykovednej literatúre.

K vypracovaniu a prihláseniu projektu nás viedla predovšetkým skutočnosť, že v súčasnej slovenskej jazykovednej produkcii sa historická fonológia dostala značne do úzadia. Na rozdiel od historickej morfológie, ktorá sa, podnietená posthumným vydaním monografie E. Paulinyho (Pauliny, 1990), ako aj poznatkami získanými prácou nad Slovanským jazykovým atlasom, teší čulému bádateľskému záujmu (práce P. Žiga, G. Múcskovej, R. Kamenárovej a i.), v slovenskej historickej fonológii sa od vyjdenia poslednej relevantnej práce (Krajčovič, 1975) vykonalo len veľmi málo. Možno tu uviesť komparatívne dielo R. Krajčoviča (Krajčovič, 2003), v ktorom autor usúvzťažňuje fonologický vývin slovenčiny s fonologickým vývinom iných slovanských jazykov, táto práca však neprináša žiadne nové náhľady a výklady, navyše sa zakladá na značne zastaranej odbornej literatúre. O zanedbanosti historickej fonológie možno najlepšie svedčí skutočnosť, že v novších prácach sa postupne zabúda aj na zákonitosti fonologického vývinu slovenčiny, dávnejšie zistené významnými slovenskými jazykovedcami. Tak v nedávno vydannej vysokoškolskej

učebnici *Praktická dialektológia* sa napríklad dočítame, že v záhorských nárečiach striednice za pôvodné slabičné *r*, *l* znejú *re*, *le* (Múcsková – Muziková – Wambach, 2012, s. 22, 26) a uvádzajú sa príklady *kref*, *slez* (= *krv*, *sľz*). Naskytá sa potom otázka, ako vysvetliť striednice tých istých foném v prípadoch *pršalo*, *štvrtek*, *dodržíval*, *japko* (< *jablko*), *plné*..., ktoré sa vyskytujú v nárečovom texte ilustrujúcom opísané nárečie (tamže, s. 24). V skutočnosti v záhorských nárečiach slabičné *r* a *l* zostávajú nezmenené (s výnimkou *l* > *lu* v postavení za dentálou), zatiaľ čo v prípadoch *kref*, *slez* (tak ako aj v prípade *blex*, vyskytujúcom sa v priloženom nárečovom texte) ide o vokalizáciu jeru v silnej polohe (*ɤ* > *e*), keďže v záhorských nárečiach, na rozdiel od ostatných západoslovenských a všetkých stredoslovenských nárečí, sledy *r*, *l* + *ɤ*, *ɤ* nesplynuli s praslovanskými slabičnými **r*, **l* (Pauliny, 1963, s. 59; Krajčovič, 1975, s. 91). Na tom istom mieste sa takisto tvrdí, že v záhorských nárečiach striednicou za pôvodné dlhé **é* je *í* alebo *é*, pričom sa uvádzajú príklady *bíli*, *néseu* (za náležité *néseu*). Striednica za pôvodné (v podstate neskoropraslovanské, keďže mohlo vzniknúť až po kontrakcii) dlhé **é* v záhorských nárečiach je v skutočnosti len *é*, zatiaľ čo *í* (v uvedenom prípade) predstavuje striednicu za neskoropraslovanské dlhé *jať* (**ě*), porov. chorv. *bijeli*, stsl. *bělyi*, č. *bílý*, ukr. *bilyj*.

Korene takéhoto nepriaznivého postavenia historickej fonológie možno azda hľadať v najvýraznejšej metodologickej okolnosti, sťažujúcej výskum vývinu slovenčiny – v absencii jazykových pamiatok zo starších období, keď sa uskutočnili kľúčové fonologické zmeny. Keďže pravdepodobnosť, že sa objavia nové, doteraz neznáme jazykové pamiatky, ktoré by poskytli chýbajúce ohnivko v kľúčových problémoch fonologického vývinu, je takmer nulová, možno nadobudnúť dojem, že prevláda presvedčenie o nemožnosti akéhokoľvek pokroku vo výskume fonologického vývinu slovenčiny. V predložennom príspevku chceme tento predsudok, pokiaľ sa vyskytuje, vyvrátiť.

Za zakladateľa slovenskej historickej fonológie sa oprávnenne považuje Ľudovít Novák, ktorý vo svojich priekopníckych prácach z 30. rokov 20. stor. objavil hlavné princípy vývinu fonologického systému slovenčiny a uviedol do života vedný odbor slovenskej historickej fonológie. Svoje závery zakladal predovšetkým na historických jazykových záznamoch a na nárečovom materiáli zozbieranom Václavom Vážnym. Ján Stanislav značne prispel k excerpcii jazykových dát z písaných pamiatok, ktoré zhromaždil v prvom zväzku svojich monumentálnych *Dejín slovenského jazyka* (Stanislav, 1956). Jeho mladogramatický prístup k problematike mu však nedovoľoval hlbšie preniknúť do vnútorných zákonitostí fonologického vývinu.

Základy súčasnej diachronickej fonológie slovenčiny tvoria dve diela. Prvým je priekopnícka monografia Eugena Paulinyho (Pauliny, 1963), ktorá sa dodnes považuje za vrcholnú autoritu v otázkach historickej fonológie slovenčiny. E. Pauliny pristúpil k problematike dôsledne a zásadne štrukturalisticky, čo mu umožnilo obja-

viť viaceré skryté hĺbkové zákonitosti usmerňujúce vývin slovenského fonologického systému v priebehu stáročí. Keďže slovenčina nemá k dispozícii jazykové pamiatky spred polovice 15. stor., E. Pauliny sa sústredil predovšetkým na jazykový materiál slovenských nárečí, ktoré vďaka svojej pestrosti a archaickosti poskytujú rozhodujúce informácie pre objasnenie fonologického vývinu. Paulinyho prísny a príliš dôsledný štrukturalistický prístup, predpokladajúci hľadanie príčin každej fonologickej zmeny za každú cenu, však viedol k viacerým vykonštruovaným a *ad hoc* vysvetleniam, ktorých vágnosti si tento významný slovenský jazykovedec bol vedomý, takže niektoré z nich formuloval ako dočasné pracovné hypotézy, ktoré budúce výskumy potvrdia alebo zavrhnú: „No z druhej strany si nerobím nijaké ilúzie o tom, že sa mi podarilo nájsť správnu vnútornú motiváciu každej zmeny. (...) Pokladám preto za prirodzené, že niektoré výklady tejto knihy sa pri ďalšom bádani nahradia inými výkladmi“ (Pauliny, 1963, s. 7). V nasledujúcich desaťročiach však Paulinyho poznatky nielenže neboli vystavené kritickému hodnoteniu, ale sa dokonca petrifikovali ako pevné postuláty slovenskej historickej jazykovedy.

Druhým základným dielom je po anglicky písaná monografia Paulinyho žiaka a pokračovateľa Rudolfa Krajčoviča (Krajčovič, 1975), ktorá vyšla v známej a vplyvnej Shevelovovej edícii. Konceptia fonologického vývinu slovenčiny v nej vyložená sa stala základom pre autorove neskoršie, na Slovensku oveľa známejšie monografie (Krajčovič, 1981; Krajčovič, 1988), dodnes využívané ako základná odborná literatúra na štúdium vývinu slovenčiny. Príčiny fonologických zmien R. Krajčovič, podobne ako E. Pauliny, hľadá predovšetkým v úsilí o symetrickosť fonologického systému, zatiaľ čo jeho metodológia viac prihliada na toponomastický materiál zo stredovekých pamiatok písaných po latinsky. Jeho veľkým prínosom je uplatnenie poznatkov historicko-porovnávacej slovanskej jazykovedy (ktoré E. Pauliny programovo zavrhoval, porov. Pauliny, 1963, s. 6) a pohľad na fonologický vývin slovenčiny vo všeobecnom slovanskom kontexte, čím výrazne rozšíril vedomosti o najstarších zmenách a definoval praslovanský základ slovenčiny (Krajčovič, 1974).

Ako jeden z nedostatkov obidvoch príručiek (Pauliny, 1963; Krajčovič, 1975) sa javí do istej miery idealizovaný obraz nárečí, z ktorého vychádzajú, pričom sa zanedbáva problém mikrodialektov a pestrosť jazykových javov na nárečovom území. V obidvoch príručkách takisto zaznamenávame občasný tendenčný výklad historických jazykových údajov, s anticipovaním východiskovej hypotézy, ako aj chyby v argumentácii, napr. bludný kruh, predovšetkým pri výklade zmien, ktoré nemajú oporu v jazykových pamiatkach (príklad v Habijanec, 2008).

Napriek početným prácam a rozsiahlym výskumom zostali viaceré otázky fonologického vývinu slovenčiny bez presvedčivých a prijateľných odpovedí. Stále chýba systematický výklad vokalizácie jerov v strednej slovenčine, ktorej výsledky

majú na nárečovom území veľa odchýlok. Okolnosti príčin a chronológia vzniku rytmického zákona, špecifického stredoslovenského pravidla, sú napriek viacerým pokusom o výklad dodnes zahmlené. Chýbajú aj presnejšie pravidlá vokalizácie slabičných sonór vo východoslovenských nárečiach, ktoré by vysvetlili početné výkyvy na nárečovom území. Ťažko pochopiteľný koncept rozlišovania tzv. vokalickej a konsonantickej mäkkostnej korelácie, ktorý sa v slovenskej jazykovede traduje ešte od Novákových čias, no ktorý, pokiaľ je nám známe, žiadna iná slavistická tradícia nepozná, volá po dôkladnom prehodnotení. Je ešte veľa nejasností v súvislosti s vývinom vokalickeho systému, ako aj mäkkostnej korelácie. Nie je vyčerpaný ani výskum kontrakcie v strednej slovenčine, ani otázka jej rozsahu a relatívnej chronológie vo vzťahu k vokalizácii jerov.

Najnepriaznivejšiu situáciu zaznamenávame vo výskume prozódie. Priekopnícke dielo E. Nonnenmacherovej-Pribičovej (Nonnenmacher-Pribič, 1961) predstavovalo jednu z prvých praktických aplikácií vtedy novej a dnes dominantnej akcentologickej teórie Ch. Stanga, no v slovenskej jazykovede nezanechalo takmer žiadnu stopu a, čo je ešte dôležitejšie, priamo na Slovensku nepodnietilo výskum slovenskej kvantity, vychádzajúci z poznatkov historicko-porovnávacej baltoslovanskej akcentológie. Napriek početným vedeckým prácam a výskumom stále chýba aj systematický opis prízvuku v sotáckych nárečiach, najmä jeho usúvzťažnenie s praslovan-skými prízvukovými pomermi (práca Schallert, 2011 je svetlou výnimkou). Chýba aj opis a vysvetlenie stredoslovenského dvojmiestneho prízvuku (Doppelakzent), ktorý dokonca ani nevieme jednoznačne pripísať fonológii alebo syntaxi.

Takisto sa prakticky zastavil výskum jazykových pamiatok vo svetle neopodstatneného názoru, že po dôkladnej materiálovej excerpácii uskutočnenej Ľ. Novákom a J. Stanislavom niet priestoru na nové zistenia; viaceré záznamy však môžu poskytnúť nové informácie, ak sa preskúmajú z iného zorného uhla. V neposlednom rade, niektoré dôležité záznamy si predložili bádatelia jednoducho nevšímli, o čom svedčí napr. nedávny objav najstaršieho známeho záznamu pôsobenia rytmického zákona (Habijanec, 2012, s. 466).

Výskum sa bude zakladať na troch hlavných pilieroch: 1. na analýze historického jazykového materiálu, 2. na analýze nárečového materiálu, 3. na uplatnení nových teoretických poznatkov historickej jazykovedy. Vo všetkých troch segmentoch výskumu existuje priestor na pokrok v poznaní v porovnaní s predošlými výskumami.

Historický jazykový materiál, ktorý bude predmetom analýzy, tvoria záznamy slovenských toponým v stredovekých pamiatkach písaných po latinsky a historické texty vo viac alebo menej slovakizovanej češtine (15. a 16. stor.), ako aj v predštandardnej nadnárečovej kultúrnej slovenčine (medzi 16. a 18. stor.). Staré toponymá boli vyčerpávajúco excerpované a analyzované v prácach V. Šmilauera, J. Stanislava, E. Moóra, I. Kniezsua a iných, napriek tomu tu však nie sú vylúčené nové výklady

v svetle súčasných teoretických poznatkov. Oveľa viac nových poznatkov prinesie podľa nášho predpokladu analýza historických textov, ktorých odpisy sú uložené vo verejne neprístupnom archíve oddelenia dejín slovenčiny, onomastiky a etymológie JÚLŠ SAV. Jazyková analýza historických textov sa zameria na identifikáciu najstarších dokladov na jednotlivé javy, na základe ktorých sa ustanovia ich *termini ad quem*, čomu sa, vzhľadom na pomerne neskorú doloženosť záznamov, v slovenskej historickej jazykovede nevenovala dostatočná pozornosť, hoci ide o dôležitú pomocnú metódu v historickej jazykovede. Fonologická interpretácia grafického záznamu bude prihliadať na fonologický vplyv sociolingvistickejšieho dominantného kultúrneho jazyka, nárečového substrátu, ale aj na písarský úzus dokumentu a na všeobecné dobové písarske tendencie, čo sa takisto adekvátne nezohľadňovalo. Analýza historických textov sa ukazuje ako základný prameň pre rekonštrukciu neskorších zmien (od 15. stor.) a stanovenie ich relatívnej chronológie, v čom sa urobili prvé kroky (Habijanec, 2011), v diachrónej stratifikácii zmien však ešte možno veľa vykonať v kontexte nových poznatkov prezentovaných v predložennom texte.

Analýza nárečového materiálu sa zakladá na dvoch hlavných prameňoch: na kartotéke nárečového materiálu pre Atlas slovenského jazyka a na archíve nárečových textov. Ide o dva výnimočne rozsiahle, verejne neprístupné zdroje, ktoré sú uložené v dialektologickom oddelení JÚLŠ SAV. Zbieranie nárečového materiálu dotazníkovou metódou pre potreby prípravy Atlasu slovenského jazyka bolo dokončené a systematizované v 50. rokoch 20. stor., za určité jeho nedostatky však možno považovať ohraničenosť korpusu a uvádzanie relevantného materiálu mimo kontextu, čo môže skresliť reálny stav v nárečiach. Oveľa podrobnejší a presnejší obraz stavu v nárečiach poskytuje archív nárečových textov, ktorého skompletizovanie a spracovanie bolo dokončené v 80. rokoch 20. stor. Texty, na rozdiel od dotazníkového výskumu, obsahujú rozsiahlejší a rozmanitejší materiálový korpus, poskytujú informácie o fonologických variáciách a distribúcii jednotlivých variantov, takisto registrujú kontaktné fonologické javy.

Vďaka vyčerpávajúcej excerpcii uvedených nárečových prameňov bude možné vykresliť reálne, podrobné a presné rozloženie fonologických javov v teréne, ktoré je predsa len zložitejšie ako rozloženie prezentované v Atlase slovenského jazyka, na ktorom sa prevažne zakladali doterajšie výskumy. Krajčovičova monografia (Krajčovič, 1988) síce uvádza viaceré územne obmedzené reliktné javy, robí tak však prevažne na deskriptívne účely. Pri určovaní nárečovej rozmanitosti sa zvláštna pozornosť bude venovať prechodným nárečiam a tzv. mikrodialektom, ktoré, pokiaľ nevznikli v dôsledku miešania obyvateľstva pri migráciách, často obsahujú vzácne jazykové relikty.

Ako sme poznamenali, tretím základným pilierom, na ktorom sa výskum bude zakladať, je využitie novších poznatkov (slovenskej i zahraničnej) historickej jazy-

kovedy. V ostatných desaťročiach získala slovákistika vyčerpávajúce historické a nárečové pramene, aké autori základných príručiek z oblasti historickej fonológie nemali k dispozícii. Od vydania poslednej academickej historickej fonológie (Krajčovič, 1975) zaznamenali výrazný pokrok aj viaceré historickojazykovedné disciplíny relevantné pre problematiku projektu. Predovšetkým dnešné poznatky o praslovjančine sú oveľa bohatšie, podrobnejšie a fundovanejšie (Shevelov, 1964; Birnbaum, 1975; Birnbaum – Merrill, 1985; Lamprecht, 1987), čo umožňuje presnejšiu rekonštrukciu východiskového fonologického systému. Veľký pokrok zaznamenala aj všeobecná slovanská historicko-porovnávacia gramatika (Carlton, 1990), ako aj teoretická historická jazykoveda (Th. Bynonová, H. H. Hock, V. Kiparsky...), takisto sa rozvinuli početné disciplíny, ako napr. jazyková typológia, lingvistická geografia či teória jazykových kontaktov, zatiaľ čo práce W. Labova prispeli k lepšiemu pochopeniu mechanizmov jazykových zmien. V oblasti historickej sociolingvistiky pribudlo priekopnícke dielo M. Lauersdorfa (Lauersdorf, 1996), ktorý napriek neúplnému korpusu, aký mal k dispozícii, úspešne identifikoval hlavné fonologické tendencie nadnárečovej kultúrnej normy zo 16. storočia. Domáca slovenská jazykoveda sa za posledné štyri desaťročia obohatila o viaceré historickojazykovedné a nárečové práce, pričom treba predovšetkým vyzdvihnúť skompletizovanie sedemzväzkového *Historického slovníka slovenského jazyka* (1991 – 2008), ktorý poskytuje množstvo vzácneho jazykového materiálu. Progres bol zaznamenaný aj v historickojazykovednom výskume iných slovanských jazykov, ktorého výsledky na slovenský vývin buď priamo nadväzujú (napr. práce T. Vykypělovej z českej historickej fonológie), alebo preň majú explanačnú hodnotu vzhľadom na existenciu paralelných javov. Pre problematiku projektu sú prínosné aj súčasné poznatky historickej fonológie maďarčiny, predovšetkým práce zosnulého ruského uralistu Je. Chelimského o fonologických mechanizmoch preberania slavizmov do starej maďarčiny. Tieto poznatky sú užitočné tak pre rekonštrukciu najstaršej jazykovej vrstvy, ako aj pre správnu interpretáciu stredovekých latinských záznamov uhorskej proveniencie. Vzhľadom na podobné výskumné predpoklady slovenčiny a slovinčiny (pomerne neskorá doloženosť v pamiatkach, nárečová pestrosť) sa nám ako veľmi podnetná javí súčasná historická fonológia slovinčiny od M. L. Greenberga (Greenberg, 2000). Aj keď medzi obidvoma jazykmi jestvujú výrazné štruktúrne rozdiely (napr. prízvuk je v slovinskej historickej fonológii veľmi dôležitou a v slovenskej marginálnou otázkou), sme presvedčení, že aplikácia Greenbergovej koncepcie na slovenský materiál akiste prinesie nové riešenia.

Ťažisko výskumu bude v prvom rade na definovaní, priestorovom určení a (absolútnej a relatívnej) datácii jednotlivého javu alebo zmeny, ako aj jej doloženosti v pamiatkach a(lebo) nárečiach, pričom sa najskôr určí vertikálny a horizontálny vzťah k iným javom a zmenám, zatiaľ čo pri explanácii sa bude prihliadať na

usúvzťažnosť s fonologickým systémom, typologickú opodstatnenosť a paralelný vývin v iných slovanských jazykoch. Vychádzame zo zásady, podľa ktorej je potrebné čo najpresnejšie a najdetailnejšie – v rozsahu, v akom nám to dovoľí zachovaný historický a nárečový materiál – znázorniť jednotlivé synchronne prierezy vo fonologickom vývine a ich porovnaním deskriptívne definovať fonologické zmeny, než hľadať príčinu zmeny za každú cenu. Predchádzajúce výskumy často postavili do popredia východiskovú hypotézu a v jej svetle hľadali doklady, čo niekedy viedlo k tendenčnej a(lebo) selektívnej interpretácii historického a nárečového materiálu.

Pri hľadaní vysvetlení sa budú oveľa viac brať do úvahy výsledky výskumu fonologického vývinu iných slovanských jazykov, podľa zásady: čím je fonologický jav starší, tým je pre jeho výklad relevantnejší komparatívny slavistický materiál. Napr. špecifická stredoslovenská striednica $*b, *b > a$ sa v rámci západoslovenskej skupiny vyskytuje už iba v dolnej lužickej srbčine, avšak sorabistické poznatky o vývine tejto striednice sa v slovenskej historickej jazykovede nikdy nevyužili. Poznatky južnoslovenskej dialektológie a historickej gramatiky južnoslovanských jazykov sú dôležité pre analýzu stredoslovensko-južnoslovanských vývinových paralel a ich správnu diachrónnu interpretáciu. Stav poznania v svetovej slavistike je relevantný predovšetkým pre najstaršie jazykové zmeny z obdobia, keď sa slovenčina ešte len formovala ako osobitný slovanský jazyk. Poznatky poľskej a ukrajinskej historickej fonológie sú nevyhnutné na vysvetlenie kontaktných javov vo východoslovenských nárečiach. Bytostne dôležitá pre výskum vývinu slovenčiny je napokon aj česká historická gramatika.

Vývin kvantity sa bude skúmať v súlade s najnovšími poznatkami slovanskej historicko-porovnávacej akcentológie, ktorá v ostatných desaťročiach zaznamenala nevídaný vývin, pričom sa paralelne preverí uplatniteľnosť poznatkov dvoch vedúcich akcentologických škôl – leidskej (F. Kortlandt) a moskovskej (V. A. Dybo). Osobitná pozornosť sa bude venovať nárečovým jazykovým reliktom odrážajúcim staré prízvukové pomery, ako aj slovenským špecifikám vo vývine kvantity, ktoré sú veľmi dôležité i pre slovanské komparatívne akcentologické výskumy. Vo výskume sa budeme venovať aj otázke prízvuku v sotáckych nárečiach, jediných slovenských nárečiach s voľnou distribúciou prízvuku, pre ktoré, napriek početným parciálnym štúdiám, neexistuje súhrnný systematický opis, pričom sa uplatnia novšie dialektologické poznatky, predovšetkým z prác V. Kováčovej.

Výsledky výskumu sa budú priebežne prezentovať akademickej verejnosti prostredníctvom vedeckých prác venovaných jednotlivým otázkam fonologického vývinu, aby sa podnietila diskusia v jazykovednej obci, zohľadnili reakcie odborníkov a prípadne korigovali výsledky analýzy materiálu získaného výskumom. Odborne preverené závery, prezentované vo vedeckých štúdiách, budú syntetizované v sú-

hrnnej monografii venovanej fonologickému vývinu slovenčiny, ktorá je zamýšľaná ako záverečný cieľ a vyvrcholenie projektu.

Okrem konkrétnych výstupov je našim cieľom takisto znovu prebudiť bádateľský záujem o otázky fonologického vývinu slovenčiny a rozpútať diskusiu o jeho problematických miestach, ako aj motivovať bádateľov k opätovnému výskumu pramenných materiálov. Naďalej dúfame, že záverečné výstupy projektu presadia v slovenskej historickej jazykovede poznatky zahraničnej slavistiky, ktoré medzi domácimi bádateľmi nie sú dostatočne využívané. V neposlednom rade, projekt je výbornou príležitosťou na oboznámenie sa medzinárodnej slavistickej obce s bohatým slovenským nárečovým a historickým jazykovým materiálom, ktorý môže poskytnúť cenné údaje pre historicko-porovnávacie jazykovedné výskumy.

Literatúra:

- BIRNBAUM, Henrik: *Common Slavic: Progress and Problems in its Reconstruction*. Cambridge: Slavica Publishers 1975.
- BIRNBAUM, Henrik – MERRILL, Peter T.: *Recent Advances in the Reconstruction of Common Slavic (1971-1982)*. Columbus: Slavica Publishers 1985.
- CARLTON, Terence R.: *Introduction to the Phonological History of the Slavic Languages*. Columbus: Slavica 1991.
- GREENBERG, Marc L.: *A Historical Phonology of the Slovene Language*. Heidelberg: Winter Verlag 2000.
- HABIJANEC, Siniša: Paulinyho teória o vzniku rytmického zákona. *Slovenská reč*, 2008, roč. 73, č. 2, s. 75 – 88.
- HABIJANEC, Siniša: Dva pozoruhodné záznamy v listoch M. Hradského (prvá polovica 17. stor.). In: *Život medzi apelatívami a propriami. Jazykovedné štúdie XXIX*. Ed. I. Valentová. Bratislava: Veda – Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2011, s. 166–175.
- HABIJANEC, Siniša: An example of the *circulus vitiosus* in diachronic linguistics: Pauliny's theory on the origin of the Rhythmic Law. In: *Theory and Empiricism in Slavonic Diachronic Linguistics*. Ed. I. Janyšková & H. Karlíková. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2012, s. 465 – 472.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: *Slovenčina a slovanské jazyky. Praslovanská genéza slovenčiny*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: *A Historical Phonology of the Slovak Language*. Heidelberg: Winter Verlag 1975.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: *Pôvod a vývin slovenského jazyka*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: *Slovenčina a slovanské jazyky II. Fonologický vývin*. Bratislava: Univerzita Komenského 2003.
- LAMPRECHT, Arnošt: *Praslovanština*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně v Brně 1987.
- LAUERSDORF, Mark R.: *The Question of 'Cultural Language' and Interdialectal Norm in 16th Century Slovakia. A Phonological Analysis of 16th Century Slovak Administrative-Legal Texts*. München: Verlag Otto Sagner 1996.
- MÚCSKOVÁ, Gabriela – MUŽIKOVÁ, Katarína – WAMBACH, Viera: *Praktická dialektológia*. Wien, Facultas Verlags & Buchhandels AG 2012.
- NONNENMACHER-PRIBIČ, Elisabeth: *Die baltoslavischen Akzent- und Intonationsverhältnisse und ihr quantitativer Reflex im Slavischen*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz 1961.

- PAULINY, Eugen: Fonologický vývin slovenčiny. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1963.
- PAULINY, Eugen: Vývin slovenskej deklinácie. Rukopis upravil a doplnil P. Žigo. Bratislava: Veda 1990.
- SCHALLERT, Joseph. Sotak prosody reconsidered (part one). In: Dialektologie a geolinguistika v současné střední Evropě. Ed. H. Zbyněk & R. Sukač. Frýdek-Místek: Kleinwächter, Slezská univerzita v Opavě 2011.
- SHEVELOV, George: A Prehistory of Slavic. The Historical Phonology of Common Slavic. Heidelberg: Carl Winter 1964.
- STANISLAV, Ján: Dejiny slovenského jazyka. 1. Úvod a hláskoslovie. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1956 (2. vyd. 1958, 3. vyd. 1967).

O KÁLALOVSKOM SLOVENSKOM *SLOVNÍKU* Z LITERATÚRY A NÁREČÍ TROCHA INAK

Ivor Ripka

Budatínska 47, 851 06 Bratislava, e-mail: ivor.ripka@stonline.sk

RIPKA, I.: Slightly Differently about the Kalals' Slovak Dictionary from Literature and Dialects. *Slovak Speech*, 2015, vol. 80, no. 5-6, p. 353-355.

Abstract: The *Slovak Dictionary from Literature and Dialects* in Banská Bystrica in 1923 which was elaborated and published by Karel Kálal and Miroslav Kálal occupies a specific place in the interwar Czechoslovak bilingual lexicography. This dictionary was – undoubtedly because of its name which explicitly states the term *dialect* – often particularly understood and used as a dialect dictionary in the Slovak and Slavic dialectology, especially in the years before issuing the *Dictionary of Slovak Dialects*. There have always been and still are the problems with its citing, since several incorrect bibliographic data, to which the author draws attention in the text, are stated about this work in the professional (encyclopedic and linguistic) literature.

Key words: Karel Kálal (1860 – 1930), Miroslav Kálal (1893 – 1962), Slovak Dictionary from Literature and Dialects, bilingual lexicography, dialect, dialect dictionary

V poslednom dvojčíse Slovenskej reči (roč. 79, 2014, č. 5 – 6, s. 274 – 303) vyšla I. časť rozsiahleho materiálového príspevku Kataríny Gajdošovej s názvom *Slovensko-česká a česko-slovenská dvojjazyčná lexikografia. Vývinový prehľad od 19. storočia*. V medzivojnovnej dvojjazyčnej lexikografii (teda v 1. polovici 20. storočia) podľa autorky osobitné postavenie zaujíma *Slovenský slovník z literatúry aj nárečí* (vydaný v Banskej Bystrici r. 1923), ktorý spracovali Karel (v texte štúdie sa uvádza ako Karol) Kálal a Miroslav Kálal. Autorka nepochybne prezentuje viaceré relevantné údaje o tomto špecifickom a svojráznom slovníku, ktorý sa však najmä v rokoch pred začatím vydávania *Slovníka slovenských nárečí* v slovenskej i slovanskej dialektológii – nepochybne aj kvôli svojmu názvu, v ktorom sa explicitne uvádza termín *nářečie* – neraz chápal a využíval prvoplánovo ako nárečový slovník.

K. Gajdošová dôvodí, že iniciátorom vydania slovníka s vročením 1923, ktorý sa v podtitule charakterizoval ako „slovensko-český diferenciálny“ i jeho dominantným autorom bol Miroslav Kálal, v tom čase stredoškolský profesor v Banskej Bystrici. S týmto konštatovaním možno súhlasiť, no zároveň treba pripomenúť aj niektoré ďalšie skutočnosti, ktoré teraz neraz komplikujú správne citovanie slovníka. V súčasnosti už nemožno presne stanoviť, ako postupoval M. Kálal pri spracúvaní, publikovaní (tlačí) a rozširovaní slovníka, no faktom zostáva, že už aj vydanie z r. 1923 (podľa vročenia na titulnom liste) sa distribuovalo v jednom zväzku spolu s *Praktickou srovnávacou mluvnice česko-slovenskou*, ktorú „spísal“ Miroslav Kálal a podľa samostatného titulného listu nákladom vlastným vydal (až) r. 1926 tlačou Slovenskej Grafie v Banskej Bystrici. (Navyše Poznámky pre odborníkov,

ktoré tvoria organickú súčasť celého „slovníkového korpusu“, M. Kálal napísal „na jeseň 1925“; p. údaj na s. 1004 v slovníku.)

V roku 1924 vyšiel *Slovenský slovník z literatury aj nářečí v úplně identickéj podobe* (napr. aj s chybným číslovaním poslednej strany, ktoré sa potom „premieta“ aj do bibliografických odkazov). Na novej „titulke“ sa však už neuvádza, že je to diferenciálny slovník, ale v zátvorke sa základný údaj precizuje dodatkom (Slovensko-český slovník a český ukazovatel) a pridáva sa informácia, že jeho súčasťou je Praktická mluvnice *československá* (tu teda bez spojovníka, hoci potom pred týmto „prídavkom“ je na titulnom liste mluvnice podoba so spojovníkom, teda *česko-slovenská*). Je však prekvapujúce, že tento **nezmenený slovník** má už iba jedného autora, a to Miroslava Kálala, ktorý ho „spracoval zo slovníkov, literatury aj živéj reči slovenskej“. (Kvôli objektívite poznamenávame, že M. Kálal čiastočne zmenil a preštylizoval Predmluvu, ktorú napísal „na jeseň 1922 a 1924“. Jej rozsah však nezmenil, takže číslovanie strán v dvoch z neznámych dôvodov inak nazvaných, no obsahovo **detailne totožných tzv. kálalovských slovníkov** z r. 1923 a 1924 ostalo pôvodné.) Tieto skutočnosti v súčasnosti stále v istej miere komplikujú „dešifráciu“ a následné správne citovanie slovníka v bibliografiách.

Treba pripomenúť – a podobný údaj by vari neublížil ani štúdiu K. Gajdošovej –, že slovenskú jazykovednú societu značne dezorientovali aj nekorektné formulácie, ktoré publikovala vo svojej z iných aspektov a v iných súvislostiach cennej monografii *Dejiny slovenských slovníkov do r. 1945* (r. 1979 ju vydala Univerzita Komenského) Matilda Hayeková. Tá na s. 186 svojej knihy uvádza o. i. toto: „Karel Kálal a Miroslav Kálal znova skoncipovali a vydali *Slovenský slovník z literatury aj nářečí* (slovensko-český diferenciálny). Vyšiel v Banskej Bystrici r. 1923, má 1104 strán... Ako autori v Poznámkach pre odborníkov napísali, od vydania z r. 1919 ich slovník vzrástol aspoň o štvrtinu. V roku 1926 vyšla a bola k novému vydaniu pripravená aj praktická *Srovnávací mluvnice československá* od Miroslava Kálala (Banská Bystrica 1926, 101 str.). Vydanie slovníka bratov Kálalovcov z roku 1923 je na rozdiel od prvého vydania bohatšie na citáty a frazeológiu. Trvalý pobyt autorov na Slovensku prehľbil ich vedomosti o slovenčine, a to sa odrazilo aj v ich lexikografickej práci.“

Citovaná pasáž obsahuje, žiaľ, viaceré konfúzne údaje. M. Hayeková uvádza napr. nesprávny počet strán slovníka, na základe zlej interpretácie informácií M. Kálala v poznámkach pre odborníkov (tie nepísali obaja (spolu)autori) referuje o troch vydaniach slovníka v r. 1919, 1923 a 1926, píše o „bratoch“ Kálalovcoch a i.

V III. zväzku *Encyklopédie Slovenska* (K – M), vydanom vo Vede r. 1979, možno nájsť (na s. 20) iba heslo Karel Kálal (1860 – 1930). Jeho autor pripomína najmä literárne aktivity Karla Kálala v oblasti upeňovania česko-slovenských vzťahov (česko-slovenskú vzájomnosť chápal ako ochranu pred germanizáciou a maďarizáciou), jeho

spoluprácu s hlasistami a i. V hesle sa uvádza, že bol spoluautorom *Slovníka slovensko-českého a česko-slovenského* (Ružomberok 1898). Uvádzaný rok vydania je chybný (má byť 1896), nespomína sa ani autorská spolupráca Karola Salvu. *Slovenský slovník z literatúry aj nárečí z r. 1923* sa v ES vôbec nespomína.

V III. zväzku *Slovenského biografického slovníka* (K – L), ktorý vydala r. 1989 Matica slovenská, sa – zhodou okolností rovnako ako v ES na s. 20 – zaregistrávajú obidvaja Kálalovci, otec Karel aj syn Miroslav (1893 – 1962). Karel Kálal sa spomína najmä ako významný slovákofil, iniciátor zjazdu priateľov Slovenska, literát, ktorý r. 1907 spolu s ďalšími dejateľmi upozornil B. Björnsona na národnostný útlak Slovákov zo strany Maďarov. V slovníku sa uvádza aj výber z jeho diela, v ktorom dominujú tituly z beletrie. Z jazykovedy sa pripomína jeho spoluautorstvo na *Slovníku slovensko-česko a česko-slovenskom* z r. 1896; údaj o tom, že je (nebodaj jediným) autorom *Slovenského slovníka z literatúry aj nárečí*, vydaného v Banskej Bystrici r. 1924, nie je, žiaľ, korektný. V hesle o „českom jazykovedcovi, učiteľovi“ Miroslavovi Kálalovi sa medzi jeho dielami síce uvádza *Slovenský slovník z literatúry aj nárečí*, ktorý mal však prekvapujúco vydať spolu s K. Kálalom v Banskej Bystrici r. 1926. V tom istom roku mali navyše takisto spoločne s K. Kálalom vydať aj *Praktickú zrovnávaciu mluvnicu česko-slovenskú*. Je zrejmé, že autor hesla o M. Kálalovi v biografickom slovníku bez overenia nekriticky prevzal nesprávne údaje z monografie Matildy Hayekovej.

Encyklopédia jazykovedy (Bratislava: Obzor 1993) nezaregistrúva osobné heslá K. Kálala a M. Kálala, no ako samostatné heslo spracúva heslo *Slovenský slovník z literatúry aj nárečí* (s. 400 an.). V hesle sa uvádzajú o tomto diele korektné a správne – pri prípadnom citovaní použiteľné – vydavateľské údaje. Na tomto mieste možno pripomenúť aj konštatovanie, že „v minulosti pri nedostatku dôkladného a moderne spracovaného česko-slovenského a slovensko-českého slovníka poskytoval cenné služby, hoci je pristročný a má aj viaceré nedostatky (najmä nenáležite spája slovník spisovného jazyka s nárečovým slovníkom).“

Najnovší 7. zväzok *Encyklopédie Beliany* (Bratislava 2013) nevyužil možnosť a príležitosť uviesť na pravú mieru neorganické údaje o tzv. kálalovskom slovníku, publikované v doterajšej odbornej a encyklopedickej literatúre. V pomerne rozsiahlom hesle o Karlovi Kálalovi (s. 674) sa *Slovenský slovník z literatúry a nárečí z r. 1923*, žiaľ, vôbec nespomína; Miroslava Kálala encyklopédia nezaregistrúva.

9. MEDZINÁRODNÁ VEDECKÁ KONFERENCIA O KOMUNIKÁCI V BANSKEJ BYSTRICI

Annamária Genčiová

*Katedra slovenského jazyka a komunikácie, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela
Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica, e-mail: annamaria.genciova@umb.sk*

V dňoch 17. – 18. septembra 2015 sa pod organizačným zabezpečením Katedry slovenského jazyka a komunikácie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici uskutočnil ďalší, v poradí už deviaty diel seriálu známych medzinárodných vedeckých konferencií o komunikácii, tentoraz s názvom *Synchrónne a diachrónne kontexty jazykovej komunikácie*. Konferencie s interdisciplinárnym rozmerom sa na základe iniciatívy Dr. h. c. prof. PhDr. Jána Findru, DrSc., a málopočetnej skupiny vtedy mladých jazykovedcov, príslušníkov banskobystrickej lingvistickej slovakistiky, uskutočňujú v strede Slovenska už od začiatku 90. rokov. V slovenských podmienkach tak ide o jedno z najstarších, rešpektovaných a dodnes úspešne fungujúcich medzinárodných konferenčných podujatí. Na 9. ročníku sa stretlo viac než 60 lingvistov a lingvistiek z piatich európskych krajín; okrem domácich slovenských účastníkov Banská Bystrica hostila vedcov z Česka, Chorvátska, Maďarska a Poľska.

Úvodný konferenčný deň a celé podujatie otvorili usporiadatelia – vedúci organizačnej zostavy Dr. h. c. prof. PaedDr. Pavol Odaloš, CSc., doc. PhDr. Janka Klincková, PhD. (pozdravila rokovanie v zastúpení rektora UMB), a prof. PaedDr. Vladimír Patráš, CSc., vedúci Katedry slovenského jazyka a komunikácie FF UMB. V zastúpení dekana Filozofickej fakulty UMB sa prítomným prihovorel prodekan Filozofickej fakulty UMB pre vedeckovýskumnú činnosť a doktorandské štúdium doc. PhDr. Michal Šmigel, PhD.

Po uvítaní nasledovala plenárna časť. Odborné rokovanie začal svojím vystúpením Kazimierz Michalewski (Lodž) s príspevkom *Ograniczenia komunikacji językowej*. Venoval sa problematike ustálených zásad porozumenia, ktoré jazykovo nevyklúčujú potrebu kriticky skúmať text. Nasledujúci referát Jany Hoffmannovej (Praha) *Metodologie zkoumání syntaktických jevů v mluvené komunikaci* bol vzťahovo-výkladovým predstavením konkrétnych metodologických problémov, spojených s vedeckým projektom Grantovej agentúry ČR *Syntax mluvené češtiny*. Vladimír Patráš (Banská Bystrica) vo vystúpení s názvom *Argumentovanie v mediálnej komunikácii z krízového prostredia (mainstream verzus alternatívne spravodajstvo)*

zameral pozornosť na podstatu, typológiu a premeny argumentov a argumentovania v mediálnej komunikácii z krízového prostredia vojnových konfliktov ako prieniku presvedčania, ovplyvňovania a manipulovania. Podklady vyberal z ozbrojeného vnútroštátneho konfliktu vo východnej Ukrajine v uplynulých dvoch rokoch. Diana Stolac (Rijeka) vo svojom príspevku *Jazykové stratégie reklamy v 19., 20. a 21. storočí – podobnosti a rozdiely* prezentovala jazykovú stratégiu reklám s cieľom upútať pozornosť potenciálnych cieľových skupín. Záujem účastníkov vzbudil príspevok *Diachróne rezíduá v synchrónnej fonologickej sústave slovenčiny* Jána Sabola (Košice) s tematikou partnerskej rovnocennosti ikonickosti, symbolickosti a arbitrárnosti v jazykovej štruktúre. Zámerom príspevku Pavla Odaloša (Banská Bystrica) na tému *Komunikácia a manipulácia* bolo predstaviť dorozumievanie v reklamnej a politickej komunikácii cez priezor persuzívnosti a najmä krajnosti – manipulatívnosti.

Konferencia súbežne pokračovala v štyroch líniiach. V prvej sekcii s názvom *Sociolingvistika – persuázia, manipulácia, reklama* ako prvá so svojim príspevkom *Perswazja czy manipulacja? Sposoby nakłaniania odbiorcy w komunikacji SMS-owej (studium przypadku)* vystúpila Małgorzata Gębka-Wolak (Toruń). Analyzovala spôsoby, ako ovplyvniť príjemcu pomocou esemeskovej komunikácie medzi inštitúciami a jednotlivými recipientmi. Usilovala sa overiť hypotézu o prítomnosti manipulačných taktík v propagovaní komerčných zámerov. Jindřiška Svobodová (Olomouc) vo svojom informačne bohatom výstupe *Blogy politiků jako prostor ovlivňování a manipulace* využila metódy kritickej analýzy diskurzu (prezentované najmä vo vedeckej tvorbe T. van Dijka a R. Wodakovej) na to, aby na konkrétnom materiáli ukázala, ako politici výberom spracovaných tém, spôsobom označovania tematizovaných subjektov a pod. ovplyvňujú názory recipientov a získavajú si ich na svoju stranu v politickom boji. Ivan Očenáš (Banská Bystrica) v príspevku *Manipulácia a kontramaniplulácia v mediálnej komunikácii* zameral pozornosť na manipulačné a kontramaniplulačné postupy a prostriedky v mediálnej komunikácii s dôrazom na politický diskurz v printovom a elektronickom prostredí. Príspevok je výstupom a zároveň súčasťou výskumu, ktorý sa aktuálne realizuje v rámci riešenia projektu VEGA MŠVVŠ SR č. 1/0179/15 *Manipulačno-komunikačné koncepcie z persuzívnych slovenských a chorvátskych mediálnych diskurzoch*. Anastazija Vlastelić a Ivana Galunić (Rijeka) predstavili výsledky sociolingvistickej analýzy adaptácie reklamy na rôzne trhy, konkrétne v južnoslovanskom trhovom prostredí. Šlo o reklamy z automobilového priemyslu. Helena Chýlová a Jitka Lukášová (Plzeň) v príspevku *Odras změň v pojetí myšlení o národě v současné české a polské reklamě* sa zamýšľali nad zmenami v poňatí historickej a kultúrnej pamäti národa v Poľsku a v Českej republike v 20. a 21. storočí a nad ich reflexiou vo vývoji predovšetkým televíznej reklamy a v oboch štátoch po roku 1989.

V sekcii *Sociolingvistika – komunikácia sociálnych skupín* ako prvé predniesli referát *Czy w świadomości młodych Polaków istnieją jeszcze tematy i słowa tabu?* Anna Piotrowicz a Małgorzata Witaszek Samborska (Poznań). Zamerali sa na pochopenie konceptu jazykového tabu mladých, vzdelaných Poliakov. Katarína Chovancová (Banská Bystrica) poukázala na dôležitosť športového komentára ako vhodného terénu na pozorovanie mediovanej komunikácie, pretože je ústny, relatívne spontánny, multikanálový a intertextový, poznačený nejednotnosťou lokalizovania emitovania a recepcie, niekedy aj jazykového kódu. Dobré manažovanie spolupráce dvojice komentátorov (mediátorov) je podľa autorky kľúčové pre úspešnosť komunikácie. Martin Havlík (Praha) v príspevku *Variování výslovnosti cizích slov včetně vlastních jmen, v závislosti na věku, pohlaví* predstavil poznatky o obmenách výslovnosti cudzích slov, vedno s vlastnými menami na základe výskumu výslovnostného úzu cudzích slov, ktorý prebiehal v roku 2014. Magdalena Graf (Poznań) poukázala na problematiku správania a na komunikačné stratégie vykonávané odbornými prispievateľmi na internetových fórach hráčov (profesionálov i amatérov) a milovníkov šachu. Paweł Graf (Poznań) analyzoval obraz Slovenska, ktorý sa vytvoril podľa jazyka poľských turistických sprievodcov. Eva Horváthová Farkasová (Ostrihom) v referáte *Lexikálne zvláštnosti v jazyku pilišských Slovákov* sleduje a z morfológického a z tematického hľadiska kategorizuje lexikálne jednotky prevzaté z maďarského jazyka a používané v nárečiach pilišských obcí v Maďarsku.

V sekcii *Slavistika – kontaktná lingvistika* na úvod vystúpil Vít Boček (Brno) s referátom *Kontaktná lingvistika: minulosť, prítomnosť a budúcnosť disciplíny*. Zhrnul vývoj kontaktovej lingvistiky od jej počiatku až po súčasný stav. Zároveň avizoval cesty, ktorými by sa kontaktná lingvistika mala uberať v budúcnosti. Pozornosť predovšetkým sústredil na porovnávanie dvoch modelov kontaktovej lingvistiky, a to klasickej teórie S. G. Thomasonovej a alternatívnej teórie F. van Coetsena. Ladislav György (Banská Bystrica) upriamil pozornosť na báze teoretických východísk a sociolingvisticky orientovaného výskumu bilingválnej komunikácie na všeobecnú charakteristiku slovensko-maďarskej/maďarsko-slovenskej dvojajazyčnosti na národnostne zmiešaných územiach na Slovensku a v Maďarsku. Jana Villnow Komárková (Brno) v príspevku *K historii vybraných germanismů v češtině a slovenštině (na příkladě vinohradnické terminologie)* zamerala pozornosť na etymologický výklad vybraných českých a slovenských vinohradníckych termínov nemeckého pôvodu. Tento výskum je zaujímavý, pretože ide o lokálne výrazy, ktoré navyše doteraz ešte neboli podrobené podobnému výskumu. Diana Svobodová (Olomouc) sa zaoberala výskumom vplyvu formálnej stránky cudzojazyčných lexikálnych preberaní na ich integráciu do jazykového systému češtiny komparáciu aj do poľštiny. Joanna Kamper-Warejko (Toruń) predstavila mechanizmy vytvárania štruktúry názvov rastlín v publikácii Piotra Krescencjusza.

V sekcii *Slavistika – interkultúrna komunikácia* ako prvá predniesla svoj referát *Základní otázky interkultúrní komunikace* Markéta Maturová (České Budějovice), v ktorom sa venovala vybraným otázkam interkultúrnej komunikácie. Sleduje jej historické aspekty, počiatky až po súčasný stav, definovala základné termíny *kultúra* a *komunikácia*. Na slovensko-maďarskú jazykovú problematiku nadviazala aj Tünde Tušková (Segedín), ktorá prezentovala výsledky dotazníkového výskumu, ktorý sa uskutočnil v rokoch 2007 – 2009. Výskum sa zároveň orientoval aj na problematiku etnickej identity, na používanie slovenského jazyka, otázky dvojazyčnosti, na sebahodnotenie ovládania jazyka a na ovládanie jazyka mladou generáciou. Alžbeta Uhrinová (Békešská Čaba) predstavila najnovší jazykový program Výskumného ústavu Celoštátnej slovenskej samosprávy v Maďarsku *Slovenské písomníctvo v Maďarsku po roku 1989*, ktorý sa zameriava na slovenské publikácie. Projekt je celoštátny na roky 2013 – 2016. Cieľom programu je zdokumentovať a spracovať slovenské, resp. dvojazyčné publikácie, získať prehľad o publikačnej činnosti, analyzovať vydavateľský záujem slovenskej národnosti v Maďarsku v nedávnej minulosti a súčasnosti.

V sekcii *Diachrónna komunikácia a lingvistika* ako prvá predstavila svoj príspevok *K používaniu prostriedkov pasívnosti a rezultatívnosti v historických textoch* Veronika Perovská (Prešov). Zaoberala sa variabilitou používania gramatických prostriedkov funkčno-sémantických kategórií pasívnosti a rezultatívnosti vo vybraných historických textoch. Gabriel Rožai (Banská Bystrica) v príspevku *Východogemerský toponymický priestor v diachrónnom kontexte* upriamil pozornosť na historický vývin toponymie troch východogemerských obcí ležiacich v severnej časti Slanskej doliny: Nižnej Slanej, Gočova a Vlachova. Cieľom príspevku je predstaviť výsledky analýzy a komparácie historických a súčasných variantov miestnych toponým, resp. ich polyonymických radov, ktoré vedú k objasneniu vývinu onymických modelov skúmaných toponým, charakteru a zmien ich motivačných a obsahovo-sémantických príznakov, umožňujú stanoviť približný vek toponymických objektov či dĺžku existencie jednotlivých historických variantov.

Janka Klincková (Banská Bystrica) otvorila sekciu *Sociolingvistika – jazyk v komunikácii* prednáškou *Sloveso v komunikácii*, v ktorej sa venovala slovesnej osobe plniacej najmä kontaktnú funkciu slovesa, slovesnému času a spôsobu ako jeho aktualizacným kategóriám a poukázala na využívanie vidu pri pomenúvaní aktívnych činností v spontánnej rečovej komunikácii. Nasledujúci referát *Syntax súkromných dopisů: podíl mluvenosti v psaných textech* od Lucie Jílkovej (Praha) analyzoval súkromné rukopisné listy zhromaždené v korpuse súkromnej korešpondencie z ich syntaktickej stránky. Kamila Mrázková (Praha) sa venovala problematike *Mluvenost a psanost v syntaxi českých reklamních textů*. Mienila poukázať na to, ako české reklamné texty používajú syntaktické prostriedky typické pre hovorené

prejavy a naopak. Klára Dvořáková (Praha) predstavila výsledky svojej diplomovej práce *Komplimenty v češtině* o komplimentoch v hovorenej súkromnej a neformálnej komunikácii. Komplimenty analyzovala z hľadiska komunikačnej funkcie, pričom využila metodológiu konverzačnej analýzy. Lucia Ološtiaková a Soňa Rešovská (Prešov) ponúkli základnú analýzu vzniku nových slov v slovenčine a fungovania neologických jednotiek v slovenskom jazyku, ktorú uskutočnili na čiastkovom súbore neologizmov získaných počas prípravy slovníka slovenských neologizmov prostredníctvom záverečných prác na FF PU. Lucie Jílková (Praha) počas svojho druhého vystúpenia *Z výzkumu výslovnostního úzu: výslovnost proprií* prezentovala výsledky výskumu zameraného na výslovnostný úzus, ktorý prebiehal pod vedením štyroch bádateľov v roku 2014 na vzorke 300 respondentov z Prahy a Brna.

V sekcii *Sociolingvistika – jazyk v komunikácii* 2 ako prvá predstavila svoj príspevok *Skúmanie hovorovej slovenčiny* Lujza Urbancová (Banská Bystrica). Autorka venovala pozornosť vymedzeniu súčasnej hovorovej slovenčiny, určeniu jej sfér použitia a základných znakov. Postupovala tak na základe teoretických východísk, ako aj výsledkov kvalitatívneho sociolingvistického výskumu. Lucia Satinská (Bratislava) v rámci projektu APVV Slovenčina v kontexte viacjazyčných spoločenských Slovensku sa venovala interdisciplinárnemu výskumu trojgeneračných viacjazyčných rodín v Bratislave. Metódou jazykovej biografie odhaľovala spôsob osvojovania si jazykov a postoje k jednotlivým používaným jazykom. Marika Arvensisová (Banská Bystrica) predstavila príspevok *Funkcia špecifických posunkov v slovenskom posunkovom jazyku*. Jej pristavenia komparatívne a interpretačne demonštrujú funkčný pohľad na osobitosti špecifických posunkov a na ich jazykovo-komunikačnú funkciu. Andrzej Moroz (Toruń) v referáte *Metodologiczne podstawy opisu języków specjalistycznych na przykładzie tekstów prawnych* zameriaval pozornosť na podstatu metodologickej charakteristiky formálnych, sémantických a pragmatických vlastností právnych textov, a to na pozadí iných špeciálnych jazykov a všeobecného jazyka. Martina Bodnárová (Prešov) predstavila referát *K problematike typológie svedectva ako žánru náboženskej komunikácie* a pokúsila sa o vnútornú diferenciaciu svedectva, pretože práve svedectvo môže byť vstupnou bránou k prednantnejšej jazykovo-štylistickej charakteristike tohto sugestívneho žánru v slovenčine.

V nasledujúcej sekcii *Sociolingvistika – špecifické komunikačné prostredia* úvodná prezentácia od Alexandry Brestovičovej (Košice) bola predstavením výsledkov dizertačnej práce autorky *Lexika reči matiek orientovanej na dieťa*. Autorka charakterizovala lexikálnu rovinu špecifického simplifikovaného mikrosociálneho komunikačného registra reči matiek orientovanej na dieťa, a to pomocou kvantitatívnej a kvalitatívnej metódy. Kamila Sekerová a Ondřej Sekera (Ostrava) prostredníctvom témy *Sociální a jazykové aspekty komunikace vedené mezi rodiči a dětmi* predstavili analýzu psychosociálneho charakteru doplnenú rozborom založeným na lin-

gvistickom základe. Lucie Saicová Římalová (Praha) sa zamerala na komunikáciu dieťaťa s tzv. produktívnou vývojovou dysfáziou s blízkymi dospelými, najmä s matkou. Iwona Kaproń-Charzyńska (Toruń) upriamila pozornosť na *Kontekstowe wyznaczniki kreatywności leksykalnej* a vyzdvihla úlohu kontextu v štúdiách lexikálnej kreativity. Magdalena Czachorowska a Mariusz Guzek (Bydgoszcz) v príspevku *Kina na ziemiach polskich i słowackich w okresie wczesnoniemym (do 1918 r.) – próba analizy onomastyczno-kulturowej* venovali príspevok filmovým projektom na poľskom i slovenskom území v raných fázach organizovaných kinematografických inštitúcií na základe onomatistiko-kultúrnej analýzy. Július Lomenčík (Banská Bystrica) v referáte *Jazykovo-komunikačná výchova na slovenských gymnáziách v matičnom období* sa zaoberal vyučovaním predmetu *slovenská reč* na prvých slovenských gymnáziách v matičnom období (1862 – 1875) s poukázaním na polozenie základov jazykovej a komunikačnej výchovy. Ako posledný prezentoval svoj príspevok *Sytuacje komunikacyjne w glottodydaktyce na przykładzie języka polskiego jako obcego nauczanego na Ukrainie* Jerzy Kowalewsky (Lvov). Uviedol rôzne aspekty komunikačných situácií na akademickej pôde v rámci výučby poľského jazyka na Ukrajine.

V sekcii *Sociolingvistika – synchronne kontexty komunikácie* predniesla ako prvá príspevok *Výskyt reprodukcií řeči vlastní a cizí v diskusích na internetu* Bohumila Junková (České Budějovice). Zamerala sa na výskyt reprodukcie cudzej a vlastnej reči v komunikácii účastníkov internetových diskusií. Marta Buczek (Katovice) rozoberala preklady slovenskej lyrizovanej prózy do poľštiny. Usilovala sa o konkrétnu analýzu a interpretáciu konfrontujúcu originály a poľské preklady slovenskej lyrizovanej prózy. Pozornosť zamerala aj na problémy, ktoré vznikajú v procese prekladu. Magdalena Błaszak (Katovice) v príspevku *Internacionalizmy we współczesnym języku macedońskim* prezentovala internacionalizmy v súčasnom macedónskom jazyku a ako často ich Macedónčania používajú vo svojich výpovediach. Sylwia Sojda (Katovice) postavila do kontrastívnej súvahy reálny a virtuálny svet. V príspevku *Świat realny w świecie wirtualnym – o memach internetowych* sa konkrétne zamerala na problematiku tvorby internetových mien v súčasnej slovenskej kultúre. Małgorzata Cieliczko (Poznań) v príspevku *Architektura pustej strony – komunikacyjne znaczenie braku* sa venovala problematike architektúry prázdnej strany vybraných literárnych textov. Małgorzata Świącicka a Monika Peplińska (Bydgoszcz) analyzovali štruktúru sémantických a axiologických stereotypov v dorozumievaní obyvateľov vybraných poľských miest. Komunikácii medzi ľuďmi, ktorí používajú dialekt i všeobecný jazyk, sa venoval Jarosław Szuta (Ślupsk). Zároveň sa vyjadril sa aj k otázke dvojjazyčnosti, k jej výhodám i nebezpečenstvám. Rafał Zimny (Bydgoszcz) sa referátom na tému *Kilka uwag o językoznawstwie pragmatycznym jako nauce społecznej (na przykładzie polskim)* pokúsil poukázať na to,

že moderná lingvistika je schopná poskytnúť nástroje, ktoré ovplyvňujú nielen súčasnú sociálnu realitu, ale dokážu ju aj meniť.

Príspevky vyvolali živé diskusie – prednášajúci boli konfrontovaní s názormi spolureferujúcich a získali nové podnety na svoju výskumnú činnosť. Vedecké diskusie pokračovali na slávnostnom bankete; na úvod sa prítomným prihovoriť vedúci organizačného tímu prof. Pavol Odaloš. Všetkým poďakoval za účasť a pozval ich na ďalšiu konferenciu, ktorá sa bude konať opäť o tri roky pod vedením hlavnej organizátorky doc. Janky Klinckovej

Počet účastníkov na tohtoročnej konferencii sa oproti predchádzajúcej konferencii zvýšil takmer dvojnásobne, čo je výsledkom aktívnej snahy účastníkov venovať sa problematike jazykovej komunikácie; na konferencii mali priestor prezentovať výskumy, ktorým sa venujú. Účastníci sa mohli podeliť o svoje poznatky a zároveň získať informácie z rôznych lingvistických oblastí i z vedeckých sfér mimo jazykovedy.

Na záver môžeme objektívne konštatovať, že konferencia splnila svoj stanovenný cieľ nielen po profesionálnej stránke, ale aj zo spoločenského hľadiska. Vyjadrujeme presvedčenie, že tradícia usporadúvania medzinárodných konferencií o jazyku a komunikácii pod gestorstvom Katedry slovenského jazyka a komunikácie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici bude pokračovať naďalej.

PARADOXY VEDECKEJ KOMUNIKÁCIE NA 9. MEDZINÁRODNEJ KONFERENCII O KOMUNIKÁCI V BANSKEJ BYSTRICI

Lucia Satinská

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 811 01 Bratislava

e-mail: lucia.satinska@gmail.com

Na Filozofickej fakulte Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici sa 17. – 18. septembra konala 9. medzinárodná vedecká konferencia o komunikácii s názvom *Synchrónne a diachrónne kontexty jazykovej komunikácie*. Účastníci a účastníčky konferencie pochádzali zo Slovenska, Česka, Poľska, Chorvátska a Maďarska. Na konferencii zneli slovenčina, čeština, poľština a chorvátčina, keďže účastníčky z Maďarska boli slovakistky.

Rokovanie vo štvrtok 17. septembra po pléne prebiehalo v piatich sekciách: 1) *Sociolingvistika – persuázia, manipulácia, reklama*; 2) *Sociolingvistika – komunikácia sociálnych skupín*; 3) *Slavistika – kontaktná lingvistika*; 4) *Slavistika – interkultúrna komunikácia* a 5) *Diachrónna komunikácia a lingvistika*. V piatok 18. septembra prebiehali štyri paralelné sekcie: 1) *Sociolingvistika – jazyk v komunikácii I*; 2) *Sociolingvistika – jazyk v komunikácii II*; 3) *Sociolingvistika – špecifické komunikačné prostredia* a 4) *Sociolingvistika – synchrónne kontexty komunikácie*. Paralelnosť sekcií však nebola v programe dostatočne vyznačená, preto najmä v prvý deň konferencie dochádzalo k nedorozumeniam a niektorí účastníci nestihli príspevky, ktoré si chceli vypočuť. Väčšia prehľadnosť programu by uľahčila orientáciu a napomohla k plynulejšiemu priebehu konferencie.

Ako je zrejmé z názvov sekcií, príspevky sa venovali rôznorodým oblastiam spojeným s komunikáciou. Veľký priestor dostala analýza mediálnej komunikácie so zastúpením spracovaní z oblasti reklamy (Diana Stolac, Anastazija Vlastelić – Ivana Galunić, Helena Chýlová – Jitka Lukášová) či blogov (Jindřiška Svobodová) a internetových diskusií (Bohumila Junková).

Hostujúce pracovisko, Katedra slovenského jazyka a komunikácie v súčasnosti (2015 – 2017) rieši projekt VEGA Manipulačno-komunikačné koncepcie v persuazívnych slovenských a chorvátskych mediálnych diskurzoch (hlavný riešiteľ Pavol Odaloš). Na konferencii prezentovalo príspevky reflektujúce výsledky (rozbeh) tohto projektu (Pavol Odaloš, Vladimír Patráš, Ivan Očenáš).

V Ústave pro jazyk český, Českej akademii věd, sa rozbieha výskum syntaxe hovorenej češtiny, čo sa odrazilo v príspevkoch viacerých jeho riešiteľov a riešiteľiek (napr. Jany Hoffmanovej, Lucie Jílkovej a Kamily Mrázkovéj).

Viacere ďalšie príspevky ozrejmovali aspekty komunikácie jazykových menšín a bilingválnych skupín obyvateľstva (slovensko-maďarský bilingvizmus: Tünde Tušková, Ladislav György, Eva Horváthová Farkasová; slovenský posunkový jazyk: Marika Arvensisová; viacjazyčné rodiny v Bratislave: Lucia Satinská). Samozrejme, nechýbali príspevky z mnohých ďalších oblastí, napr. výslovnosti (Martin Havlík, Lucie Jílková) a výskumu reči detí a rodičov (Alexandra Brestovičová, Kamila Sekerová – Ondřej Sekera, Lucie Saicová Římalová).

Veľký počet sekcií na (počtom zúčastnených) neveľkej konferencii mal za následok malú návštevnosť príspevkov, zníženie počtu sekcií by mohlo viesť k zvýšeniu počtu diskutujúcich. Diskusie k príspevkom však boli kameňom úrazu celej konferencie. Priestoru na diskusiu bolo málo (nenasledovala ani po každom bloku, nieto ešte po každom príspevku), preto ak niekto mal príspevok v prvom „bezdiskusnom“ bloku, mohlo sa stať, že po kávovej prestávke a ďalšom bloku už bol jeho/jej príspevok publiku tak vzdialený, že sa k nemu nevrátilo. Bezprostrednosť diskusiám chýbala aj tak, pretože organizátori uplatnili model objavujúci sa skôr pri akademických obhajobách. Publikum mohlo klásť otázky, ku všetkým príspevkom (občas aj k šiestim), a potom prezentujúci po jednom odpovedali na vopred položené otázky. Na ďalšie kolo – čiže nebodaj priame reakcie – už čas nezostával.

Tento princíp „diskusie“ sa ukázal byť problematický už v plenárnom zasadnutí, kde by si teoreticky ladené príspevky vyžadovali oveľa podrobnejšiu diskusiu. Ak má tradícia komunikačných konferencií v Banskej Bystrici dôstojne pokračovať, nebolo by na mieste zrevidovať prístup k diskusiám? Pretože tie sú tým, čo má tvoriť jadro každej vedeckej konferencie, komunikačnej zvlášť.

Poznámka redakcie

V tomto čísle SR uverejňujeme dve správy o tom istom podujatí, keďže každá reflektuje iné aspekty konferencie. Obe správy tak možno chápať ako navzájom komplementárne.

KNIHA O DVOJJAZYČNOSTI V MAĎARSKU

(BORBÉLY, Anna: *Kétnyelvűség. Variabilitás és változás magyarországi közösségekben. MultilingVia Könyvek2. Constructions and Discourses of Multilingualism in East-Central Europe 2. Sorozatszerkesztő: Bartha Csilla, Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet Többsnyelvűségi Kutatóközpont 2014. 333 p. ISBN: 978-963-236-723-1)*

Alžbeta Uhrinová

*Výskumný ústav celoštátnej slovenskej samosprávy v Maďarsku (Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézete), Szabó Dezső u. 42, 5600 Békešká Čaba
e-mail: uhrinova@index.hu*

V publikácii vedúcej vedeckej pracovníčky Jazykovedného ústavu Maďarskej akadémie vied Anny Borbélyovej sú prezentované autorkine najnovšie výskumné výsledky o bilingvizme v kruhu minorít žijúcich v Maďarsku. Hlavným cieľom knihy je prezentovať všeobecné poznatky o dvojjazyčnosti na základe kvalitatívnych, kvantitatívnych a longitudinálnych empirických údajov, týkajúcich sa národnostnej a etnickej komunity v Maďarsku. Ďalším cieľom autorky je zdôrazniť, že dvojjazyčnosť je osožná rovnako pre jednotlivca, ako aj pre spoločnosť, a preto ju treba podporovať.

Prvá kapitola je venovaná teoretickým otázkam dvoj- a viacjazyčnosti. Autorka na základe bohatej domácej a zahraničnej literatúry oboznamuje čitateľov najprv s pojmom a rôznymi definíciami, interpretáciami bilingvizmu, potom s rozličnými druhmi individuálnej a kolektívnej dvojjazyčnosti. Podrobne analyzuje faktory zachovania a výmeny jazyka, odumieranie jazyka, školské vyučovanie dvojjazyčných detí a pod. Osobitne sa zaoberá dvojjazyčnou rečou. Hovorí o každom segmente problematiky, o jazykovej interferencii, výbere a zmene kódov, miešaní jazykov, o komunikačných sférach a situáciách a pod. Anna Borbélyová sa stotožňuje s definíciou, podľa ktorej bilingvistom je osoba, ktorá počas každodenných interakcií pravidelne používa, resp. disponuje schopnosťou používať dva alebo viacero jazykov slovom a/alebo písmom (vrátane nárečí).

Pojem kolektívnej dvojjazyčnosti sa vzťahuje na tie prípady, keď na tom istom území žijú rozličné jazykové skupiny, ktoré v dôsledku vzájomných kontaktov rôzneho charakteru a rozsahu navzájom komunikujú. Spoločenský bilingvizmus sa najčastejšie prejavuje vo forme asymetrickej, nútenej (spoločenskej, kultúrnej, hospodárskej alebo vojenskej) menšinovej dvojjazyčnosti. Podľa A. Borbélyovej sú procesy zachovania a výmeny jazyka aj napriek tomu, že predstavujú protikladné tenden-

cie v živote dvoj- alebo viacjazyčných komunit, prítomné súčasne, hoci nie v rovnakej miere. Obidva fenomény úzko súvisia s demografickými a spoločenskými zmenami a kontaktmi rôznych skupín hovoriacich iným jazykom. Jednotlivé činitele ovplyvňujú na zachovanie a výmenu jazyka v interakcii s inými. Väčšina faktorov je ambivalentná, to znamená, že paralelne majú aj pozitívny vplyv, na zachovanie, aj negatívny, na výmenu jazyka. Faktory v rôznych minoritných komunitách a jazykoch nepôsobia rovnako a v rovnakej miere. V rôznych historických etapách činitele nie sú vždy efektívne, po latentnom období sa môžu stať účinnými. V budúcnosti sa môžu objaviť nové faktory, resp. tie činitele, ktoré doteraz nemali vplyv na zachovanie a výmenu jazyka, môžu získať väčšiu úlohu. Na konci tejto kapitoly A. Borbélyová zhrnula výsledky výskumov, ktoré uskutočnila v bilingválnom prostredí obyvateľov maďarskej národnosti

V nasledujúcich kapitolách sú prezentované výsledky sociolingvistických výskumov, ktoré autorka realizovala v kruhu rumunskej menšiny a ďalších autochtónnych minorít v Maďarsku. Cieľom týchto kapitol je predstaviť pomocou štatistických údajov názorných grafov a tabuliek variabilitu používania dvoch jazykov medzi jednotlivými komunitami i v rámci komunit a tendencie zmien v používaní materinského jazyka. Výskumy sa konali na základe komparácie, menej používanej porovnávacej metódy. V druhej kapitole v analýze variability dvojjazyčnosti sa porovnávajú také údaje, ktoré boli pozbierané v rámci šiestich národností v tom istom čase a vyplnením totožného dotazníka. Druhá metóda bola longitudinálna, výskumný materiál pochádzal z tej istej komunity, získal sa totožnou technikou zbierania empirických údajov, avšak v odlišnom čase. Porovnávacia analýza A. Borbélyovej sa koncentruje na hlavné otázky bilingvizmu, ako je výber jazyka, jazykové postoje a znalosť jazyka.

V kapitole *Dvojjazyčné modely v šiestich komunitách v Maďarsku – metódy, výsledky a teoretické závery* sú predstavené vybrané výsledky sociolingvistického výskumu pod názvom *Dimenzie jazykovej inakosti: možnosti zachovania jazykov menšín*, ktorý bol realizovaný z iniciatívy a podľa koncepcie a predstáv celoštátneho projektu Oddelenia súčasných jazykov Jazykovedného ústavu Maďarskej akadémie vied a Katedry súčasného maďarského jazyka Univerzity Loránda Eötvösa. Vypracovali ho Csilla Barthová a Anna Borbélyová. Projekt sa uskutočnil v spolupráci viacerých inštitúcií, medzi nimi aj Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku, a zameriava sa na používanie jazyka, formy výmeny kódov a zachovania jazyka, na otázky dvojjazyčnosti, jazykových postojov, stereotypov. Sociolingvistický dotazník pozostával zo 142 otázok, Okrem Slovákov zo Slovenského Komlóša sa do výskumu zapojili aj Nemci, Rumuni, Rómovia/Cigáni (ich dve skupiny) Srbi, na začiatku aj Chorváti, neskôr boli zapojení aj nepočujúci. Terénny výskum sa uskutočnil v decembri 2003 a v januári 2004. Respondenti boli vyberaní na základe troch základných kritérií: vek, pohlavie

a vzdelanie (z každej komunity po 70, spolu 490 respondentov). Mali byť dospelými a rodákmi zo skúmaných lokalít, resp. žiť v obci minimálne 10 rokov.

A. Borbélyová vo svojej novej publikácii analyzuje dôležité fenomény bilingvizmu: zachovanie jazyka a výmenu jazyka porovnaním výberu menšinového a väčšinového jazyka v 22 komunikačných situáciách. Na základe porovnania výskumných výsledkov konštatuje, že zachovanie národnostného jazyka v šiestich komunitách je diferencované a stav dvojjazyčnosti je rozmanitý. Mieru zachovania jazyka môžeme podľa autorky rozdeliť do troch skupín. Najsilnejšie je zachovanie vlastného jazyka u Srbov a Rómov, ktorí hovoria jazykom romani. Tí používajú materinský jazyk a maďarčinu vyrovnane, materinský jazyk možno ešte trochu častejšie. Vlastný jazyk je v najslabšej pozícii v prípade Nemcov a Cigánov, vlastne v tzv. baiašskej skupine (Beás/Baiaš)¹. Jazyk Rumunov a Slovákov sa pohybuje niekde v strede tejto škály.

V nasledujúcej podkapitole autorka predkladá výsledky empirického výskumu, ktoré sa týkajú miery ovládania rumunského, slovenského a maďarského jazyka. Porovnávajúc odpovede Rumunov z obce Kétegyháza a Slovákov zo Slovenského Komlóša konštatuje autorka nasledovné. Medzi odpoveďami mladšej generácie (veková skupina 20 – 40 rokov) Slovákov a Rumunov nie sú významné diferencie: rovnako sa respondenti vyjadrili o úrovni ovládania nárečovej a štandardnej podoby minoritného jazyka a maďarského jazyka. Z toho môžeme usúdiť, že proces výmeny jazyka mladšej generácie obidvoch komunít prebieha rovnako. Značné rozdiely sa vyskytovali u respondentov strednej a staršej generácie. 40 – 61-roční Slováci (podľa vlastného vyjadrenia) lepšie ovládajú lokálny slovenský dialekt i slovenský spisovný jazyk než ovládajú Rumuni tej istej vekovej skupiny rumunské nárečie a rumunský spisovný jazyk. Starší Slováci (na základe vlastných odpovedí) lepšie ovládajú aj maďarský jazyk.

V ďalšej časti kapitoly sa autorka venuje jazykovým postojom: výberu variet materinského jazyka, nárečia a spisovného jazyka pri komunikácii a postojom voči týmto varietám. Porovnáva emocionálne (otázka: *Ktorý jazyk máte radšej?*), estetické (otázka: *Ktorý jazyk je krajší?*), pragmatické (otázka: *Ktorý jazyk je užitočnejší?*) postoje a postoje kompetencie (otázka: *Ktorý jazyk je ťažší?*) Nemcov, Srbov, Slovákov a Rumunov. Konštatuje, že pozitívne jazykové postoje súvisia s výberom jazyka a podľa toho odhaľuje jednotlivé fázy výmeny jazyka. Na základe týchto výskumných zistení Srbi sa nachádzajú v počiatkovej fáze výmeny jazyka, pričom

¹ Rómovia, tzv. Baiași tvoria jednu skupinu v Maďarsku žijúcich Cigánov (ďalšie dve sú: vlašskí Cigáni a Rómovia, tzv. Romungro). Prví Baiași prišli na územie dnešného Maďarska koncom 17. a na začiatku 18. storočia. Väčšina sa však prisťahovala v rokoch 1893-1918, ale migrácia Baiašov pokračovala aj medzi dvoma svetovými vojnami, ako aj v prvých rokoch po druhej svetovej vojne. Žijú izolovane, s ostatnými Cigánmi sa nemiešajú, neženia a nežijú na jednom mieste, nekontaktujú, nekomunikujú. Aj ich jazyk sa odlišuje od ďalších, je to archaický rumunský dialekt (viac pozri k tomu napr. Pálmainé Orsós, 2007).

majú pozitívny postoj aj k nárečiu, aj k spisovnému jazyku. Slováci a Rumuni majú pozitívny postoj celkovo viacej k spisovnému jazyku, nachádzajú sa v strednej fáze výmeny jazyka, Nemci sa viažu raz k dialektu, raz štandardu, oni sú v pokročilom stave výmeny jazyka.

V tretej kapitole Borbélyová analyzuje najdôležitejšie faktory zachovania rumunského jazyka v obci Méhkerék, vo štvrtej zase prezentuje výsledky longitudinálneho výskumu o variabilite a zmene maďarsko-rumunského bilingvizmu, o výmene jazyka v lokalite Kétegyháza.

Piata kapitola je sumarizáciou výskumných výsledkov. A. Borbélyová v nej potvrdzuje niektoré tézy, ktoré v monografii sledovala. Najdôležitejšie z nich sú:

- Dvojazyčnosť sa realizuje v každej komunite inak, to znamená, že existuje viac typov kolektívneho a individuálneho bilingvizmu. Potvrdzujú to zistenia z výskumu uskutočneného v prostredí šiestich minoritných komunít.
- Meraním funkčnej distribúcie v používaní jazykov môžeme vyvodiť závery pri analýze stabilného a prechodného bilingvizmu, resp. pri zachovaní/strate dvojazyčnosti. Poradie skúmaných národností v miere zachovanosti národnostného jazyka : 1. Rómovia, 2. Srbi, 3. Rumuni, 4. Slováci, 5. Baiaši, 6. Nemci. Poradie vo výmene jazyka je práve opačné.
- Domov – rodina je tou komunikačnou sférou, kde sa vlastný jazyk najlepšie a najdlhšie zachováva.
- Výber jazyka a znalosť jazyka úzko súvisia (Používaj svoj jazyk, lebo ho inak ho zabudneš!).
- Členovia národnostných spoločenstiev (a nielen oni) často podceňujú svoj jazyk. Najdôležitejšie podľa A. Borbélyovej je zachovanie vlastného jazyka. Tomu najviac pomáha, ak sa dialekt dopĺňa používaním štandardu, keď sa v oboch jazykových varietách vytvorí a stabilizujú rovnako pozitívne jazykové postoje.
- Uzavretejšie spoločnosti si (práve vďaka uzavretosti a svojej vnútornej kohézii) ďalej zachovávajú svoj jazyk, tradície a kultúru. Vo výskume A. Borbélyovej sa to potvrdilo len v prípade Rómov z Mezötúru a Rumunov z Méhkeréku.
- V jednotlivých dvojazyčných lokalitách je rozdiel v miere dvojazyčnosti hovoriacich.
- Aj jazyky majú svoju hodnotu na trhu, čo determinuje predovšetkým spoločenský a ekonomický status komunity.
- Výmena jazyka je generačnou zmenou.
- Jazykové správanie dvojazyčných žien a mužov poukazuje na spoločenské normy danej komunity týkajúce sa rodových zvyklostí atď.

Okrem predstavených a už známych teoretických téz formuluje A. Borbélyová aj vlastné nové predpoklady, napr.:

- Jazykové situácie sú také premenné, ktoré v procese výmeny jazyka poukazujú na stupne jej vývoja.
- Jazykové situácie môžu byť také, v ktorých sa proces výmeny jazyka dokončil, môžu byť také, kde tento proces pokračuje, a sú aj ambivalentné jazykové situácie.

V závere knihy autorka na základe svojich výskumných výsledkov ponúka model udržateľnej dvojjazyčnosti. Model pozostáva z najdôležitejších fenoménov dvojjazyčnosti, ako sú výber jazyka (používanie jazyka), ovládanie jazyka a jazykové postoje, ale môžu sem patriť aj také jazykové činitele, ktorých sa kniha len okrajovo dotýka (napr. jazykové ideológie). V súvislosti s týmito sociolingvistickými premenami treba vytvoriť, stabilizovať a udržať vyrovnaný, priradovaný a nie hierarchický systém vzťahov, aby sa nastavila udržateľná dvojjazyčnosť. V modeli udržateľnej dvojjazyčnosti platia nasledujúce sociokomunikačné podmienky.

- Používanie jazykov (vrátane jazykových variet) sa dá udržať aj podľa vybraných jazykových situácií a generácií hovoriacich.
- Znalosť jazykov (vrátane jazykových variet) je v súlade s ich používaním (udržiavať sa dajú len tie jazyky, ktoré sa používajú).
- K obidvom jazykom (vrátane jazykových variet) sa viažu pozitívne jazykové postoje a hodnoty.
- Platné a oficiálne jazykové ideológie podporujú obidva jazyky (vrátane jazykových variet), aj dvojjazyčnosť.

Autorka vo svojej práci využila veľké množstvo odbornej, aj cudzojazyčnej literatúry. Nechýba ani rezumé v rumunskom a anglickom jazyku a vecný register. V prílohe sa uvádza dotazník *Dimenzie jazykovej inakosti*, ktorý predstavuje východisko výskumu.

Publikácia má vysokú dokumentačnú a výpovednú hodnotu. Obsahuje prehľad teórií viazaných na problematiku dvojjazyčnosti, bohatý empirický výskumný materiál, ktorý je prehľadne uvádzaný aj vďaka grafom a tabuľkám. Monografia v závere ponúka udržateľný model zachovania dvojjazyčnosti s vymedzením sociokomunikačných podmienok. Kniha je určená predovšetkým odborníkom z oblasti jazykovedy, sociológie či etnografie, ktorí sa venujú problematike dvojjazyčnosti, ale môže v danej téme zorientovať a poučiť aj laika. Odporúčame ju do čitateľskej pozornosti jednak preto, že osvetľuje nielen aktuálnu situáciu dvojjazyčnosti (medzi nimi aj slovenskej), a tiež preto, že komplexne predstavuje národnostnú problematiku a celospoločenské postoje k minoritám v Maďarsku.

Literatúra

PÁLMAINÉ, ORSÓS, Anna: A beás nyelv Magyarországon. In: Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében. Ed. Csilla Bartha. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó 2007, s. 52 – 71.

80 ROKOV OD NARODENIA PROFESORA JURAJA FURDÍKA**Katarína Vužňáková***Katedra komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity
v Prešove, 17. novembra 15, 080 01 Prešov, e-mail: katarina.vuznakova@unipo.sk*

Tento príspevok bude spomienkou, poklonou i poďakovaním. Nechce bilancovať publikačnú činnosť, ktorá bola vymenovaná už niekoľkokrát pri jubilejných i iných príležitostiach, ale pripomenúť výnimočnú osobnosť jazykovedca i človeka.

Tohto roku by mal popredný i medzinárodne uznávaný jazykovedec – derivatológ, ale i obľúbený vysokoškolský pedagóg, prof. PhDr. Juraj Furdík, CSc. (1935 – 2002), 80 rokov. Hoci prešlo trinásť rokov od poslednej rozlúčky s ním, jeho teória neustále rezonuje pri jazykovedných neverejných debatách i na oficiálnych fórach, neustále sa dotvára, diskutuje sa o nej, čím pomáha interpretovať ďalšie jazykové problémy. Myšlienky profesora Furdíka stále provokujú k bádaniu hlavne jeho študentov, doktorandov, z ktorých sa stali neskôr jeho kolegovia a vysokoškolskí učitelia, prevažne na Prešovskej univerzite. Bez jeho nadšenia pre jazykovedu, špeciálne pre slovenskú derivatológiu, s ktorou predstupoval na prednáškach pred študentov, a bez podpory mladých bádateľov by dnes, ako to nazýval pán profesor, „dobrodružné bádanie“ v oblasti slovotvorby, možno nemalo na Slovensku ďalších pokračovateľov.

Majstrovstvo Juraja Furdíka ako profesora i vedca spočívalo v jeho entuziazme, v spojení vedeckého života so súkromným, takpovediac v živote s jazykom, a zároveň v jeho pokore pred ním. Poznanie o jazyku a svoje názory naň nikdy nepredkladal ako hotové a nenapadnuteľné dogmy. V jeho vyjadreniach na vystúpeniach pred vedeckou komunitou, na prednáškach pre študentov jazyka a všeobecnej lingvistiky, ale i v jeho rukopisných poznámkach bolo a je cítiť zrastenosť s jazykovedou, ale i pochybovačnosť, nespokojnosť a neustálu potrebu revidovania a dotvárania vlastných myšlienok: „Musím toto povedať, lebo toto ma trápi.“ Toto je ťažké.“; „Toto budem musieť prejsť.“ „Naozaj je to len hádka o kozí chl p alebo počujem trávu rásť?“, „Mal by som sa aj ja na to vykašľať?“, „Lenže ten vzťah je až kriľavo jasný.“ Možno si to ani sám neuvedomoval, ale týmto špecifickým prístupom nabádal a učil svojich poslucháčov o jazyku premýšľať.

Na jednej strane zásadovosť a precíznosť vo vedeckej práci, obrovská rozhladenosť nielen v oblasti lingvistiky, na druhej strane zrozumiteľnosť podania myšlienok a ľudskosť robili z Juraja Furdíka prirodzenú autoritu a mimoriadnu osobnosť.

Paradoxne, okrem iného, aj tieto vlastnosti spôsobili, že kým množstvo času venoval rozdávaniu sa iným a detailnému prepracovaniu svojich teórií, nezostalo mu už z neho dosť na to, aby publikoval svoje výskumy v súhrnných prácach.

No zapálenosť pre jazykovedu a osobitý spôsob uvažovania o jazyku, ktorú Juraj Furdík preniesol na svojich študentov, spôsobila, že výsledky jeho celoživotného snaženia nezostali len v rukopise. Hoci Juraj Furdík nezavíšil svoje bádateľské úsilie tak, ako by si to určite prial, jeho teória o slovotvornej motivácii a predstava o existencii lexikálnej jednotky v slovnej zásobe a jej vzťahoch vyšli zásluhou Martina Ološtiaka v troch knižných publikáciách: *Slovenská slovotvorba (teória, opis, cvičenia)* (2004), *Život so slovotvorbou a lexikológiou* (2005) a *Teória motivácie v lexikálnej zásobe* (2008). Aj vďaka týmto prácam, podávajúcim špecifický postoj k fungovaniu jazyka, vznikli mnohé lexikologické diela venujúce sa problematike slovotvorby a boli vysvetlené viaceré jazykové javy. V tejto súvislosti nemožno nespomenúť aj, v slovenskom i svetovom meradle, unikátnu ideu zostaviť slovníkové dielo s názvom *Slovotvorný slovník slovenčiny* s cieľom podať komplexný opis slovotvorného systému slovenčiny. Furdíkova koncepcia už našla svoju realizáciu v čiastkových lexikografických prácach, no pripravila živnú pôdu aj pre tvorbu syntetického diela o slovotvorbe v slovenčine.

Možno nie je náhoda, že práve v tomto roku by sa malo skončiť s prácou na monografii o tvorení slov v slovenčine. A tak jej autorom nemohla byť podsunutá lepšia možnosť pokračovať sa za „motiváciu“ takého diela napísať, ako tým, že ho venujú 80. výročiu narodenia prof. PhDr. Juraja Furdíka, CSc.

MICHAL BLICHA OSEMDESIATPÄŤROČNÝ

Iveta Valentová

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 811 01 Bratislava

e-mail: ivetav@juls.savba.sk

Napriek tomu, že v súbornej personálnej bibliografii slovenských slovakistov a slavistov *Slovenskí jazykovedci* už od r. 1999 nefigurujú práce jazykovedca a pedagóga doc. PhDr. Michala Blichu, CSc., jeho vedecké dielo zanechalo neoceniteľnú pečať na poli slavistiky a predovšetkým onomastiky. V tomto roku sa tento významný slovenský jazykovedec dožíva vzácneho jubilea – 85 rokov. Pripomeňme si jeho životnú a vedeckú dráhu.

Michal Blicha sa narodil 23. októbra 1930 v obci Prikra v okrese Svidník. V rokoch 1951 – 1954 študoval aprobáciu slovenský jazyk – ruský jazyk na Pedagogickej fakulte pobočky Univerzity Komenského v Košiciach a v Prešove a v r. 1955 – 1960 slovenský jazyk na Filologickej fakulte Vysokej školy pedagogickej v Prešove. Akademický titul PhDr. získal v r. 1971 a vedeckú hodnosť kandidáta vied v r. 1976. O dva roky neskôr sa habilitoval za docenta. Na Pedagogickej škole v Prešove vyučoval v rokoch 1954 – 1958, potom prešiel na katedru slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity Pavla Jozefa Šafárika (od r. 1997 Prešovská univerzita), kde pôsobil v r. 1979 – 1980 aj ako vedúci katedry. V roku 1980 sa stal prodekanom fakulty a túto funkciu zastával až do r. 1985. V rokoch 1980 – 1981 pôsobil na univerzite v Novom Sade a v r. 1987 – 1989 na Univerzite Klimenta Ochridského v Sofii ako lektor slovenského jazyka. Dlhé roky sa aktívne podieľal na organizovaní a koordinácii onomastického výskumu na Slovensku ako člen predsedníctva Slovenskej onomastickej komisie pri JÚĽŠ SAV.

Ťažisko jeho vedeckej práce spočívalo na skúmaní východoslovenskej toponymie. Publikoval napríklad výsledky výskumov chotárnych názvov zo zátopových obcí na Ondave pri priehrade Domaša. V mnohých štúdiách sa venoval medzijazykovým vzťahom v terénnych názvoch východoslovenskej oblasti a ich tvoreniu. Monografia *Toponymia Ondavskej a Toplianskej doliny. Slovensko-rusínske jazykové kontakty v chotárnych názvoch* (1996) po rokoch zhromažďovania materiálu priniesla zhrnutie jeho dovtedajších analýz. V tejto publikácii spracoval toponymický materiál z takmer dvesto obcí okresov Svidník a Vranov. Významnou mierou sa podieľal aj na heuristickom výskume slovenskej anojkonymie (najmä v rokoch 1968 – 1975). Získané názvy sa vyexcerpovali do kartoték Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV (abecednej kartotéky a podľa okresov) a v súčasnosti sa digitalizujú a stávajú sa súčasťou heslových statí elektronickej verzie slovníka lexiky slovenských terénnych názvov. Autorky slovníka pri koncipovaní hesiel neraz natrafia práve na názvy

získané z Blichových štúdií a 660-stranovej dizertačnej práce, ktorá patrí k najväčším, a to nielen vzhľadom na rozsah. M. Blicha v spolupráci s M. Majtánom vypracoval aj dotazník na výskum slovenskej geografickej terminológie (1977).

Michal Blicha osobitnú pozornosť venoval urbanonymám a hodonymám v príspevkoch *Názvy ulíc mesta Prešova* (1976), *Odraz mimojazykových aspektov v názvoch ulíc* (1980), *Z hodonymie okresných miest Východoslovenského kraja* (1981), *Z mimojazykových aspektov v urbanonymii* (1981) a v monografii *Charakteristika názvov ulíc okresných miest Východoslovenského kraja* (1986).

Od začiatku osemdesiatych rokov sa opakovane vracal k rozboru východoslovenskej antroponymie, napr. v štúdiách *Lexikálna charakteristika východoslovenských priezvisk* (1983), *Osobné mená v obvode Košice-Juh v rokoch 1973 – 1978* (1983), *Priezviská v Prešovskej mestskej knihe* (1996), *K jazykovej charakteristike priezvisk na východnom Slovensku* (1989), *Migračné prvky vo východoslovenských priezviskách* (1995).

Súbežne s onomastickým bádaním skúmal hlavne ukrajinské nárečia na východnom Slovensku, keďže dôverne poznal túto jazykovú oblasť. Výsledky analýz dialektologického materiálu publikoval v príspevkoch *Slovenské prvky v ukrajinskom nárečí na severovýchodnom Slovensku* (1968) a *K otázke slabičného r, l v ukrajinských nárečiach východného Slovenska* (1982). Toponymický materiál takisto zachytával v pôvodnej nárečovej podobe. V štúdiu *Nárečový výskum a toponymia* (1980) zdôrazňoval význam a potrebu onomastického výskumu pre zostavenie komplexného nárečového slovníka. M. Blicha je aj spoluautorom prvého zväzku nárečového atlasu *Obščekarpatiskij dialektologičeskij atlas* (1989). Z pracovného pobytu vo Vojvodine napísal rozsiahlu 58-stranovú štúdiu so slovníkom *Prevzaté slová v lexike slovenského nárečia Petrovca a jeho blízkeho okolia* (1990).

Michal Blicha využil skúsenosti z pedagogickej činnosti a z terénneho výskumu vlastných mien v príspevkoch z oblasti teórie o metodických otázkach vyučovania slovenského jazyka a onomastiky, napr. *Výchovné problémy pri vyučovaní jazyka slovenského* (1964), *K problémom vyučovania slovenského pravopisu* (1972), *Seminárne a diplomové práce z toponomastiky* (1975). Pre študijné účely pripravil v spoluautorstve s M. Majtánom vysokoškolské príručky *Metodika výskumu vlastných mien* (1975) a *Úvod do onomastiky* (1985). Dlhé roky úspešne viedol študentský onomastický vedecký krúžok. Bol spoluorganizátorom onomastických konferencií a seminárov a sám sa aktívne zúčastňoval na domácich a zahraničných vedeckých podujatiach s medzinárodnou účasťou.

Do ďalších rokov prajeme jubilantovi doc. Michalovi Blichovi veľa energie a dobrého zdravia.

MAŤ V SEBE ASPOŇ DROBNÚ ISKRIČKU OBJAVNOSTI

Rozhovor s Ľubomirom Kralčákom

PaedDr. Ľubomír Kralčák (nar 5. 4. 1955 v Nitre) je multidimenzionálne orientovaný jazykovedec, vysokoškolský pedagóg a člen redakčnej rady časopisu Slovenská reč. Podľa jeho vlastných slov aj historik vďaka šťastnej náhode. Jeho profesionálny záujem sa však týka nielen historických disciplín jazykovedy, ako sú dejiny spisovnej slovenčiny či paleoslavistika, ale aj rozličných vrstiev a oblastí súčasného jazyka, napr. sociolingvistiky, frazeológie a syntaxe.

V rokoch 1985 – 1990 študoval na Pedagogickej fakulte v Nitre kombináciu predmetov slovenský jazyk – výtvarná výchova. Doktorandské štúdium, zamerané na výskum štúrovskej slovenčiny, najmä na jej analytické verbo-nominálne spojenia, absolvoval v rokoch 1998 – 2004 v JÚLŠ SAV pod vedením prof. J. Doruľu. Od roku 1990 pôsobí na Katedre slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa (do r. 1996 Vysokej školy pedagogickej) v Nitre. V období rokov 1997 – 1998 pôsobil na Fakulte masmediálnej komunikácie Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Tnave ako prodekan. V súčasnosti je vedúcim nitrianskej Katedry slovenského jazyka, prednáša dejiny spisovnej slovenčiny, sociolingvistiku, psycholingvistiku, kapitoly z paleografie slovenského písomníctva, školí troch dokto-

randov, je členom Vedeckej rady JÚLEŠ SAV, Vedeckej rady Filozofickej fakulty UKF v Nitre a Vedeckej rady UKF v Nitre.

Ako zodpovedný riešiteľ vedie projekt *Súčasná slovenčina v srbských a slovenských elektronických médiách*, prednedávnom koordinoval čiastkové aktivity v rámci grantu *Nitriansky model skvalitnenia vyučovania slovenského jazyka a literatúry na školách s vyučovacím jazykom národnostných menšín metódou vyučovania cudzích jazykov (s dôrazom na školy s vyučovacím jazykom maďarským)*, ako riešiteľ bol zapojený do projektu *Antropocentricky zamerané sémantické kategórie v slovenčine* (v porovnaní s niektorými slovanskými jazykmi). Od roku 2016 sa ráta aj s jeho účasťou v projekte *Jazyková norma a jej kodifikácia*, ktorý je koordinovaný v JÚLEŠ SAV.

Práve náš časopis, konkrétne Slovenská reč č. 3, roč. 56, v roku 1991 bol priestorom, v ktorom Ľ. Kralčák debutoval článkom *Sémanticko-syntaktické vzťahy medzi vetami v prechodníkových typoch jednoduchých podradovacích súvetí*. Odvtedy sa jeho bibliografia rozrástla o úctyhodné množstvo položiek v pestrej škále jazykovedných disciplín. S istotou sa pohybuje na poli historickej jazykovedy, ale „doma“ je aj na teréne výskumov súčasného slovenského jazyka. Ľ. Kralčák priznáva, že o niečo viac (častejšie) sa venuje témam z oblasti histórie slovenčiny, špeciálne štúrovskej slovenčiny, ktoré sú obsiahnuté napr. v prácach *Charakteristika domácej vrstvy kultúrnej lexiky v štúrovskej slovenčine* (1993), *Slovenské podoby cudzích zemepisných názvov v štúrovskej publicistike* (1994), *Štúrovska lexika vo vývine spisovnej slovenčiny* (1996), *Slovesné multiverbizačné spojenia v štúrovskej slovenčine* (1998), *Sémantická charakteristika stavových predikátov v štúrovskej slovenčine* (2001) či *Ludovít Štúr a reforma štúrovskej spisovnej slovenčiny* (2007). Tento rok bol venovaný nielen dvestoročnici Ľ. Štúra, ale bol aj v znamení významného edičného počinu Ľ. Kralčáka a jeho družiny – druhého vydania publikácie *Ludovít Štúr: Jazykovedné dielo* (2015).

Vo svojich prácach z oblasti súčasného slovenského jazyka sa Ľ. Kralčák zameriava na rozličné aspekty slovenčiny, či už interdisciplinárne – napr. sociolingvistické či kognitivistické hľadiská v publikáciách *Dynamika súčasnej slovenčiny. Sociolingvistické aspekty dynamiky jazyka* (2009), *Jazyk a kultúrne vedomie* (2006), *Jazyk ako kultúrna hodnota* (2007). Nezabúda ani na analýzu médií ako sprostredkovateľov informácií a ako faktora dynamických zmien v súčasnom jazyku a štýle. Týmto motívom sú venované práce *Jazyk a štýl súčasnej slovenskej publicistiky* (2006) *Sociálno-komunikačné aspekty hovorenej podoby slovenčiny v médiách* (2008). Od svojho syntaktického debutu sa ďalej venoval aj slovenskej syntaxi napr. v príspevkoch *Štruktúra a pravopis kongruentných spojení všeobecných podstatných mien* (1992), *Intenčno-valenčná hodnota analytických verbo-nominálnych spojení* (2004), *Syntaktická platnosť analytických verbo-nominálnych spojení* (2005), ktoré viedli

k ucelenej monografii s medzinárodným ohlasom *Analytické verbo-nominálne spojenia v slovenčine* (2005). Dôležitou zložkou v odbornom spektre Ľ. Kralčáka je frazeológia, táto tradičná oblasť nitrianskych lingvistických výskumov, ústiaca do prác ako *Obraznosť vo frazeológii a niektoré špecifické typy frazém* (1993), *Komunikatívne aspekty obraznej frazeológie* (1994), *K otázke hraníc medzi frazémami a analytickými verbo-nominálnymi spojeniami* (2003).

S najväčšou pozornosťou a ocenením sa však zatiaľ stretlo jeho originálne dielo *Pôvod hlaholiky a Konštantínov kód*, za ktoré Ľ. Kralčák získal za rok 2014 prémie Literárneho fondu a v roku 2015 aj Mimoriadnu cenu rektora Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre a Cenu dekana Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre.

Pán profesor, je iste len náhoda, že podobne ako Ľudovít Štúr, aj vy ste tento rok oslávili svoje okrúhle jubileum, hoci ste od neho o 140 rokov mladší. Ale to, že koncom roka vychádza pod vašou redakciou jazykovedné dielo Ľudovíta Štúra, už náhoda určite nie je. Štúrovským jazykom a hnutím sa zaoberáte už dávno, takže nenačosovali ste si vydanie tohto diela zámerne ako vyvrcholenie vašich snažení?

Vydanie jazykovedného diela Ľudovíta Štúra nebolo dlhodobu plánované ako nejaký zámer, a nešlo ani o vyvrcholenie nejakej cieľavedomej prípravy. Vyplynulo prosto z toho, že sa bezprostredne priblížilo dvojsté výročie Štúrovho narodenia a takýto edičný projekt sa ukázal ako dôstojná a z nášho pohľadu možná reakcia na toto významné jubileum. Na druhej strane je veľmi pravdepodobné, že keby som sa štúrovskou témou nebol dlhšie zaoberal, sotva by som našiel odvahu zobrať si na zodpovednosť takýto vážny projekt. Ak sa však pýtate, čím bol priamo motivovaný, tu nesmiem zabudnúť na to, že ma k zostaveniu edície Štúrových textov vyzval profesor J. Doruľa. Bolo to v súvislosti s blížiacim sa Štúrovým výročím, pričom pán profesor vychádzal z toho, že na našej katedre sa už dávnejšie zaoberáme štúrovčinou a Štúrom, a teda že by sme mohli zvládnuť aj vydanie toho, čo nám na Slovensku zatiaľ stále chýba, teda úplného Štúrovho diela, samozrejme, po častiach. Keďže vydať úplné dielo Ľudovíta Štúra je práca na niekoľko dlhých rokov, javilo sa mi ako najvhodnejšie sústrediť sa v tejto edícii na Štúrovo jazykovedné dielo. Navyše, komplexný edičný súbor Štúrových jazykovedných prác sa dosiaľ nevydal, a to ani v Ambrušovom päťzväzkovom vydaní Štúrovho diela, kde dokonca z takých titulov, ako je *Nauka reči Slovenskej* či *O rozboru jména přídavného p. Jozefa Chmely*, sú publikované iba ukážky.

Ako dlho vám a vašim kolegom trvala príprava, ako dlho ste na projekte pracovali a ako ste si s ostatnými riešiteľmi rozdelili úlohy?

Spomínaný impulz vydať časť Štúrovho diela prišiel koncom r. 2013 a do systematickej práce podľa našej koncepcie sme sa reálne pustili až v druhej štvrtine

roku 2014, keď sme dostali na projekt dotáciu z Ministerstva kultúry SR. V decembri 2014 potom vyšlo prvé vydanie. Už na prvý pohľad je to krátky čas, no museli sme sa prispôbiť dnes už štandardnému grantovému financovaniu, keď je nutné dotáciu vyčerpať do konca príslušného kalendárneho roka. Našou drobnou výhodou bolo to, že vďaka predchádzajúcim výskumom štúrovčiny sme mali niektoré štúrovské texty prepísané v elektronickej podobe, no i tak bolo ešte treba väčšinu textov získať, a to i poctivou prácou v archíve, a prepísať. Veľmi rýchlo sme sa presvedčili, že existencia prepísaných textov takmer nič neznamená, pretože ozajstná, časovo náročná edičná práca nás čakala až pri ich overovaní a redakčnej úprave. Najširší kolektív pracoval na overovaní prepísaných textov, pretože sa ukázalo, že je potrebná viacstupňová kontrola. Okrem toho sme sa rozhodli nanovo preložiť dva texty, a to z nemčiny a z chorvátčiny. Pri samotnej redakčnej úprave sa už potom počet redaktorov podstatne znížil, rozsah práce však nie. Ak sme chceli, aby naša edícia dosiahla úroveň kritického vydania, bolo treba jednotlivé Štúrove texty vybaviť edičnými poznámkami a vysvetlivkami a zostaviť aj úvodnú štúdiu. Týchto prác som sa ujal ako vedúci riešiteľského kolektívu.

Keď ste predstavovali tieto zbrané spisy na nedávnom Celoslovenskom stretnutí jazykovedcov¹, nebolo treba zdôvodňovať potrebu vydania tohto kánonického diela. Povedali ste len, že „každý občas potrebuje siahnuť do Štúra...“ Naozaj si myslíte, že každý, že je to skutočná potreba? Alebo že každý by mal? Že je to podmienená potreba?

Je pravda, že som hovoril o potrebe občas „siahnuť do Štúra“, a pravda je i to, že som nedopovedal, čo som tým myslel. Ak by som to mal teraz interpretovať, myslel som tým vskutku „občas“ a to môže znamenať i raz za desať alebo za dvadsať rokov. Uznávam však, že výraz „každý“ znie až príliš kategoricky a bezvýnimočne, možno by bolo správnejšie zvoliť výraz „viacerí“ či „mnohí z nás“. V mojom podvedomí sa mi totiž ozýva, že aj mnohí z tých slovenských jazykovedcov, ktorí sa nevenovali dejinám jazyka, „neodolali pokušeniu“ a príležitostne analyzovali niektoré aspekty Štúrovho diela, alebo sa ho aspoň dotkli. Spomeňme napr. takých vynikajúcich jazykovedcov, ako J. Ružička, J. Horecký, J. Dolník, J. Findra a našli by sa ďalší. Nemyslím si však, že by to mala byť akási čo i len nepísaná povinnosť. To by sme Štúra a jeho dielo znížili na nejakú zvláštnu kategóriu, o ktorej tu ani nechcem uvažovať. Môžeme to povedať i tak, že slovenskému lingvistovi sa prosto aspoň pri okrúhlym Štúrovom výročí ponúka možnosť konfrontovať nejakú Štúrovu myšlienku s aktuálnou dobou. A mnohí to vskutku robia. Ja v tom vidím prirodzenú kultúrnu potrebu rešpektovať a, povedzme, aj uctiť si tradíciu. A nech je to akokoľvek, Ľudovít Štúr v našej lingvistickej tradícii predsa len vyčnieva.

¹ Konalo sa v dňoch 27. – 28. 10. 2015 v Bratislave.

A kam, do akého tematického okruhu u Štúra siahate najčastejšie a najradšej?

Pre mňa sú, okrem mnohých iných, pozoruhodné Štúrove náhľady na niektoré zásadné otázky teórie spisovného jazyka. Štúr napr. dávno pred nami riešil, a to v modernom duchu, problematiku vzťahu lingvistickej deskripcie a preskripcie alebo takých fundamentálnych pojmov, ako sú purizmus či analógia. Je vskutku zvláštne, že sa v týchto otázkach naňho nikdy nenadväzovalo, ba ani v novšej dobe nebol v súvislosti s riešením týchto otázok spomínaný.

Naša edícia ukázala, že Štúrovo jazykovedné dielo je omnoho širšie, ako ho prezentujú tradičné kompendiá či encyklopédie, a teda aj širšie, ako ho má u nás zaškatul'kované prevažujúce štandardné poznanie. Musím s istým dôrazom konštatovať, že Štúrovi pri hodnotení jeho jazykovedného diela ešte stále zostávame niečo dlžní. Ide predovšetkým o naše (ne)docenenie jeho prínosu v oblasti teórie spisovného jazyka, všeobecnej lingvistiky, a dokonca samotnej gramatiky, ale aj o (ne)docenenie jeho podielu na reforme pôvodnej „tatrínskej“ spisovnej normy. Tento stav je, myslím si, spôsobený najmä tým, že hodnotenia a analýzy Štúrovho diela sa primárne sústreďujú na jeho základné jazykovedné práce, pričom jeho lingvistické riešenia a teoretické postoje nachádzajúce sa v iných, „menej významných“ textoch zostávajú takmer nepovšimnuté.

Našli ste si v rukopisoch pasáže, ktoré ste nepoznali, ktoré ste predtým inak vnímali, zmenil sa nejaký po tomto poznaní váš pohľad na Štúra?

Priznám sa, že do začatia prác na edícii jeho jazykovedného diela som nemal preštudované jeho bratislavské prednášky z lingvistiky, ktoré sa zachovali v rukopise – ide o dva rukopisné záznamy Štúrových žiakov. Pôvodcom jedného z nich je podľa duktu písma veľmi pravdepodobne A. Sládkovič, zapisovateľ druhého je neznámy. Tieto materiály obsahujú niektoré zaujímavé náhľady a zistenia z oblasti všeobecnej a komparatívnej lingvistiky, hoci nie všetky by s ohľadom na úroveň dnešného vedeckého poznania obstáli. Pre mňa je tiež dôležité, že až po podrobnom štúdiu jeho *Nauky* a súvisiacich dobových teoretických prameňov som si v úplnosti uvedomil, aká moderná bola na svoju dobu Štúrova gramatika, aký mala inšpirujúci explanačný základ. A tak treba opakovane zdôrazňovať, že v prípade Štúrovho jazykovedného diela možno hovoriť o jeho vedeckých spisoch ako o zásadných nielen z historického či národnobuditeľského, ale aj z lingvistického hľadiska.

Dokázal vás Štúr niečím ešte prekvapiť? Vyhodnotili ste dejinnú úlohu E. Štúra pri konštituovaní spisovného jazyka v druhej polovici 19. storočia (2007), jeho dielo poznáte dôverne, ale na stretnutí jazykovedcov ste spomínali, že ani samotné čítanie a interpretácia rukopisu neboli vždy jednoduché a vydarené na prvýkrát („trikrát

som to čítal a na štvrtýkrát zistil, že zle...“). V čom je problematickosť priblíženia Štúra súčasnému čitateľovi?

Jeden zo základných problémov, pred ktorým sme pri spomínanej edícii stáli, bola otázka transkripcie textov. Rozhodli sme sa pri štúrovských textoch zachovať ich pôvodnú podobu, teda neprepisovať ich do súčasnej grafickej a jazykovej formy. Nepoužili sme však prísny diplomatický prepis, ale prepis, ktorý v určitej miere vychádzal v ústrety čitateľovi. To znamená, že sme nezachovávali evidentné tlačové chyby a texty sme opatrili interpunkciou podľa súčasných zásad. Tento postup sme zvolili i preto, že v Štúrovom odbornom štýle sa výrazne odrážal autorov kontakt najmä s nemčinou a latinčinou, čo sa najzreteľnejšie prejavovalo v slovoslede a zložitom vetoslede jeho textov.

Ak som hovoril o náročnejšej interpretácii niektorých súvetí, netreba si to vysvetľovať tak, že štylistická stránka Štúrových textov bola nejaká krkolomná. Pre nás je to dnes však náročnejšie čítanie, pretože pri recepcii súčasného, a to i odborného jazyka sme oproti úzu v štúrovskom období zvyknutí na menej rozsiahle a menej rozvité súvetia. Na porovnanie uvediem príklad zo Štúrovej *Nauky*, ktorý som už kdesi použil: „... každý dačo inšjeho, lež ten chce, čo hovorí, rozumieť buďe“. To bola napríklad jedna z tých formulácií, ktoré som si prečítal pre istotu možno až trikrát, aby som si bol istý, že jej obsah by sa mal chápať takto: „každý bude rozumieť dačo iné, než chce ten, ktorý hovorí“.

Od 90. rokov sa venujete charakterizovaniu štúrovej slovenčiny z rozmanitých aspektov. Charakteristike domácej vrstvy kultúrnej lexiky v štúrovej slovenčine (1993), cudzích zemepisných názvov v štúrovej publicistike (1994), opisu slovesných multiverbizačných spojení (1998), opisu stavových predikátov v štúrovej slovenčine (2001) či predstaveniu verbo-nominálnych spojení v kontexte štúrovej slovenčiny (2005). Je ešte nejaký pohľad na štúrovskú slovenčinu, ktorému ste sa zatiaľ nevenovali, no chceli by ste?

Áno. Už dlhšie nosím v hlave myšlienku, že našu pozornosť si zaslúži aj štúrovský humor. Možno to tak na prvý pohľad nevyzerá, no v textoch štúrovcov je dosť humoru a zábavy. K tomu by som sa chcel niekedy dostať, presnejšie povedané, chcel by som raz dospieť k tomu, že budem mať aj na takúto „štúrovskú tému“ čas.

Vaše snaženie pokračovalo projektom Slovníka štúrovej slovenčiny, ktorý ste riešili v rokoch 2008 – 2010. Tento slovník, podľa všetkého, nevyšiel. Čo sa s ním stalo? Rátate ešte s knižným alebo elektronickým vydaním? Súčasťou projektu bol aj elektronický korpus historických textov. Aké historické texty sa vám podarilo digitalizovať?

Slovník bol viazaný na grantové financie a predpokladal viacero realizačných fáz. V začiatkovej fáze išlo o dve etapy činnosti. Prvá etapa dostala reálnu finančnú

podporu od agentúry VEGA na roky 2008 až 2010 a zahŕňala prípravné práce, najmä vytýpúvanie, zhromažďovanie a prepisovanie textov. V druhej etape sme plánovali začať práce na jednotlivých heslách slovníka. Projekt však už na túto etapu nedostal finančnú podporu, kolektív pôvodných riešiteľov sa z objektívnych dôvodov znížil o dvoch členov, a tak projekt zostal napokon iba na papieri. V prípade takého kolektívu, ako bol náš, si navyše treba uvedomiť, že okrem práce na slovníku sme museli plniť všetky ostatné povinnosti súvisiace s výučbou na plný úväzok. Za prínosné v tejto súvislosti pokladám to, že v rámci našich aktivít sa nám podarilo transformovať do elektronickej podoby významnú časť textov z obdobia štúrovskej slovenčiny, napr. značnú časť štúrovských *Slovenských národných novín* aj s prílohou *Orol Tatránsky*, významnú časť Hurbanových *Slovenských pohľadov*, dva ročníky Lichardovej *Domovej pokladnice*, dva ročníky almanachu *Nitra*, Štúrove základné jazykovedné práce, Dohnányho *Históriu slovenského povstania z r. 1848* a i. Dopĺňanie tohto základu malo priebežne pokračovať počas druhej etapy riešenia.

Okrem Štúra a štúrovskej slovenčiny je v oblasti diachronie vašou ďalšou srdcovou záležitosťou paleoslavistika, najmä otázky pôvodu hlaholského písma. Celkom nedávno, s vročením 2014, vyšla aj vaša monografia Pôvod hlaholiky a Konštantínov kód. Prispeli ste ňou k mnohým teóriám vzniku tohto praslovanského písma, pričom váš výklad grafém upriamuje pozornosť na súvislosti grafického kódu Konštantína s euklidovskou geometriou. Čím si vysvetľujete, že tento aspekt bol pri doterajších výkladoch pôvodu hlaholiky nepovšimnutý?

Paleoslavistika v téme prvej slovanskej abecedy dodnes v sebe nosí určité tajomno. Je to tak preto, lebo táto veda až po takmer sto rokoch od svojho konštituovania prišla k prekvapivému zisteniu, a to zásluhou P. J. Šafárika, že pôvodné slovanské písmo je hlaholika a nie cyrilika, ako sa dovtedy viac-menej všeobecne a jednoznačne predpokladalo. To bolo roku 1858 a odvtedy trvajú neukončené diskusie o tom, ktoré písmo bolo pôvodné, a v prípade hlaholiky o tom, aký je jej pôvod. Kým ohľadom pôvodnosti písma dnes už na poli exaktnej vedy dlhšie prevláda názor, že pôvodným slovanským písmom je hlaholika, v otázke genézy samotnej hlaholiky sa ani za vyše stopäťdesiat rokov sústredeného bádania nepodarilo dospieť k uspokojivému riešeniu. Naopak, objavujú sa stále nové teórie, ba nové smery v bádani, čím sa otázka pôvodu hlaholiky stáva, paradoxne, akoby stále väčšou záhadou. Máte pravdu, že názor na vznik časti hlaholských písmen tým, že Konštantín sa inšpiroval konkrétnymi obrazcami Euklidovej geometrie, predstavuje riešenie, ktoré je príspevkom k mnohým existujúcim teóriám. Avšak hoci Konštantínova znalosť Euklidovej geometrie bola známym faktom, takéto porovnanie s výslednými geometrickými riešeniami Euklidových viet zatiaľ nikto neurobil. Ide, samozrejme, o hypotézu, ktorá sa primárne zakladá na podobnosti a porovnávaní Euklidových geometrických útvarov s grafickou podstatou

príslušných hlaholských písmen. Ako však vieme, nevýhodou hypotéz je to, že sa nelen ťažko dokazujú, ale často aj ťažko vyvracajú.

Ktoré grafémy (či grafické prvky grafém) najvýraznejšie ilustrujú váš predpoklad o geometrických súvislostiach?

Všetky vysvetlenia pôvodu jednotlivých hlaholských písmen, a teda aj zdroje genézy hlaholiky, ktoré sa nachádzajú v spomínanej knihe, snažil som sa konfrontovať s historickou realitou, to znamená, že som uvažoval iba o takých zdrojoch hlaholských grafém, s ktorými mohol Konštantín reálne prísť do styku. Takým zdrojom je, nepochybne, aj Euklidova geometria. Ak by sme aj hypotézu o takomto zdroji časti hlaholských písmen odmietli, v knihe, ktorú spomínate, je niekoľko ďalších poznatkov o vzniku hlaholských grafém, ktoré sú menej hypotetické, a sú teda prijateľnejšie ako možný výklad niektorých otázok. Osobitne ide napr. o nové vysvetlenie vzniku grafém označujúcich staroslovienske hlásky *c* a palatálne *g*, a to na spôsob gréckych, či grécko-samaritánskych ligatúr. Okrem toho si myslím, že táto kniha môže byť užitočná tým, že podáva syntézu relevantných teórií o vzniku hlaholiky od najstarších čias a o ich príslušných jazykovo-kultúrnych súvislostiach.

Ako prijala vašu teóriu odborná verejnosť? Stretli ste sa s recenziami, s námietkami či s diskusiou? V našom časopise sme uverejnili len jednu recenziu, ktorá vašu prácu predstavila, ale nehodnotila ju a nepolemizovala s ňou. Myslíte si, že je lepšie ak sa o teórii diskutuje alebo ak bez väčšieho rozruchu ostane netematizovaná a nekritizovaná?

Moja teória, ktorú asi treba pokladať skôr za hypotézu, nerozpútala zatiaľ žiadne prudké diskusie, čo si možno vysvetľovať i tak, že nevzbudila vážnu pozornosť. Zaznamenal som však okrem kladných prijatí aj reakciu, ktorá bola sčasti kritická.

To nemôžete myslieť vážne, že kniha nevzbudila vážnu pozornosť! Ved' za ňu ste v minulých dvoch rokoch „žali“ ceny. Napríklad Prémium Literárneho fondu alebo Cenu dekana UKF v Nitre.

Chcel som tým povedať, že asi nevzbudila patričnú mieru takej pozornosti, ktorá by viedla k širším polemickým diskusiám.

Viete odhadnúť, koľko paleoslavistov zasvätených do problematiky hlaholského písma by vám mohlo (aspoň teoreticky) oponovať?

U nás sa detailne otázkam pôvodu hlaholiky venuje vskutku minimálny počet bádateľov. Z významnejších zahraničných autorov by sa takých, ktorí by mohli k tejto mojej téme rozvinúť polemickú diskusiu, našlo isto dosť, napr. autori reprezentujúci rakúsku či ruskú paleoslavistiku.

Možno je to paradoxné, ale nie je to tak, že korektnú spätnú väzbu svojej práce by ste mohli očakávať skôr, ak by ste monografiu preložili do angličtiny? Neuvažovali ste o tom?

Začal som o tom uvažovať, pretože som dostal od niektorých anglistov i rusistov ponuku na takýto preklad. Pravda je však taká, že moja publikácia bola písaná tak, aby postačovala potrebám slovenskej paleoslavistiky. Pre zahraničie by bolo treba knižku doplniť, v niečom i upraviť, a tak tento zámysel som pre nedostatok času zatiaľ nerealizoval.

Vy ste sa ako jediný zo slovenských jazykovedcov zapojili do odbornej diskusie o pôvode grafém na plakete z Bojne, ktoré prof. P. Žigo prezentoval ako hlaholské. V čísle 3 - 4/2014 nášho časopisu ste uviedli viaceré dôvody, prečo toto písmo nemôže byť hlaholské. Kritické myslenie má pre vedu zásadný význam, ale v očiach laickej verejnosti má vždy viac sympatií pekná teória a vedec, ktorý rozlúštil záhadu. Aká je teraz „všeobecne akceptovateľná“ pravda o pôvode písma na plakete z Bojne?

Musím povedať, že si veľmi cením vystúpenie prof. P. Žiga, ktorý ponúkol odvážnu a pritom sympatickú teóriu o hlaholskom nápisu na jednej z plakieta z slovenského náleziska v Bojne. Zapojením sa do odbornej diskusie o tejto teórii som chcel vyjadriť svoj záujem o to, že sa objavili nové poznatky o výskyte hlaholiky na našom území. Prof. Žigo totiž okrem iného vyslovil aj domnienku, že predpokladaný hlaholský nápis na plakete z Bojne by mal byť starší ako najstarší doteraz známy hlaholský text, t. j. *Kyjevské listy*. To bola motivácia, ktorá ma priviedla k paleograficko-lingvistickým úvahám o spomínanej písomnej pamiatke. Na ich základe som dospel k názoru, že spomínaný nápis nevyhovuje kritériám hlaholskej grafiky. V tomto názore som sa teda nezhodol s teóriou, ktorú podal prof. Žigo. Pravdupovediac, vôbec ma to neteší, pretože sám by som si priať, aby bolo možné takýto starobylý hlaholský text na území Slovenska identifikovať. K aktuálnemu stavu v diskusii o tejto otázke môžem povedať iba toľko, že v poslednom čase som zaznamenal pripravovaný príspevok do periodika *Slavica Slovaca*, ktorého autor sa v tejto otázke prikláňa k môjmu názoru.

Doteraz sme sa „bavili“ viac o témach z oblasti histórie slovenčiny, akoby ste boli len diachronik. Ale vy ste „dvojdomý“ a veľkú časť vašich prác ste venovali výskumu súčasných a dynamických javov v slovenskom jazyku. Ako je možné, že sa dlhé roky venujete štúrovskej slovenčine a paralelne píšete o súčasnej syntaxi (v prechodných typoch jednoduchých súvetí (1991), o kongruentných spojeniach apelatív (1992), o syntaktickej platnosti analytických verbo-nominálnych spojení (2005)? Ako sa stihnete sústrediť aj na špecifické typy frazém (1993), na komunikatívne aspekty obraznej frazeológie (1994) a na otázky dynamiky súčasnej slovenčiny a jej faktorov (1997), na aktuálnu stratifikáciu slovenčiny (2008), na aktuálne otázky súčasnej slovenskej pub-

licistiky (2006), na sociálno-komunikačné aspekty hovorenej slovenčiny v médiách (2008) atď.? Ako sa dá paralelne a zároveň do hĺbky venovať tak rozmanitým témam v diachróonii a aj synchróonii? Čo vás vedie k takému tematickému rozptylu?

Takéto bilancovanie je vskutku zaujímavé. Priznám sa, že podobnú súvahu som si doteraz neurobil. Vaše otázky ma vedú k tomu, aby som si spomenul na moju pani profesorku, moju vysokoškolskú učiteľku Emku Krošlákovú, ktorá ma prijímala na terajšie moje pracovisko a od začiatku sa mi snažila vysvetliť, že sa mám špecializovať na nejakú užšiu výskumnú oblasť. Keď som bol prijímaný na katedru, pri prvom rozhovore s vedením som rýchlo pochopil, že moje sny o výučbe a odbornom zameraní na súčasný jazyk sa práve skončili. Bol som zaradený ako „historik“. Avšak dnes to všetko beriem ako šťastnú náhodu, lebo tým, že ma neopustil môj záujem o synchróniu, došlo k sformovaniu mojej synchrónno-diachróonnej „dvojdomosti“, ktorá môže, priznávam, vzbudzovať aj určité podozrenie, či sa dá do patričnej hĺbky venovať i takto rozdielnym témam. Samozrejme, niet pochyb o tom, že špecializácia je prvý predpoklad exaktnosti, i keď ju nemusí zaručovať. Ja sa však cítim doma práve v spomínanej „dvojdomovej“ polohe a vytrvalo sa usilujem tento svoj handicap zvládnuť. Dokonca som si uvedomil, že pri niektorých otázkach, by som nevedel dospieť k ich náležitému pochopeniu, keby som uplatnil iba „jednodomé“ videnie, napr. pri riešení problematiky kvantity v príponách *-ár, -áreň*, ktorá predstavovala, ba ešte stále predstavuje vážnu diskusnú tému slovenskej lingvistiky.

Do ktorej „tváre“ jazyka sa pozeráte radšej? Do tej staršej, tajomnej, ktorú treba odkryvať, alebo tej modernej, premenlivej, ktorú treba zachytiť?

Reč je úžasná v tom, že jej „staršia tvár“ môže byť krajšia a prívetivejšia, a teda aj príťažlivejšia ako tá „mladá“. A naopak, mladá a moderná, môže byť tajomnejšia či záhadnejšia než tá minulá. Ani jednej som sa však ešte nenabažil natoľko, že by som ju opustil kvôli tej druhej, i keď v poslednom čase to, aspoň kvantitatívne, vynieva v prospech historických tém.

Zachytiť, opísať a interpretovať živý jazyk v mnohých jeho varietách je náročné, ale nevyhnutné pre ďalšie jazykovedné conceptualizácie – napr. pre stratifikáciu národného jazyka, modelovanie stratifikačných štruktúr, varietizáciu atď. Vo viacerých prácach (2008, 2009, 2010) ste sa snažili o prehľad koncepčných modelov stratifikácie slovenčiny s predpokladom, že vhodný koncept stratifikácie jazyka „umožní exaktnejší opis dynamických procesov v stratifikačnej štruktúre súčasnej slovenčiny“ (2010, s. 41). S odstupom 5 rokov je už namieste otázka, či čakanie na vhodný koncept je tou správnou cestou, či sa adekvátny a akceptovateľný model podarilo vytvoriť?

Pri uvedenej formulácii som mal na mysli skôr moju predchádzajúcu snahu o istý koncept stratifikačnej štruktúry slovenčiny, ktorý sa však opieral aj o doteraj-

šie výsledky takéhoto bádania u nás. Samozrejme, čakanie tam, kde sa v záujme úspechu predpokladá aktivita, asi nebude správna cesta. Akiste sa ma pýtate, či ja sám som medzitým s nejakým modelom prišiel. Neprišiel. Ani si nenárokujem, nedajbože, na to, že to mám byť práve ja. Napriek tomu si myslím, že uchopiteľný koncept stratifikácie národného jazyka má zmysel pre čo najexaktnejší opis dynamiky aktuálnych stratifikačných štruktúr.

A prečo vlastne trváte na tom, že „teoreticky správne analyzované stratifikačné rozvrstvenie národného jazyka (...) sa javí ako jedno zo základných východísk moderného skúmania prirodzeného jazyka“, ak sa stále zdôrazňuje (napr. J. Bosák), že hranice medzi jednotlivými varietami sú neostré, že vznikajú prechodné zmiešané útvary, semivariety a subvariety, pričom práve tie sú zdrojom jazykovo-komunikačných inovácií?

To sa však nevylučuje, teda nevylučuje sa správna analýza stratifikačného rozvrstvenia národného jazyka a konštatovanie, že hranice medzi jednotlivými varietami sa stierajú alebo sú neostré. Totiž, podľa mňa, hranice musíme mať najprv definované, aby sme mohli pozorovať, že sa nám rozmazávajú. S J. Bosákom treba v tejto otázke bez pochyb súhlasiť a ja sám som sa v tomto zmysle o jeho inšpiratívnom poznatku vyjadril aj v mojom príspevku, ktorý spomínate. Poznám aj jeho zásadný názor o „prestratifikovanej“ slovenčine i o možnosti, že dynamické a nespisovné javy z bežnej komunikácie možno zahrnúť pod jeden pojem „bežne hovorenej“ slovenčiny. Tieto jeho názory prinášajú dôležitý posun v našom chápaní fungovania variet slovenčiny. Alebo azda v našom poznaní ich praktickej neexistencie?

Nechcem spochybňovať potrebu základnej štruktúry vertikálnej (funkčnej) a teritoriálnej diferenciácie národného jazyka, ale nebolo by namiesto ďalšieho vylepšovania modelu praktickejšie rozvinúť typológiu expanzií (ako ste ich načrtli v článku K aktuálnej stratifikácii slovenského národného jazyka a jej dynamike) v kombinácii s novými kritériami hodnotenia jazykových inovácií, podľa ktorých by sa tieto expanzie (inovácie) zaradili (alebo nezaradili) ako legitímne výrazové prostriedky do sféry celospoločenského styku?

Vylepšovanie modelu stratifikačnej štruktúry si nemôžeme napláňovať ani sa usilovať o takýto jeho opis len preto, že tu teoreticky očakávame nejaký dynamický posun. Mne samému nejde o to, aby som volal po nejakom vylepšovaní spomínaného modelu. Skôr mám na mysli jeho aktualizáciu. Tá však za istých okolností nemusí byť potrebná ešte dlhé roky.

Legitimizácia výrazových prostriedkov a postupov súvisí s normou, s chápaním jazykovej správnosti a s otázkami jazykovej preskripcie. Nové a cudzie slová, termíny,

vlastné mená, skratky atď. v slovenčine sa zrazu objavia (v tlači, na webe, v éteri) a už sú tu, fungujú, používajú sa bez ohľadu na kodifikáciu, ktorá ich vlastne neupravuje. Zrejme aj preto sa uvoľňuje samotná norma, aj jej chápanie, a to smerom k akceptácii uvoľnenejšieho verbálneho správania, či až k odmietaniu preskripcie (jazykovej intervencie). Ako vy vnímate dynamiku normy súčasnej slovenčiny a čo je v tejto oblasti, podľa vás, prioritné (vykonať, napísať, analyzovať...)?

Toto je veľmi zaujímavá a nanajvýš aktuálna otázka a je súca na dlhú, rozvetvenú diskusiu. Nepochybne má potenciál pritiahnúť do sporu dva tábory slovenských lingvistov uvažujúcich o spisovnej norme a jej preskripcii – teda vlastne konfrontovať názory z tábora tzv. sociolingvistov a tzv. systémových lingvistov (normativistov). Vieme, že kým systémoví lingvisti obviňujú sociolingvistov z toho, že hľadajú normu na ulici, sociolingvisti zas vidia u protistrany tendenciu hľadať normu v knižnici. Zdá sa, že ani jedna krajnosť, ak by bola realitou, by nebola dobrá. Myslím si, že tu možno produktívne pracovať s pojmom *aktuálna kultivovaná norma*. Môžeme si položiť otázku, ktorý z uvedených táborov je názorovo k tomuto pojmu bližšie. Takáto norma sa totiž v úplnosti nenachádza na ulici, lebo je kultivovaná, a v úplnosti ju nemožno nájsť ani v knižnici, lebo je aktuálna. Ak teda znie otázka, čo je v tejto oblasti prioritné vykonať, napísať či analyzovať, možno odpovedať, že dôležité je vykonať analýzu aktuálnej kultivovanej normy a určiť jej textovo-sociálnu bázu. Aktuálna kultivovaná norma je základom útvaru, ktorý má potenciál slúžiť potrebám jazykového kolektívu aj v takých prípadoch, v ktorých používatelia jazyka nepokladajú za dostatočne funkčnú platnú kodifikovanú normu. V tejto súvislosti mi prichádza na um konštatovanie J. Horeckého, že kodifikácia sa nevyvíja, ale vzdáva sa od potrieb jazykového spoločenstva, resp. potreby sa vzdávajú od nej. Ak sa takýchto vzdialených prvkov nahromadí viac a vzniká isté napätie, treba platnú kodifikáciu prehodnotiť a pripraviť novú.

Zatiaľ sme nespomenuli vašu pedagogickú činnosť. Máte vôbec čas popri vedeckej práci aj učiť? Medzi predmetmi, ktoré prednášate je o. i. psycholingvistika. Popri sociolingvistike je to u nás zanedbávaná „rastlinka“. Je o ňu medzi študentmi záujem? Čo je predmetom vašich výkladov?

Íde skôr o úvod do psycholingvistiky. Zaujímavé na tejto hraničnej vednej disciplíne je to, že sa formovala v čase tzv. komunikačno-pragmatického obratu v lingvistike, a teda súvisí s jej odpútaním sa od tradičného štrukturalistického, resp. intralingvistického nazerania na jazyk. V rámci tejto disciplíny sa hľadajú teoretické zdroje psycholingvistiky v historickom priereze, definuje sa podstata a komunikačno-kognitívna charakteristika produkcie a recepcie reči, mentálne predpoklady rečovej komunikácie, mentálny slovník, myšlienkové mapy, mentálna encyklopédia. Špecifiká a vývinové etapy detskej reči a jej poruchy, neurobiologické predpoklady používania jazyka a i.

Určitá teritoriálna identita sa u vás prejavuje napríklad v názve jedného z projektov, ako je Nitriansky model skvalitnenia vyučovania slovenského jazyka a literatúry na školách s vyučovacím jazykom národnostných menšín metódou vyučovania cudzích jazykov (s dôrazom na školy s vyučovacím jazykom maďarským). Čím je typický tento model a čím je nitriansky?

Tento projekt nebol zostavený ani realizovaný mojou zásluhou. Ide o koncepciu kolegyne Márie Alabánovej, ktorá pri jeho zostavovaní úzko spolupracovala s kolegom Marcelom Olšiakom. Obidvaja sa potom podieľali na vedení riešiteľského kolektívu. Ja som bol iba jedným z členov tohto kolektívu. Cieľom riešiteľského tímu projektu bolo v teoretickej oblasti vypracovať najvhodnejšie a najproduktívnejšie prístupy, metódy, formy a prostriedky vyučovania metódou cudzích jazykov, v praktickej oblasti pripraviť ukážkové študijné materiály uplatňované v príprave budúcich učiteľov slovenského jazyka a literatúry, budúcich učiteľov primárneho vzdelávania, ale aj v práci učiteľov v praxi, aby mohli pripraviť žiakov na kultivovanú, vekú a intelektuálnym schopnostiam primeranú spisovnú komunikáciu. Prvoradou požiadavkou bolo vytvoriť také podmienky vo vyučovacom procese, aby žiaci chceli hovoriť (vytvoriť podnecujúce komunikatívne situácie), aby mali o čom hovoriť (primerané tematické okruhy, témy súvisiace so životom detí) a vedeli ako hovoriť (výber a používanie adekvátnych jazykových a mimojazykových prostriedkov).

V anotácii k projektu sa uvádza, že inovované metódy tohto vyučovania „zohľadňujú najmodernejšie a najefektívnejšie výsledky jazykovedného výskumu“. Ktoré výsledky ste mali na mysli?

Výsledkom projektu sú študijné materiály určené budúcim učiteľom slovenského jazyka a literatúry na základných školách s maďarským vyučovacím jazykom. Hlavným cieľom bolo sprostredkovať študentom ucelené poznanie slovenského jazyka tak z hľadiska systémového, ako aj z hľadiska komunikačno-funkčného. Preto sa okrem systémového opisu a výkladu jednotlivých jazykových javov kládol dôraz aj na stránku sémantickú a komunikačnú. Výklad javov súčasnej spisovnej slovenčiny bol pritom orientovaný komparatívne, čiže vybrané javy v slovenčine sa porovnávali, resp. konfrontovali s analogickými javmi v maďarčine. Kládol sa dôraz aj na zvládanie odlišných jazykových javov v procese získavania komunikatívnej kompetencie a performancie žiakov v slovenskom jazyku.

Málo sa vie, že okrem slovenského jazyka ste študovali na pedagogickej fakulte v Nitre aj výtvarnú výchovu. Túto časť vašej kombinácie už vôbec nerozvíjate? Alebo sa vám zručnosti a predstavivosť občas ešte zídu? Nevnímali ste aj hlaholské písme- ná ako estetické a zároveň geometrické objekty? Nie je teda za spojením hlaholiky a euklidovskej geometrie práve vaše výtvarné vzdelanie?

Na výtvarnú tvorbu už dávno nemám čas. V istých životných situáciách som niektoré nadobudnuté zručnosti využil, rozsah a výsledky však nestoja za reč. Zaujímavé je v súvislosti s vašou otázkou možno to, že výtvarnícky či grafický pohľad na písmo mi, podľa mňa, uľahčil vnímanie problematiky hlaholského písma a jeho genézy. V mojej publikácii o hlaholike možno nájsť grafické útvary a niektoré fonty, ktoré som si zostavil sám, vrátane funkčného fontu samotnej hlaholiky, na ktorý som použil ako predlohu písmo *Kyjevských listov*.

Doktorandské štúdium ste absolvovali v JÚLŠ SAV v Bratislave. Kto bol vaším školiteľom a akú tému ste spracovali? Ako si spomínate na atmosféru 90. rokov v ústave? Určite ste tu stretli viaceré authority slovenskej jazykovedy. Ako vás prijali a ovplyvnili?

Skutočnosť, že som doktorandské štúdium absolvoval v JÚLŠ SAV v Bratislave, dodnes zostala v mojom povedomí ako priaznivý záchytný bod. Môžem povedať, že na mňa pôsobili všetci pracovníci v Jazykovednom ústave ako ľudia so zvláštnou, pozitívnu „gloriolou“. Nie, naozaj nepreháňam. Hovorím o svojom pociť. Toto pracovisko ma pri každej návšteve nadopovalo dávkou ťažko definovateľnej vzdelaneckej atmosféry, prosto pre mňa malo a stále má svojho osobitého akademického ducha. Mojim školiteľom bol profesor Ján Doruľa, ktorý mi ako historik jazyka svojim príkladom ukazoval určitú cestu. No boli to v tých rokoch aj iní skvelí slovenskí jazykovedci, ako profesor Ján Horecký, doktor Milan Majtán, doktorka Klára Buzássyová a mnohí ďalší. Všetko boli a sú to osobnosti, od ktorých sa človek rád učí, lebo ponúkajú aj niečo viac, než len svoj vedecký profesionálny postoj. Pri osobnom kontakte s nimi zistíte, že nie len píšú „dobré veci“, ale šíria aj ducha dobromyseľnosti a žičlivosti.

A naopak, určite ste počas pedagogickej služby získali žiakov, ktorí v niečom nasledovali vás a nesú si neviditeľný odtlačok nitrianskeho modelu. Ako sa vedia uplatniť vaši študenti? Sú úspešní aj v zahraničí alebo ste radšej, ak vám ostanú nablízku a stanú sa z nich vaši kolegovia?

V najbližšom dosahu mi, samozrejme, zostali tí moji bývalí študenti, ktorí sú dnes mojimi kolegami. Je ich päť (M. Olšiak, K. Dudová, P. Petráš, M. Macho, T. Bánik). Všetkých pokladám za pracovitých a zodpovedných kolegov, čo môžem povedať aj ako vedúci katedry. Nevieťm dnes identifikovať, či ma v niečom nasledujú, ale ak to tak u niektorého či niektorých je, možno si to niekedy uvedomia sami.

Veríte, že napriek pomerne nízkej podpore a autorite spoločenských vied na Slovensku (v porovnaní s exaktnými vedami) má jazykoveda perspektívu a dobré vyhliadky na uplatnenie aj v budúcnosti? V akých farbách, akých obrysoch vidíte obraz slovenskej jazykovedy v budúcnosti?

Ťažko mi je vyprojektovať tu nejaký veselý obraz, či nebudaj panorámu s ďalekým pôsobivým horizontom. Ani veda, ani vysoké školstvo nie sú dnes, žiaľ, spoločensky na výslni. Naopak, dokonca mám pocit, že sú slovenskou spoločnosťou statočne trpené. V zborníku zostavenom k 60. narodeninám B. Havránka v polovici 50. rokov minulého storočia môžeme nájsť pozdravné listy z prezidentskej kancelárie i od dvoch vtedajších ministrov. B. Havránek bol nepochybne výnimočná osobnosť, no predsa to bol „iba“ jazykovedec. Viete si podobnú spoločenskú úctu k reprezentantom tejto vedy predstaviť dnes? Zaznávanie humanitného vzdelávania a spoločenské znevažovanie jeho absolventov, nepoužiteľných v stavebnej výrobe či za pásmi moderných automobiliek, neveští pre budúcnosť našich mladších generácií nič dobré.

Ste teda skeptický?

Mám obavy. Verím však, že najneskôr o pár desaťročí sa spoločenská diskusia o potrebnosti humanitného vzdelania postupne vráti na správnu koľaj.

Máte nejaké motto, zásadu, imperatív, ktorých sa držíte?

Pre svoju vedeckú prácu som si konkrétne formulovanú zásadu nevybral, ale držím sa intuície, našepkávajúcej mi, že to, čo napíšem, by malo mať v sebe aspoň drobnú iskričku objavnosti. Otázkou je, či sa darí aj čitateľovi mojich textov v nich niečo také nájsť.

OBSAH 80. ROČNÍKA ČASOPISU SLOVENSKÁ REČ CONTENTS OF 80TH VOLUME OF SLOVAK SPEECH JOURNAL

ÚVODNÍK / EDITORIAL

- 3–5 **Ondrejovič, S.:** Slovenská jazykoveda v roku 2015 (Slovak Linguistics until the Year 2015)

ŠTÚDIE A ČLÁNKY / STUDIES AND ARTICLES

- 6–19 **Králik, E.:** K problému etymologickej totožnosti slova: Etymologické príspevky k štúdiu lexiky staršej slovenčiny (Notes on the Problem of Etymological Identity of a Word. Etymological Contributions to the Study of Older Slovak Lexicon)
- 20–36 **Ološtiak, M.:** Výskum slovenskej slovotvorby v poslednom štvrtstoročí. II. časť (Research of the Slovak Word-Formation in the last 25 Years. Part II.)
- 37–72 **Gajdošová, K.:** Slovensko-česká a česko-slovenská dvojjazyčná lexikografia. Vývinový prehľad od 19. storočia po súčasnosť. II časť (Slovak-Czech and Czech-Slovak Bilingual Lexicography. An Overview of the Development from the 19th Century up to the Present Times. Part II.)
- 133–156 **Durovič, L.:** Pôvod a podoby češtiny ako spisovného jazyka Slovákov (Niektoré závery z filologickej analýzy Bardejovského katechizmu) (The Origin and Variants of Czech as a Literary Language of the Slovaks)
- 157–176 **Sokolová, J.:** Komunikačný aspekt nominálnych tautológií typu obchod je obchod (Communicative Aspect of Nominal Tautologies of the Type Bussiness is Bussiness)
- 177–193 **Palková, L.:** O univerbizácii z hľadiska teórie lexikálnej motivácie (On Univerbation form the Aspect of the Theory of Lexical Motivation)
- 194–209 **Badnárová, M.:** Svedectvo ako žáner náboženskej komunikácie (Testimony as a Genre of Religious Communication)
- 263–275 **Dolník, J.:** Potreba lingvistickej sociovedeckej komunikácie (Need for Linguistics Socioscientific Communication)
- 276–306 **Nábělková, M.:** Porovnávací obraz lexikálnej zásoby slovenčiny a češtiny v doterajšom lingvistickom spracovaní. I. Začiatky lexikálnej komparácie (Comparative view of Slovak-Czech Lexicon in Existing Linguistic Description. Part I. Beginnings of Lexical Comparison)
- 307–324 **Guričanová, D. – Kálmánová, K.:** Dynamické tendencie feminín vzoru *gazdiná* v deklinácii a pri vyjadrovaní prívlastňovacieho vzťahu (Dynamic Tendencies of Feminine Substantives Belonging to the Paradigm *gazdiná* in their Declension and in the Expressing of Possessive Meaning)
- 325–342 **Magalová, G.:** Jazykové povedomie študentov mediálnych odborov a ich schopnosť využitia programov na korigovanie textu (Language Awareness of Students of Media Disciplines and their Ability to Use Programs to Correct Texts)

DISKUSIE A ROZHLEDY / DISCUSSION AND HORIZONS

- 73–83 **Závodný, A.:** Nejednoznačnosť pri písaní niektorých typov vlastných mien (Ambiguity in Writing of Some Types of Proper Names)
- 210–218 **Valentová, I.:** Čo je nové v Akadémii/akadémii? K zástupnosti skrátených názvov a ich ortografii (What is New in the Academy/academy? On the Substitution of Shortened Names and their Orthography)
- 219–236 **Gavurová, M.:** Teória lexikálnej motivácie v neúradnej antroponymii (na príklade obce Fintice) Theory of Lexical Motivation in Unofficial Personal Names (Case Study of Village Fintice)

- 237-244 **Mlacek, J.:** Niekoľko poznámok o frazéme *sivá/šedá eminencia* (A Few Notes on the Phrase *Grey Eminence*)
- 343-352 **Habijanec, S.:** Nový projekt SASPRO v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV (New SASPRO Project in Ľ. Štúr Institute of Linguistics of the Slovak Academy of Sciences)
- 353-355 **Ripka, I.:** O káľalovskom slovenskom Slovníku z literatúry a nárečí trochu inak (Slightly Differently about the Kalals' Slovak Dictionary from Literature and Dialects)

SPRÁVY / REPORTS

- 84-92 **Chocholová, B.:** Správa o činnosti JÚĽŠ SAV za rok 2014 (Activity Report of Ľudovít Štúr Institute of Linguistics SAS for the Year 2014)
- 93-94 **Gaží, G. – Ramšáková, R. – Wachtarczyková, J.:** Noc literatúry prvýkrát aj na Panskej 26 (Night of Literature for the First Time at Panská Street 26)
- 245-247 **Magdolen, M. – Bobeková, K.:** Štúr mal v Bratislave žúr (Štúr had a Party in Bratislava)
- 356-362 **Genčiová, A.:** 9. medzinárodná vedecká konferencia o komunikácii v Banskej Bystrici (9th international conference on communication in Banská Bystrica)
- 363-364 **Satinská, L.:** Paradoxy vedeckej komunikácie na 9. medzinárodnej konferencii o komunikácii v Banskej Bystrici (The Paradoxes of Scientific Communication at the 9th International Conference on Communication in Banská Bystrica)

RECENZIE / REVIEWS

- 95-101 **Ondrejovič, S.:** Je jazyk úkladný? (Is the Language Wicked?)
- 101-104 **Žigo, P.:** Kartografické spracovanie priezvisk z územia Maďarska (Cartographic Description of Surnames from the Territory of Hungary)
- 105-109 **Závodný, A.:** Výsledky motivácie a príbehovosť slovenských priezvisk (Interpretations of Motivation and Stories of the Slovak Surnames)
- 109-114 **Lakatoš, T.:** Čože je to päťdesiatka alebo letná škola SAS oslavuje okrúhle výročie (50 Years of Existence is Nothing Extraordinary or Summer School of Slovak Language and Culture Studia Academica Slovaca Celebrates its Golden Jubilee)
- 365-369 **Uhrinová, A.:** Kniha o dvojazyčnosti v Maďarsku (Monograph on Bilingualism in Hungary)
- 114-118 **Bilský, J.:** Aktuálne didakticko-popularizačné spracovanie slovenských nárečí (Actual Teaching/Dissemination Processing of Slovak Dialects)
- 248-253 **Ripka, I.:** Vyšiel ďalší zväzok súbornej personálnej bibliografie slovenských slovakistov a slavistov (Next Volume of Collective Personal Bibliography of Slovak Slovakists and Slavists was Published)

KRONIKA / CHRONICLE

- 119-122 **Ondrejovič, S.:** Neuveriteľné jubileum profesora Ľubomíra Ďuroviča (Incredible Anniversary of Professor Ľubomír Ďurovič)
- 122-124 **Patráš, V.:** Mladý jubilant Pavol Odaloš (Young Honoured Person Pavol Odaloš)
- 124-126 **Žigo, P.:** Za profesorom Petrom Királyom (In Memory of Professor Peter Király)
- 254-256 **Pisárčiková, M.:** Okrúhle jubileum Evy Tibenskej (Special Jubilee of Eva Tibenská)
- 256-258 **Ondrejovič, S.:** František Daneš už nežije (František Daneš is not among us Anymore)
- 370-371 **Vužňáková, K.:** 80 rokov od narodenia profesora Juraja Furdíka (80 Years since the Birth of Professor Juraj Furdík)
- 372-373 **Valentová, I.:** Michal Blich a osemdesiatpäťročný (Eightiethfive Birthday of Michal Blich)

ROZLIČNOSTI A ROZHOVORY / MISCELLANEA AND INTERVIEWS

- 127-130 *Wachtarczyková, J.: Nové kľúčové slovo ekonomiky – startup/start-up* (New Keyword of Economics – Startup/Start-up)
374-388 *Wachtarczyková, J.: Mat' v sebe aspoň drobnú iskričku objavnosti. Rozhovor s Ľubomírom Kralčákom* (To have Tiny Spark of Inovativeness. Interview with Ľubomír Kralčák)

ZÁPISNÍK BIBLIOGRAFA / BIBLIOGRAPHER'S NOTES

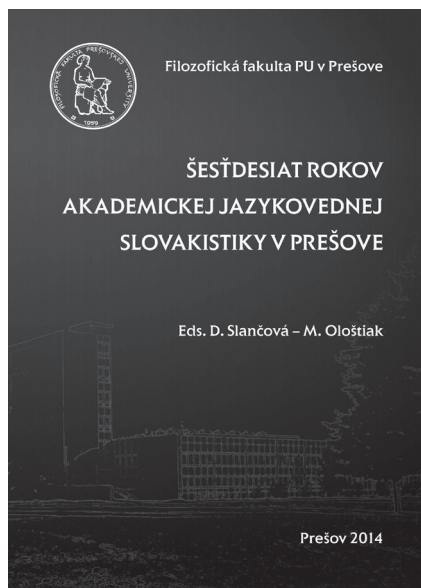
- 125-128
250-256
392-392

OBSAH 80. ROČNÍKA ČASOPISU SLOVENSKÁ REČ

- 389-391 *Wachtarczyková, J.: Content of 80th Volume of Slovak Speech Journal*

ZÁPISNÍK BIBLIOGRAFA

*zostavila Júlia Behýlová, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava
e-mail: juliab@juls.savba.sk*

Slančová, Daniela – Ološtiak, Martin (eds.): Šesťdesiat rokov prešovskej akademickej jazykovednej slovakistiky. Eds. D. Slančová – M. Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2014. 228 s. ISBN 978-80-555-1133-7

Publikácia podáva historický prierez jazykovednej slovakistiky vo vysokoškolskom prostredí Prešovskej univerzity v Prešove a jej inštitucionálnych predchodkýň od začiatku 50. rokov minulého storočia po dnešok. Zaoberá sa zachytením základných faktických údajov o pedagogickom a vedeckom pôsobení jednotlivých osobností, ale venuje sa hlavne problémovej analýze vývinu lingvistikých štúdií v prešovskom akademickom priestore. Postupuje sa v nej podľa jednotli-

vých jazykových rovín: od fonetických a fonologických výskumov, cez morfematické a derivatologické výskumy, morfosyntaktické výskumy, štylistické, sociolingvistické a komunikačnolingvistické výskumy až dialektologickým výskumom. Osobitná kapitola je venovaná činnosti pobočky Slovenskej jazykovednej spoločnosti v Prešove, ktorá je po bratislavskej druhou najdlhšie pôsobiacou pobočkou na Slovensku. Publikácia by chcela vydať svedectvo o príspevku prešovskej akademickej lingvistickej slovakistiky k lingvistickému mysleniu na Slovensku, a to aj preto, že takáto komplexná faktická aj analytická reflexia akademického lingvistického myslenia na východnom Slovensku doteraz v slovenskom intelektuálnom myslení absentuje.

VŠEOBECNÉ POKYNY PRE AUTOROV

Redakcia neprijíma príspevky, ktoré už boli publikované alebo boli prijaté na uverejnenie inde. Vzhľadom na anonymné posudzovanie príspevkov (anonymous peer reviewing) žiadame autorov, aby svoje príspevky posielali e-mailom ako prílohu na adresu **wachtarczyk@gmail.com**, pričom samotný text príspevku **nesmie** obsahovať meno, ani pracovisko autora. Údaje o pracovisku, resp. bydlisku autora (presnú adresu), prosíme uvádzať do sprievodného mailu.

Záväznou súčasťou každého textu je anglický preklad jeho názvu. Pri príspevkoch do rubrik Štúdie a články, ako aj Diskusie a rozhľady, vyžadujeme abstrakt v anglickom jazyku v rozsahu okolo 100 slov. Abstrakt by mal predstavovať výťah z obsahu článku, nielen výsledky výskumu. Kľúčové slová v počte 3 – 10 prosíme uvádzať v angličtine a zároveň v jazyku príspevku, a to v abecednom poradí.

Autori zaslaním príspevku vyjadrujú súhlas s jeho redakčným spracovaním a publikovaním v periodiku Slovenská reč v časovo nešpecifikovanom horizonte. Príspevky môžu obsahovať maximálne 20 % autocitácií.

Pravidlá formálnej úpravy textu

- Texty predkladať vo formáte rtf alebo doc, písmo Times New Roman, veľkosť 12, riadkovanie 1,5 (okrem názvu príspevku).
- Na odlišenie príkladov od textu použiť kurzívu, na odlišenie typov písma aj bold, alebo horný a dolný index. Nič neriediť, nepodčiarkovať, nepoužívať iné typy písma.
- Na poznámky v texte používať automatickú funkciu textového editora „vložiť poznámku pod čiarou“ (ide o tzv. päťové poznámky uvádzané na každej strane).

Pravidlá uvádzania bibliografických odkazov

Časopis rozlišuje a osobitne uvádza 2 druhy bibliografických odkazov:

Literatúra (monografie, články v časopisoch a zborníkoch...) Zoznam literatúry je uvedený na konci článku, zoradený abecedne podľa priezviska autora. V zozname je iba literatúra, ktorá je v článku citovaná alebo na ktorú sa v texte odkazuje.

- V zozname literatúry sa krstné mená autorov rozpisujú, priezviská autorov sa píše VERZÁLAMI.
- Názvy publikácií v texte sa uvádzajú polotučnou kurzívou (napr. *Eudovít Štúr a reč Slovenská*).
- Monografia sa uvádza podľa vzoru: FURDÍK, Juraj: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993.
- Článok v časopise: HORECKÝ, Ján: Sémantické a derivačné pole slovíes ísť a chodiť. Slovenská reč, 1999, roč. 64, č. 4, s. 202 – 208.

Pramene (slovníky, encyklopédie, hist. dokumenty, atlasy, mapy, kartotéka...) sa uvádzajú abecedne v rámci literatúry. Napríklad:

- Krátky slovník slovenského jazyka. Bratislava: Veda 2003.

ale

rešpektujeme CIP publikácií, napr. zborníkov, monografií a slovníkov. Tieto bibliografické položky je možné uvádzať pod priezviskami editorov:

- JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára (eds.): Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Bratislava: Veda 2006.
- PRAVDOVÁ, Markéta (ed.): Jsme v češtině doma? Praha: Academia 2012

Internetové a korpusové odkazy: označujú sa v texte číslom v hranatých zátvorkách a hornom indexe ^[1] a zoznam odkazov je za literatúrou zoradený číselne podľa postupnosti citovania. Veľmi dlhé odkazy sa skracujú na úroveň nadradenej domény identifikujúcej daný zdroj. Pri korpusových odkazoch stačí uviesť verziu korpusu. Napríklad:

- ^[1] Jamrichová, Petra: Poznámky z družiny. Online: <http://jamrichova.blog.sme.sk/c/244412/Poznamky-z-druziny.html>, cit. 4. 11. 2011
- ^[2] Slovenský národný korpus – prim-5.0-public-all. Online: <http://korpus.juls.savba.sk>

SLOVAK SPEECH

JOURNAL FOR THE SLOVAK LANGUAGE RESEARCH

PUBLISHED BY LUDOVIT STUR INSTITUT OF LINGUISTICS, THE SLOVAK ACADEMY OF SCIENCES

Z OBSAHU

- **Potreba lingvistickej sociovedeckej komunikácie**
Juraj Dolník
- **Porovnávací obraz lexikálnej zásoby slovenčiny a češtiny v doterajšom lingvistickom spracovaní. I. Začiatky lexikálnej komparácie**
Mira Nábělková
- **Dynamické tendencie feminín vzoru *gazdiná* v deklinácii a pri vyjadrovaní privlastňovacieho vzťahu**
Dana Guričanová – Katarína Kálmánová
- **Nový projekt SASPRO v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV**
Siniša Habijanec
- **80 rokov od narodenia profesora Juraja Furdíka**
Katarína Vužňáková
- **Mať v sebe aspoň drobnú iskričku objavnosti. Rozhovor s Ľubomírom Kralčákom**
Jana Wachtarczyková
- **Obsah 80. ročníka časopisu Slovenská reč**